

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία και
Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική ιστορία: Ελληνοβενετικός,
Οθωμανικός, Νεότερος ελληνικός κόσμος»

**Εσωτερικές διαστάσεις του Κυπριακού: Αντιδράσεις του
Κέντρου απέναντι στις εξελίξεις του Κυπριακού ζητήματος
κατά το έτος 1956**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
του Βασιλειάδη Μιχαήλ (Α.Μ. 1561201901038)

Βαθμολογητές: Χατζηβασιλείου Ευάνθης (Καθηγητής-Επόπτης Σπουδών)

Καραμανωλάκης Ευάγγελος (Αναπλ. Καθηγητής)

Πλουμίδης Σπυρίδων (Αναπλ. Καθηγητής)

Αθήνα, 2021

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Βραχυγραφίες	6
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1: Το Κυπριακό στον προεκλογικό αγώνα (Ιανουάριος-Φεβρουάριος)	14
1.1. Η έναρξη του προεκλογικού αγώνα.....	14
1.2. Όξυνση των τόνων	18
Κεφάλαιο 2: Το θυελλώδες τρίμηνο (Μάρτιος-Μάιος).....	22
2.1. Η εκτόπιση του Μακαρίου και ο σχολιασμός του Τύπου.....	22
2.2. Αντιδράσεις απέναντι στην εκτόπιση του Μακαρίου	28
2.3. Το ζήτημα Θεοτόκη	35
2.4. Η εκτέλεση του Καραολή και του Δημητρίου	44
2.5. Η πρόταση μομφής και η αναζωπύρωση του ζητήματος Θεοτόκη.....	51
2.6. Μία κριτική ανασκόπηση του ζητήματος Θεοτόκη.....	58
Κεφάλαιο 3: Οι εξελίξεις του καλοκαιρού (Ιούνιος-Αύγουστος).....	63
3.1. Το ζήτημα των τουρκικών βιαιοτήτων	63
3.2. Η επίσκεψη του Σεπίλφφ στην Αθήνα.....	68
3.3. Ο Ράντκλιφ στην Κύπρο	71
3.4. Νέοι απαγχονισμοί.....	76
3.5. Αναστολή της δράσης της ΕΟΚΑ.....	80
Κεφάλαιο 4: Προς το σύνταγμα Ράντκλιφ (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος).....	87
4.1. Τρίτος γύρος εκτελέσεων.....	87
4.2. Η αρμοδιότητα καθορισμού της εξωτερικής πολιτικής.....	90
4.3. Κινήσεις κατά της κυβέρνησης.....	94
4.4. Το σύνταγμα Ράντκλιφ	99
Συμπεράσματα	107
Πηγές και Βιβλιογραφία	113

Περίληψη

Στην ελληνική πολιτική σκηνή, θέματα εξωτερικής πολιτικής και κατηγορίες περί προδοσίας έχουν συχνά χρησιμοποιηθεί ως όπλα στα πλαίσια της κομματικής αντιπαράθεσης. Ειδικά όσον αφορά θέματα που θεωρούνται υψίστης σημασίας, όπως είναι αυτά που σχετίζονται με εδαφικές διεκδικήσεις, κάθε πολιτική παράταξη καταβάλλει προσπάθεια να κερδίσει την υποστήριξη της κοινής γνώμης, ώστε να ενισχύσει την πολιτική της επιρροή έναντι των υπόλοιπων αντίπαλων παρατάξεων. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα μελετήσω και θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίον ο Κεντρώος χώρος στην Ελλάδα αντέδρασε απέναντι στις εξελίξεις σχετικά με ένα σημαντικό ζήτημα εξωτερικής πολιτικής – το Κυπριακό ζήτημα – κατά το έτος 1956. Έχοντας ερευνήσει τον ελλαδικό ημερήσιο Τύπο, τις συνεδριάσεις της Βουλής κατά τις οποίες συζητήθηκαν θέματα σχετικά με την Κύπρο, καθώς και αρχειακό υλικό, θα υποστηρίξω πως, κατά τη διάρκεια του εξεταζόμενου έτους, το Κέντρο προσπάθησε να παρουσιάσει την κυβέρνηση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή ως ακατάλληλη για τον χειρισμό του Κυπριακού, για λόγους που κυμαίνονταν από την απλή ανικανότητα έως την ξεκάθαρη προδοσία. Με αυτόν τον τρόπο, θα υποστηρίξω, το Κέντρο φιλοδοξούσε να εκμεταλλευθεί τη συναισθηματική φόρτιση της ελλαδικής κοινής γνώμης – καθώς οι Έλληνες είχαν βαθύτατα συγκινηθεί από τις προσπάθειες των Κυπρίων να επιτύχουν την ένωση με τη «Μητέρα Ελλάδα» – ώστε να αποκομίσει πολιτικό κεφάλαιο.

In Greek politics, foreign policy matters and accusations of treason have often been used as a weapon in the competition between political parties. Especially when it comes to matters deemed of great importance, such as those regarding territorial claims, each political faction strives to sway the public opinion in its favor, in order to bolster its political influence against any other rival faction. In this essay I will examine and discuss the way that the Greek Centre reacted against the various developments regarding a very important foreign policy matter – the Cyprus problem – in the year 1956. Having done research on the Greek daily Press, the minutes of the parliamentary sessions in which issues regarding Cyprus were discussed, as well as archival

material, I argue that, throughout the year in question, the Centre tried to make the government of the Prime Minister Konstantinos Karamanlis appear as unfit to handle the Cyprus problem, for reasons varying from mere incompetence to blatant treason. In this way, I argue, the Centre aspired to capitalize on the emotional state of the Greek public opinion – as the Greeks had been deeply moved by the efforts of the Cypriots to achieve enosis (union) with “Mother Greece” – in order to gain political benefits.

Βραχυγραφίες

- ΔΕ: Δημοκρατική Ένωση
- ΔΚ: Δημοκρατικό Κέντρο
- ΔΚΕΛ: Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού
- ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
- ΕΚΑ: Εθνική Κίνηση Αλλαγής
- ΕΟΚΑ: Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
- ΕΠΕΚ: Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου
- ΕΡΕ: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
- ΕΣ: Ελληνικός Συναγερμός
- ΚΑΕ: Κόμμα Αγροτών-Εργαζομένων
- ΚΦ: Κόμμα Φιλελευθέρων
- ΛΚ: Λαϊκό Κόμμα
- ΝΑΤΟ: Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (North Atlantic Treaty Organization)
- ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
- ΠΕΕΚ: Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου
- ΠΕΚΑ: Πολιτική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα
- ΦΔΕ: Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση

Εισαγωγή

Στον χώρο της πολιτικής δεν είναι πάντοτε ευχερής η διάκριση ανάμεσα στο εξωτερικό και το εσωτερικό πεδίο, καθώς πολλές φορές αυτά τα δύο τείνουν να συνδέονται μεταξύ τους. Η εκάστοτε κυβέρνηση, κατά τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, οφείλει να λαμβάνει υπόψιν και τα εσωτερικά δεδομένα, καθώς θέματα εξωτερικής πολιτικής γίνονται συχνά αντικείμενο έντονης συζήτησης στο εσωτερικό μίας χώρας, τόσο στο πολιτικό πεδίο όσο και στο επίπεδο της ευρύτερης κοινής γνώμης. Μάλιστα, όσον αφορά θέματα που θεωρούνται υψίστης σημασίας, όπως αυτά που έχουν να κάνουν με εδαφικές διεκδικήσεις, η συζήτηση παίρνει πολλές φορές τη μορφή μίας πραγματικής εκστρατείας υπέρ των θεμάτων αυτών. Ένα τέτοιο θέμα, που συγκλόνησε την κοινή γνώμη της Ελλάδας κατά τη μεταπολεμική περίοδο, ήταν το Κυπριακό ζήτημα. Το αίτημα της ένωσης της Κύπρου, η οποία αποτελούσε βρετανική αποικία, με τη «Μητέρα Ελλάδα» ενσωματώθηκε στον λόγο τόσο του πολιτικού κόσμου όσο και της κοινής γνώμης της Ελλάδας και μεταφράστηκε σε μία πολυεπίπεδη εκστρατεία. Η εκστρατεία αυτή διήλθε από διάφορα στάδια έντασης και έθεσε σε δοκιμασία τη σχέση της Ελλάδας με τους συμμάχους της στη Βορειοατλαντική Συμμαχία (NATO), ιδιαίτερα τη Βρετανία και την Τουρκία.

Η εξέταση των εσωτερικών διαστάσεων του Κυπριακού είναι εξαιρετικά σημαντική για τη σφαιρική κατανόησή του, καθώς φωτίζει πτυχές του που ξεφεύγουν από τη συνήθη παράθεση και ανάλυση των διπλωματικών εξελίξεων γύρω από αυτό και, δεδομένης της σύνδεσης μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, συντελεί σε μεγάλο βαθμό στην πληρέστερη κατανόηση και αποτίμηση του χειρισμού του ζητήματος εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης. Για τον λόγο αυτό, οι εσωτερικές διαστάσεις του Κυπριακού επιλέχθηκαν ως το αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Συγκεκριμένα σκοπός της εργασίας είναι η εξέταση και η ερμηνεία της αντίδρασης του χώρου του Κέντρου απέναντι στις εξελίξεις του Κυπριακού, καθώς και των ζητημάτων που εγέρθηκαν με βάση την αντίδραση αυτή, κατά το έτος 1956. Η επιλογή να καλυφθεί συγκεκριμένα το έτος 1956, οφείλεται στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του έτους αυτού παρουσιάστηκε μία κορύφωση των εσωτερικών εντάσεων στην Ελλάδα με αφορμή διάφορες εξελίξεις περί του Κυπριακού, σημειώθηκε πλήθος βίαιων επεισοδίων τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο, ενώ υπήρξε κι ένα πλήθος έντονων συζητήσεων εντός της Βουλής σχετικά με

την πολιτική που ακολουθούσε η ελληνική κυβέρνηση στο θέμα της Κύπρου. Η βασική άποψη που θα υποστηρίξω και θα αποπειραθώ να τεκμηριώσω είναι πως οι εξελίξεις του Κυπριακού και η έντονη έξαψη της κοινής γνώμης που τις συνόδευσε, αξιοποιήθηκαν από το Κέντρο ως όπλο στην εσωτερική πολιτική αντιπαράθεση, ενώ ο αποτελεσματικός, με βάση πραγματιστικά δεδομένα, χειρισμός του Κυπριακού και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής γενικότερα, τέθηκε σε αρκετές περιπτώσεις στο περιθώριο και υποτάχθηκε στις ανάγκες της εσωτερικής αυτής εκμετάλλευσης του ζητήματος.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας θα αξιοποιηθεί, ως πρωτογενές υλικό, ο ημερήσιος Τύπος της εξεταζόμενης περιόδου, πρόσβαση στον οποίο χρωστά ο γράφων στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, κατά κύριο λόγο θα εξεταστούν οι κεντρικές εφημερίδες *Ελευθερία* και *Το Βήμα*. Επιπλέον θα αξιοποιηθούν τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής της εξεταζόμενης περιόδου, κατά τη διάρκεια των οποίων συζητήθηκαν θέματα σχετικά με το Κυπριακό, οι δύο πρώτοι τόμοι του πολύτομου έργου *Κωνσταντίνος Καραμανλής: αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, σε επιμέλεια του Κωνσταντίνου Σβολόπουλου και το έργο *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1945-1965)*, σε επιμέλεια του Παύλου Πετρίδη. Τέλος, από πλευράς αδημοσίετου αρχειακού υλικού, θα αξιοποιηθεί το Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου (ΑΣΒ), το οποίο βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη κι έχει ψηφιοποιηθεί από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος».

Προκειμένου όμως να γίνουν κατανοητές οι εξελίξεις του Κυπριακού κατά το εξεταζόμενο έτος, είναι αναγκαία μία σύντομη αναφορά στην πορεία του ζητήματος κατά τα προηγούμενα έτη. Το Κυπριακό ζήτημα ανακινήθηκε για πρώτη φορά δυναμικά εκ μέρους της Ελλάδας κατά το έτος 1954, όταν η κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού (ΕΣ) του πρωθυπουργού Αλεξάνδρου Παπάγου προέβη σε διεθνοποίηση του ζητήματος. Η προσπάθεια αυτή δεν στέφθηκε με επιτυχία, καθώς η ελληνική προσφυγή στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) υπέρ της εφαρμογής του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού, τελικά δεν συζητήθηκε, αν και εγγράφηκε στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης. Αυτήν την απόφαση του ΟΗΕ εξεβίασαν τόσο η αντίδραση της Βρετανίας και της Τουρκίας, όσο και η αρνητική στάση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ) απέναντι στην ελληνική προσφυγή. Παρ' όλα αυτά η Ελλάδα στράφηκε ξανά στον ΟΗΕ, με νέα προσφυγή, το 1955. Παράλληλα στην Κύπρο, από τον Απρίλιο του 1955, είχε εγκαινιάσει τη δράση της η Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), μία οργάνωση που ανέπτυξε αντιστασιακή δράση

κατά των βρετανικών αρχών. Αρχηγός της οργάνωσης ήταν ο Γεώργιος Γρίβας, πρώην αξιωματικός του ελληνικού στρατού, ο οποίος υιοθέτησε το ψευδώνυμο «Διγενής». Τελικά, με βρετανική πρωτοβουλία, συγκλήθηκε στο Λονδίνο Τριμερής Διάσκεψη, σε επίπεδο υπουργών Εξωτερικών, μεταξύ Ελλάδας, Βρετανίας και Τουρκίας, το καλοκαίρι του 1955. Η διάσκεψη αυτή σφραγίστηκε από ένα γεγονός, που έμελλε να έχει σοβαρές συνέπειες στις σχέσεις της Ελλάδας με τους συμμάχους της: στις 6 Σεπτεμβρίου ξέσπασαν στην Κωνσταντινούπολη μεγάλης έκτασης βιαιότητες εναντίον των Ελλήνων της πόλης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με μία επιστολή του υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζών Φόστερ Ντάλλες, στην οποία δεν κατήγγειλε τις τουρκικές βιαιότητες και καλούσε Ελλάδα και Τουρκία να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση, οδήγησε σε οξείες αντιδράσεις εντός Ελλάδος. Οι δυσάρεστες για την Ελλάδα εξελίξεις όμως συνεχίστηκαν, καθώς τελικά η προσφυγή της στον ΟΗΕ δεν εγγράφηκε καν στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης.¹ Όλα αυτά τα γεγονότα είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την άνοδο ενός αντιδυτικού και ουδετερόφιλου κλίματος στη χώρα.² Επικράτησε μία αίσθηση πως η Ελλάδα είχε προδοθεί από τους συμμάχους της, όχι μόνο τους Βρετανούς και τους Τούρκους, αλλά και τους Αμερικανούς. Επομένως, θα έπρεπε πλέον να εγκαταλείψει τη μονόπλευρη προσήλωση στο NATO και τον δυτικό συνασπισμό και να αναζητά στο εξής τη φιλία όλων όσων θα ήταν διατεθειμένοι να τη στηρίξουν στο Κυπριακό, αλλά και στα υπόλοιπα ζητήματα που την απασχολούσαν. Αυτός ο αντιδυτικός και ουδετερόφιλος λόγος δεν εκφερόταν μόνο από την κουμμουνιστική Αριστερά, μέσω του κόμματος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), αλλά από ένα ευρύτερο μέρος του πολιτικού φάσματος, μέσω πολιτικών δηλώσεων ή του Τύπου. Επίσης ο ίδιος ο λαός ασπάστηκε σε μεγάλο βαθμό το κλίμα αυτό και αντέδρασε έντονα σε αυτά που θεωρούσε ως αδικίες ή εγκλήματα κατά των δικαίων της Ελλάδας και της Κύπρου.

Ακολούθησαν, τον Οκτώβριο του 1955, συνομιλίες μεταξύ του Αρχιεπίσκοπου και Εθνάρχη της Κύπρου Μακαρίου και του νέου Βρετανού Κυβερνήτη του νησιού, στρατάρχη Σερ Τζων Χάρντινγκ. Η πρωτοβουλία για την έναρξη των συνομιλιών ανήκε στη βρετανική πλευρά. Οι συνομιλίες αφορούσαν ένα νέο βρετανικό σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο η Βρετανία

¹ Για τα γεγονότα από την διεθνοποίηση του 1954 έως την απόρριψη της δεύτερης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ, το 1955, βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008, σ. 81-87, 133-137.

² Για το ζήτημα της ουδετεροφιλίας βλ. ενδεικτικά: Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους: Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 159-164, 313-356 · Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων: Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2009, σ. 136-140, 195-202.

αναγνώριζε θεωρητικά το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού, όμως όριζε πως θα έπρεπε αρχικά να περάσει το νησί από μία μεταβατική περίοδο αυτοκυβέρνησης. Ο Μακάριος θεώρησε το σχέδιο μία καλή βάση για διαπραγμάτευση, κατά την διάρκεια των συνομιλιών όμως προέκυψαν διάφορες διαφωνίες μεταξύ του ίδιου και του Χάρντινγκ, σχετικά με επιμέρους όρους. Τελικά, τον Φεβρουάριο του 1956, οι συνομιλίες κατέρρευσαν και, έπειτα από την εξέλιξη αυτή, η Βρετανία αποφάσισε πως ο Αρχιεπίσκοπος έπρεπε να απομακρυνθεί από την Κύπρο. Έτσι, στις 9 Μαρτίου, ενώ ο Μακάριος επρόκειτο να ταξιδέψει αεροπορικά για την Ελλάδα, ώστε να διαβουλευθεί με την κυβέρνηση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, συνελήφθη από τις Βρετανικές αρχές και εκτοπίστηκε στις Σεϋχέλλες.³ Ακολούθησαν σκληρά μέτρα εκ μέρους του Χάρντινγκ, για την καταστολή της δράσης της ΕΟΚΑ. Στα πλαίσια αυτών των κατασταλτικών μέτρων, κατά τη διάρκεια του 1956, σημειώθηκαν οκτώ δια απαγχονισμού εκτελέσεις μελών της ΕΟΚΑ, γεγονός που συγκλόνισε βαθύτατα την ελληνική κοινή γνώμη. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί πως οι συνολικοί απαγχονισμοί μελών της ΕΟΚΑ κατά την διάρκεια της δράσης της (1955-1959) ήταν εννέα, γεγονός που αναδεικνύει ακόμη περισσότερο τη σημασία του έτους 1956, καθώς τότε συγκεντρώθηκαν όλες σχεδόν οι εκτελέσεις και εκδηλώθηκε η συνολική σχεδόν αντίδραση της κοινής γνώμης με αφορμή αυτές.

Παράλληλα με τις συνομιλίες μεταξύ Χάρντινγκ και Μακαρίου, από τις αρχές του 1956, εξελισσόταν στην ελλαδική πολιτική σκηνή μία έντονη προεκλογική αναμέτρηση, εν όψει των επικείμενων εκλογών, στις 19 Φεβρουαρίου 1956. Οι δύο κύριοι πόλοι της αντιπαράθεσης (σε έναν προεκλογικό αγώνα με πρωτοφανή για τα μεταπολεμικά δεδομένα πόλωση) ήταν η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και η Δημοκρατική Ένωση (ΔΕ). Η ΕΡΕ αποτελούσε, ως έναν βαθμό, το διάδοχο κόμμα του ΕΣ του Αλεξάνδρου Παπάγου. Ιδρύθηκε στις 4 Ιανουαρίου 1956 από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος είχε διαδεχτεί στην πρωθυπουργία της Ελλάδας τον Παπάγο, έπειτα από τον θάνατο του τελευταίου, τον Οκτώβριο του 1955. Από την άλλη πλευρά, η ΔΕ ήταν στην πραγματικότητα ένα συνονθύλευμα κομμάτων, που κάλυπτε και τα τρία φάσματα του πολιτικού κόσμου (Δεξιά, Κέντρο και Αριστερά). Ιδρύθηκε στις 17 Ιανουαρίου 1956, ως συνασπισμός δύο πολιτικών συσπειρώσεων, του Δημοκρατικού Κέντρου (ΔΚ) και της

³ Για τις συνομιλίες Μακαρίου – Χάρντινγκ βλ. ενδεικτικά: Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, τόμος Α΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982, σ. 87-113· Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus, 1955-1959*, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 1997, σ. 43-65.

Εθνικής Κινήσεως Αλλαγής (ΕΚΑ). Συγκεκριμένα, τα κόμματα που απάρτιζαν τη ΔΕ ήταν τα εξής:

Α) Το Λαϊκό Κόμμα (ΛΚ), με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη.

Β) Το Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ), με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Γ) Η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση (ΦΔΕ), με αρχηγό τον Σοφοκλή Βενιζέλο.

Δ) Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ), με αρχηγό τον Σάββα Παπαπολίτη.

Ε) Το Κόμμα Αγροτών – Εργαζομένων (ΚΑΕ), με αρχηγό τον Αλέξανδρο Μπαλτατζή.

Στ) Το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού (ΔΚΕΛ), με αρχηγούς τους Γεώργιο Καρτάλη και Αλέξανδρο Σβώλο.

Ζ) Η ΕΔΑ, με πρόεδρο τον Ιωάννη Πασαλιδή.

Από τα παραπάνω κόμματα στο ΔΚ ανήκαν το ΛΚ, το ΚΦ, η ΦΔΕ, η ΕΠΕΚ και το ΚΑΕ, ενώ στην ΕΚΑ ανήκαν το ΔΚΕΛ και η ΕΔΑ. Αξίζει να σημειωθεί πως, λόγω της συμπερίληψης της ΕΔΑ στους κόλπους της ΔΕ, προέκυψαν αντιδράσεις εκ μέρους της ΕΡΕ, η οποία κατηγορούσε τα υπόλοιπα κόμματα που απάρτιζαν τη ΔΕ για συνεργασία με τον «προδοτικό» κομμουνισμό. Για τον λόγο αυτό, η τελευταία είχε καταστήσει σαφές πως η συνεργασία των υπόλοιπων κομμάτων που την απάρτιζαν με την ΕΔΑ ήταν μόνο εκλογική και πως δεν θα υπήρχε κυβερνητική συνεργασία με αυτή.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφής η φύση της εκλογικής αντιπαράθεσης ως μίας μετωπικής σύγκρουσης. Τα αποτελέσματα της σύγκρουσης αυτής ήταν άκρως ενδιαφέροντα, καθώς η ΕΡΕ, αν και απέσπασε μικρότερο ποσοστό ψήφων σε σχέση με τη ΔΕ (47,38% έναντι 48,15%), αναδείχθηκε νικήτρια των εκλογών με πλειοψηφία εδρών (165 έναντι 132). Το αποτέλεσμα αυτό καταγγέλθηκε επανειλημμένως από την αντιπολίτευση, η οποία, χαρακτηριστικά, αποκαλούσε συχνά την κυβέρνηση Καραμανλή «κυβέρνηση μειοψηφίας» και «αμφισβητούμενης νομιμότητας».⁴ Η αντιπολιτευτική ρητορεία όμως δεν περιορίστηκε στο ζήτημα νομιμοποίησης της νέας κυβέρνησης, αλλά επεκτάθηκε και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής και ιδίως του Κυπριακού. Η κάθε απόφαση, δήλωση και κίνηση της κυβέρνησης στο πεδίο αυτό, πλέον συναντούσε έντονη αντίδραση και αναγόταν σε μείζον ζήτημα πολιτικής αντιπαράθεσης.

⁴ Για τις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956 και τα κόμματα που έλαβαν μέρος βλ.: Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2016, σ. 196-214.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μία συνοπτική παράθεση ορισμένων στοιχείων σχετικά με τον χώρο του Κέντρου, στον οποίο ανήκαν τα περισσότερα κόμματα της αντιπολίτευσης και ο οποίος αποτελεί το σημείο εστίασης της παρούσας εργασίας. Στον χώρο αυτόν συμπεριλαμβάνονταν τα εξής κόμματα, που είχαν συμπεριληφθεί στις τάξεις της ΔΕ, πριν τις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου: ΚΦ, ΦΔΕ, ΕΠΕΚ, ΚΑΕ, ΔΚΕΛ (όχι όμως το ΛΚ και η ΕΔΑ που επίσης μετείχαν στον εκλογικό αυτό συνασπισμό).

Το Κέντρο αποτελούσε, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, έναν χώρο που στερούταν συνοχής. Χαρακτηριζόταν από πολυδιάσπαση, εν μέσω της οποίας παρατηρούνταν ορισμένες παρενθέσεις, συγκυριακής και προσωρινής περισσότερο, συνεργασίας.⁵ Αν θέλουμε να εστιάσουμε στο έτος που αφορά την παρούσα έρευνα, αυτή η πολυδιάσπαση και η έλλειψη συνοχής, που αφορούσε τόσο το Κέντρο συγκεκριμένα, όσο και όλη την αντιπολίτευση συνολικά, περιγράφεται εναργέστατα σε μία επιστολή του Γεωργίου Καρτάλη προς τον Σοφοκλή Βενιζέλο, που χρονολογείται στις 10 Ιουλίου. Στην επιστολή αυτή ο Καρτάλης ισχυριζόταν πως η ΔΕ υπήρξε το αποτέλεσμα της «ισχυράς πίεσεως της κοινής γνώμης δια την ενότητα της Αντιπολιτεύσεως» και πως, το δυσμενές γι' αυτήν αποτέλεσμα των εκλογών, οφειλόταν σε μία εντύπωση πως «η πολυκέφαλος Αντιπολίτευσις δεν θα ηδύνατο, νικήτρια, να προσφέρει μίαν ενιαίαν και βιώσιμον Κυβέρνησιν». Στη συνέχεια ισχυριζόταν πως υπήρχε έλλειψη συντονισμού της αντιπολίτευσης σχετικά με τα θέματα για τα οποία θα έλεγχε την κυβέρνηση, με αποτέλεσμα να ενταθεί η άποψη της κοινής γνώμης πως αυτή απαρτιζόταν από κόμματα, εκ των οποίων το καθένα αποσκοπούσε στην προβολή των δικών του απόψεων και την «επέκτασιν του κομματικού του χώρου». Η αντιπολίτευση χαρακτηριζόταν «πολυκέφαλος και τεμαχισμένη» και, ως εκ τούτου, ανίκανη να αποτελέσει μία βιώσιμη πρόταση διαδοχής σε περίπτωση απομάκρυνσης της κυβέρνησης Καραμανλή.⁶ Οι απόψεις του Καρτάλη είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, καθώς αποδίδουν μία εικόνα της πολυδιάσπασης της αντιπολίτευσης, από την οπτική γωνία ενός μέλους της. Βέβαια, όπως θα φανεί και από όσα θα αναφερθούν στη συνέχεια, η αντιπολίτευση, παρά την έλλειψη συνοχής που τη χαρακτήριζε και τις αντιφάσεις

⁵ Για τον χώρο του Κέντρου κατά την μεταπολεμική περίοδο, έως το 1956, βλ. ενδεικτικά: Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σ. 102-176, 182-184, 196-214· Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός: το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Πατάκης, Αθήνα 2015, σ. 242-259· Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 19-21, 71-82, 96-108, 175-181· Του ιδίου, *Παρατάξεις και κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016, σ. 107-110.

⁶ Επιστολή (Καρτάλης προς Βενιζέλο), 10 Ιουλίου 1956, Μουσείο Μπενάκη, ΑΣΒ, Φάκελος 11, 104.

στις οποίες κατά καιρούς έπεφτε, κατέβαλε μία κοινή προσπάθεια ώστε να υπονομεύσει την κυβέρνηση Καραμανλή, χρησιμοποιώντας ως όπλο το Κυπριακό.

Κεφάλαιο 1: Το Κυπριακό στον προεκλογικό αγώνα (Ιανουάριος-Φεβρουάριος)

1.1. Η έναρξη του προεκλογικού αγώνα

Το Κυπριακό, από τις αρχές του Ιανουαρίου του 1956 έως και τις εκλογές του Φεβρουαρίου, αποτέλεσε αντικείμενο έντονης συζήτησης και αντιδικίας, στα πλαίσια του προεκλογικού αγώνα. Χαρακτηριστική της έκτασης αυτού του φαινομένου ήταν η έκκληση του ίδιου του Μακαρίου προς τους Ελλαδίτες πολιτικούς, στις αρχές του Φεβρουαρίου, να μην χρησιμοποιούν το ζήτημα στον στίβο της πολιτικής-κομματικής διαμάχης: «Δια της κοινής συμπαραστάσεως και της αλληλεγγύης όλων των Ελλήνων επετύχομεν σημαντικήν προώθησιν της κοινής μας ιεράς υποθέσεως. Θα απετέλει ανεπανόρθωτον συμφοράν ο διχασμός». ⁷ Την ίδια ευχή εξέφραζε και η φιλοκυβερνητική εφημερίδα το *Βήμα*, στις 21 Ιανουαρίου – αλλά και γενικότερα κατά την προεκλογική περίοδο – αναφέροντας την ανάγκη να επικρατήσουν χαμηλοί τόνοι στην προεκλογική αντιπαράθεση, να συγκρατηθούν οι μάξες από ακραίες εκδηλώσεις, να αποφευχθούν «ύβρεις εναντίον των ξένων» και γενικά να επικρατήσει η σύνεση και το μέτρο. ⁸

Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν το πως εξελίχθηκε η πολιτική αντιπαράθεση και πως το Κυπριακό χρησιμοποιήθηκε στα πλαίσιά της, αφού όμως πρώτα δοθεί μία γενική εικόνα των εξελίξεων στην Κύπρο. Ήδη από τις 9 Ιανουαρίου είχαν επαναληφθεί, με βρετανική πρωτοβουλία, οι συνομιλίες μεταξύ Χάρντινγκ και Μακαρίου, με διατύπωση νέων βρετανικών προτάσεων. ⁹ Η προηγούμενη βρετανική πρόταση είχε παραδοθεί στον Εθνάρχη στις 21 Νοεμβρίου 1955. Στην πρόταση αυτή, η Βρετανία είχε δηλώσει πως «δεν είναι σε θέση να μην παράσχει ποτέ το δικαίωμα αυτοδιάθεσης στην Κύπρο» (αναγνώριζε δηλαδή την προοπτική μελλοντικής εφαρμογής του) και είχε επισημάνει πως, εφόσον η αυτοκυβέρνηση αποδεικνυόταν λειτουργική, το μέλλον της Κύπρου θα καθίστατο αντικείμενο συζήτησης μεταξύ Βρετανών και Κυπρίων αντιπροσώπων. Η τελική λύση θα συμφωνούσε με τα στρατηγικά συμφέροντα της Βρετανίας και των συμμάχων της και θα εντασσόταν στο πλαίσιο των συμφωνιών που τη

⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', Παπαζήσης, Αθήνα 1978, σ. 71.

⁸ «Με σύνεσιν και με μέτρον», *Το Βήμα*, 21 Ιανουαρίου 1956.

⁹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμος 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992, σ. 341.

δέσμευαν.¹⁰ Ο Μακάριος διατύπωσε ενστάσεις σχετικά με το γεγονός ότι η αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης δεν προέκυπτε από σαφή διατύπωση, αλλά από φράση με διπλή άρνηση. Επιπλέον θεώρησε απαράδεκτο η εφαρμογή του δικαιώματος αυτού να επηρεάζεται καθ' οιονδήποτε τρόπο από τις συμφωνίες και τις υποχρεώσεις της Βρετανίας. Τελικά, ο Μακάριος απέρριψε τις βρετανικές προτάσεις.¹¹

Παράλληλα στην Ελλάδα, από τις αρχές του 1956, κυκλοφορούσαν φήμες, σύμφωνα με τις οποίες η ΕΡΕ ασκούσε πίεση στον Μακάριο για την επίτευξη μίας συμφωνίας με τον Χάρντινγκ, στη βάση μίας συμβιβαστικής λύσης του Κυπριακού. Τη συμφωνία αυτή, σύμφωνα με τις ίδιες φήμες, θα την ανακοίνωνε η ΕΡΕ λίγο πριν τις εκλογές, ώστε να μην υπάρξει αρκετός χρόνος για να την κρίνει αποτελεσματικά η αντιπολίτευση, η οποία, αν η συμφωνία αναγγελόταν νωρίτερα, «θα ηδύνατο να μειώσει την σημασία του γεγονότος».¹²

Στις 22 Ιανουαρίου ο ίδιος ο Καραμανλής αναφέρθηκε στο Κυπριακό, σε λόγο του στην Πλατεία Αριστοτέλους της Θεσσαλονίκης, με τον οποίο εγκαινίασε την προεκλογική του εκστρατεία. Ανέφερε πως η κυβέρνησή του είχε κατορθώσει σε ένα τρίμηνο εξουσίας να σημειώσει μεγάλη πρόοδο τόσο στον εσωτερικό, όσο και στον εξωτερικό τομέα. Ειδικότερα ως προς τα θέματα εξωτερικής πολιτικής, τόνισε πως καμία άλλη κυβέρνηση δεν είχε «ευρεθή εις την ανάγκην να αντιμετωπίση σοβαρώτερας δια την τύχην του έθνους μας καταστάσεις». Σχετικά με τον ουδετερόφιλο λόγο που είχε αναπτυχθεί ως αντίδραση στις εξελίξεις του Κυπριακού, δήλωσε πως δεν ήταν δυνατόν να ακολουθηθεί πολιτική ίσης φιλίας με όλους τους λαούς, καθώς «νοητή είναι μόνο η σχέσις της αμοιβαίας φιλίας», υπονοώντας με τον τρόπο αυτόν πως δεν διέθεταν φιλική διάθεση απέναντι στην Ελλάδα οι χώρες του ανατολικού συνασπισμού. Αντιθέτως, η προσέγγιση με αυτές τις χώρες και η μετακίνηση της Ελλάδας από τη διεθνή της θέση στο πλευρό της Δύσης, θα «τραυμάτιζε» το Κυπριακό, ενώ πιθανώς θα εγκυμονούσε και εδαφικούς κινδύνους για τη χώρα, καθώς οι Βόρειοι γείτονές της διέθεταν ανέκαθεν εδαφικές αξιώσεις επί του ελληνικού εδάφους και ειδικότερα της Βόρειας Ελλάδας. Βέβαια, το ότι η Ελλάδα αποτελούσε μέρος του δυτικού κόσμου, δεν σήμαινε πως η σχέση της με τη Δύση δεν θα μπορούσε να υποστεί αναθεώρηση, αν αυτό επιβαλλόταν από τις ανάγκες της ασφάλειας της χώρας ή της εθνικής αξιοπρέπειας και των συμφερόντων του ελληνικού λαού. Ο

---

¹⁰ Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, σ. 48.

¹¹ Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών*, τόμος Α', σ. 94· Ρόμπερτ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1959*, Ποταμός, Αθήνα 2001, σ. 174.

¹² *Ελευθερία*, 21-22 Ιανουαρίου 1956.

Καραμανλής παρουσίασε ως κατόρθωμα τόσο της κυβέρνησής του, όσο και του μαχόμενου κυπριακού λαού και του Εθνάρχη Μακαρίου, την αναγνώριση, έστω και θεωρητικά, της αρχής της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων από τη Βρετανία. Για τον λόγο αυτό, αφού εξήρε «τον άγιον εθνικόν παλμόν» του Μακαρίου και την αφοσίωσή του στην «ιστορικήν του αποστολήν», ζήτησε την ψήφο του λαού, ώστε να δοθεί μία ολοκληρωτική λύση του Κυπριακού, σύμφωνα με τους πόθους του λαού της Κύπρου. Σχετικά με τη ΔΕ, την επέκρινε για την έλλειψη ενότητας που τη χαρακτήριζε, καθώς και για τη συμπερίληψη της Αριστεράς στους κόλπους της. Για τον λόγο αυτό, δεν θα μπορούσε να κυβερνήσει τη χώρα. Ο λόγος του Καραμανλή απέσπασε σε γενικές γραμμές θετικά σχόλια.¹³ Συγκεκριμένα το *Βήμα* ανέφερε πως, μέσω αυτού, «ο πρωθυπουργός επιβεβαίωσε τη φήμη του ως σεμνού και ευπρεπούς πολιτικού». Επιπλέον η εφημερίδα αναφέρθηκε στο Κυπριακό, δηλώνοντας πως όσοι διέθεταν σωστή σκέψη, που δεν είχε θολώσει από τα πολιτικά «πάθη», θα αναγνώριζαν την πρόοδο που είχε επιτευχθεί κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Καραμανλή, καθώς οι Βρετανοί είχαν αναγνωρίσει, έστω και θεωρητικά, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου, το οποίο πριν δεν δέχονταν καν να συζητήσουν.¹⁴ Επίσης η φιλοκυβερνητική *Καθημερινή*, αφού εγκωμίασε τον λόγο του Καραμανλή, επέκρινε την ΔΕ, αποκαλώντας την «αντεθνική συμμαχία», λόγω της συνεργασίας με την ΕΔΑ.¹⁵

Σε αντίθεση με τις παραπάνω εφημερίδες, η *Ελευθερία* ήταν έντονα επικριτική απέναντι στον Καραμανλή, χαρακτηρίζοντας τον λόγο του πλήρη «εις ανευλάβειαν, αναισχυντίαν και προκλητικότητα». Σχετικά με την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης, δήλωνε πως αυτή δεν είχε καμία αξία εφ' όσον δεν καθοριζόταν συγκεκριμένο χρονικό διάστημα έως την εφαρμογή της.¹⁶ Όπως θα δούμε και παρακάτω, η κυβέρνηση Καραμανλή επρόκειτο να κατηγορηθεί επανειλημμένως από την αντιπολίτευση πως εγκατέλειψε τον αγώνα για αυτοδιάθεση εντός «τακτής» και «ευλόγου» προθεσμίας, παρά το γεγονός ότι και ο ίδιος ο Μακάριος είχε εγκαταλείψει αυτό το αίτημα.¹⁷

Στις δηλώσεις Καραμανλή απάντησε και το ΔΚ, μέσω της προγραμματικής του διακήρυξης, που δόθηκε στη δημοσιότητα στις 24 Ιανουαρίου (την ίδια ημέρα δόθηκε στη δημοσιότητα και το πρακτικό ιδρύσεως της ΔΕ). Ήδη από την αρχή του κειμένου,

¹³ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 352 - 356.

¹⁴ «Συγκρατημένος και ευπρεπής», *Το Βήμα*, 24 Ιανουαρίου 1956.

¹⁵ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 356.

¹⁶ «Ο λόγος», *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1956.

¹⁷ Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 138-139.

κατακεραυνωνόταν η κυβέρνηση Καραμανλή για τις υποτιθέμενες αποτυχίες της καθ' όλη τη διάρκεια της τρίμηνης διακυβέρνησής της:

Η τελευταία τριετία διακυβέρνησεως της Χώρας εκ μέρους του Συναγερμού υπήρξε πλήρης πικροτάτων δοκιμασιών και δια το Έθνος και δια τα άτομα. Ουδέποτε άλλοτε οι Έλληνες ησθάνθησαν τόσας ταπεινώσεις και τόσους εξευτελισμούς, έπειτα από μίαν περίλαμπρον παρουσίαν εις τας επάλξεις των αγώνων δια την ελευθερίαν. Ουδέποτε υπέστησαν τόσας διαψεύσεις της προσδοκίας των δια μίαν ζωή αξιοπρεπή, ελευθέραν και υπερήφανον. Ουδέποτε επόνεσαν τόσον πολύ εξ απογνώσεως βλέποντες τον μόχθον των να εξανεμίζεται και την αλήνη των να μαραίνεται. Ουδέποτε ενεπαίχθησαν τόσον βαναύσως από μίαν παράταξιν, που είχεν όλας τας τεχνικάς δυνατότητας να εκπληρώση τας επαγγελίας της και ουδέποτε εκυβερνήθησαν από τόσον ανάκανους ανθρώπους. Οι ίδιοι τώρα, αριθμητικώς μόνον ολιγώτεροι, εμφανίζονται πάλιν ενώπιον του ελληνικού λαού μετημφιεσμένοι και ζητούν την ψήφον του δια να ολοκληρώσουν το ολέθριον έργον των. Η Ελλάς όμως δεν διαθέτει πλέον περιθώρια δια νέους πειραματισμούς. Πρέπει ν' απαλλαγή οριστικώς από την κηδεμονίαν της Δεξιάς, η οποία την έφερεν εις τα πρόθυρα της εξουθενώσεως.¹⁸

Ως θεμελιώδη αρχή του το ΔΚ παρουσίασε την άσκηση «συνεπούς ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», δηλαδή ρεαλιστικής πολιτικής, σύμφωνα με την εκάστοτε ανάγκη και το εκάστοτε συμφέρον της Ελλάδας. Αυτή η αρχή, δήλωνε, είχε παραμεληθεί από την κυβέρνηση Καραμανλή και ο ελληνικός λαός είχε αποκτήσει οδυνηρή πείρα των συνεπειών της παραμέλησης αυτής. Επίσης το ΔΚ δήλωνε πως θα προέβαινε σε «ανένδοτον υποστήριξιν» του δικαιώματος της άμεσης εφαρμογής της αρχής της αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού (και όχι της εφαρμογής της σε αόριστο χρόνο, την οποία είχε επιτύχει η κυβέρνηση Καραμανλή).¹⁹

---

¹⁸ *Ελευθερία*, 25 Ιανουαρίου 1956.

¹⁹ Στο ίδιο.

1.2. Οξυνση των τόνων

Οι τόνοι οξύνθηκαν ακόμη περισσότερο έπειτα από δηλώσεις του πρώην υπουργού εξωτερικών της κυβέρνησης του ΕΣ, Στέφανου Στεφανόπουλου, στην Πάτρα, στις 3 Φεβρουαρίου. Κατά τις δηλώσεις του ο Στεφανόπουλος κατηγορήσε την κυβέρνηση Καραμανλή για εγκατάλειψη των Κυπρίων, γεγονός που είχε οδηγήσει τον Μακάριο να μην διαθέτει άλλη επιλογή παρά να αναγκαστεί να διαπραγματευτεί τουλάχιστον για την αυτοκυβέρνηση της Κύπρου. Επίσης ισχυρίστηκε πως ο Καραμανλής διέθετε εξ αρχής αμφιβολίες σχετικά με την ανακίνηση του Κυπριακού από τον Παπάγο και επεδίωκε τον «ενταφιασμό» του ζητήματος από τη στιγμή που ανήλθε στην εξουσία. Μάλιστα, για να επιβεβαιώσει του λόγου το αληθές, επεσήμανε πως ο Καραμανλής είχε εκφράσει τους ενδοιασμούς του κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του Υπουργικού Συμβουλίου υπό την προεδρία του Παπάγου, ενώ ο ίδιος ο Στεφανόπουλος είχε κρατήσει σημειώσεις από τη συζήτηση. Όπως ήταν φυσικό, οι ισχυρισμοί του Στεφανόπουλου πυροδότησαν ποικιλία αντιδράσεων. Ο Παπανδρέου δήλωσε πως πλέον ήταν εμφανής η εγκατάλειψη του κυπριακού αγώνα από την κυβέρνηση Καραμανλή, η οποία επωμιζόταν βαρύτερες ιστορικές ευθύνες για τη στάση της αυτή. Για τις ευθύνες αυτές θα καλούταν να λογοδοτήσει «από την κυβέρνησιν της 20^{ης} Φεβρουαρίου» (προδίκιζε έτσι ο Παπανδρέου την νίκη της ΔΕ). Ο Σβάλος δήλωσε πως η κυβέρνηση Καραμανλή είχε συνθηκολογήσει με τους «δυνάστας της Κύπρου» και πως, για τον λόγο αυτό, ο λαός θα «καταποντίσει» δια της ψήφου του την ΕΡΕ στις εκλογές. Ο Σάββας Παπαπολίτης κατήγγειλε επίσης την κυβέρνηση Καραμανλή για εγκατάλειψη της αυτοδιάθεσης, την αποκάλυψε «υπόδικο» και δήλωσε πως «αι ημέραι της είναι μετρημέναι», ενώ ο Καρτάλης, σε ιδιαίτερα έντονο τόνο, προέβη σε άκρως απαξιωτικές - έως και υβριστικές - δηλώσεις κατά της κυβέρνησης («αντεθνική σκευωρία», «άνθρωποι, τους οποίους δεν εβασάνισεν ποτέ ο πόθος της Ελευθερίας και που δεν ηγωνίσθησαν ποτέ κατά των κατακτητών», «επώλησαν την ψυχήν των εις τον διάβολον δια να κρατήσουν τα κέρδη της εξουσίας», «έχουν προσκυνήσει τους Άγγλους και τους Τούρκους») και ισχυρίστηκε πως αυτή συνεργάστηκε με τους Βρετανούς ώστε να παραταθεί η υποτέλεια του κυπριακού λαού. Από την πλευρά της ΕΡΕ, σε δηλώσεις προέβησαν ο υπουργός Εξωτερικών Σπύρος Θεοτόκης, ο Γεώργιος Ράλλης (υπουργός Προεδρίας της κυβέρνησης του Συναγερμού και μετέπειτα υπουργός Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση της ΕΡΕ) και ο διπλωμάτης Παναγιώτης Πιπινέλης. Ο Θεοτόκης παρουσίασε ως επιτυχία την αναγνώριση της

αρχής της αυτοδιάθεσης της Κύπρου από τη Βρετανία και δήλωσε πως η κυβέρνηση Καραμανλή βρισκόταν σε απόλυτη σύμπτωση με τους Κυπρίους. Επίσης στράφηκε ευθέως κατά της ΔΕ, στηλιτεύοντάς τη για δημοκοπία και ισχυριζόμενος πως η ύπαρξή της έθετε σε κίνδυνο την ομαλή πορεία του Κυπριακού, λόγω της συνεργασίας της με τον κομμουνισμό, τον οποίον «ιδιαιτέρως ανησυχεί η αξιόλογος εθνική προώθησις του Κυπριακού θέματος». Ο Ράλλης απάντησε ευθέως στον Καρτάλη, παραπέμποντάς τον στο Στρατολογικό Γραφείο Αθηνών, όπου θα μπορούσε να εξακριβώσει πως τα μέλη της ΕΡΕ είχαν πολεμήσει κατά του κατακτητή και μάλιστα στην πρώτη γραμμή. Επίσης του απάντησε πως η κυβέρνηση Καραμανλή δεν είχε συνεργήσει με τους Βρετανούς κατά της κυπριακής ελευθερίας, αλλά αντιθέτως, ο Μακάριος είχε αποδεχθεί αρχικά τις προτάσεις του Χάρντινγκ, ως βάση διαπραγμάτευσης, χωρίς καμία επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης. Επομένως ο Καρτάλης με τις δηλώσεις του ουσιαστικά «υβρίζει τους πατριώτας Κυπρίους αγωνιστάς και τους αρχηγούς των». Τέλος ο Πιπινέλης εξέφρασε δυσαρέσκεια για το γεγονός ότι η κατ' αρχήν αποδοχή της αυτοκυβέρνησης, με θεωρητική αναγνώριση της αυτοδιάθεσης στο μέλλον, από τον Μακάριο, αποτέλεσε αντικείμενο προεκλογικής εκμετάλλευσης εντός της Ελλάδος. Κατ' εξοχήν υπεύθυνοι του εσωτερικού καθεστώτος της Κύπρου, υποστήριξε, ήταν οι ίδιοι οι Κύπριοι και επομένως εκείνοι θα αποφάσιζαν αν αρκούσε προς το παρόν η αυτοκυβέρνηση ή εάν θα συνέχιζαν τον αγώνα τους με στόχο την άμεση εφαρμογή της αυτοδιάθεσης.²⁰

Στις επικρίσεις απέναντί του απάντησε και ο ίδιος ο Καραμανλής, με δηλώσεις του στις 4 Φεβρουαρίου. Υποστήριξε πως ο ίδιος δεν επεδίωκε να καταστήσει το Κυπριακό αντικείμενο προεκλογικής συζήτησης, όμως η στάση της ΔΕ τον ανάγκαζε να μιλήσει γι' αυτό. Δήλωσε πως η κυβέρνησή του είχε πορευθεί σε σύμπτωση με τους Κυπρίους και δεν προσπάθησε ποτέ να τους επηρεάσει ή να τους ασκήσει πίεση, ώστε να παρεκκλίνουν από τον στόχο της αυτοδιάθεσης. Την ταύτιση απόψεων της κυβέρνησής του με τον Μακάριο την είχε ξεκαθαρίσει και στους Βρετανούς, όταν απέρριψε το σχέδιο της 21^{ης} Νοεμβρίου και δήλωσε πως δεν θα σύστηνε στον Μακάριο να το αποδεχθεί, παρ' όλο που οι Βρετανοί του ζήτησαν να το κάνει.²¹ Τέλος επέκρινε

²⁰ *Ελευθερία*, 4 Φεβρουαρίου 1956.

²¹ Στο σημείο αυτό ο Καραμανλής αναφερόταν στο περιεχόμενο μηνύματος που του διεβίβασε ο Βρετανός πρωθυπουργός Άντονι Ήντεν στις 23 Νοεμβρίου. Στο μήνυμα αυτό ο Ήντεν απηύθυνε την εξής έκκληση προς τον Καραμανλή: «Απευθύνω έκκλησιν προς την Υμετέραν Εξοχότητα, όπως αναλάβη μίαν τολμηράν πρωτοβουλίαν και συστήση ευμενώς την δήλωσίν μας προς τον Αρχιεπίσκοπον. Πιστεύω ότι αν πράξητε τούτο θα υπάρξει εισέτι μία πιθανότης όπως πεισθή η Εθναρχία να μη απορρίψη την προσφοράν μας». Ο Καραμανλής, σε απάντησή του, στις 28 Νοεμβρίου, δήλωσε πως δεν θα μπορούσε να πραγματοποιήσει το αίτημα του Ήντεν, αφ' ενός διότι το περιεχόμενο των βρετανικών προτάσεων δεν θα γινόταν αποδεκτό από τον κυπριακό λαό και αφ' ετέρου διότι ο

τη ΔΕ, δηλώνοντας πως η συνεργασία της με τον κομμουνισμό ισοδυναμούσε με «απόπειραν δολοφονίας του Κυπριακού» και πως «τα κόμματα της αντιπολιτεύσεως δεν διστάζουν να πλήξουν την ιεράν κυπριακήν υπόθεσιν, παραλαμβάνοντα από τας χείρας των κομμουνιστών το όπλον της κατασυκοφαντήσεως και της διαστροφής των γεγονότων».²²

Οι τόνοι εξακολούθησαν να ανεβαίνουν, με αποκορύφωμα τη συγκέντρωση της ΔΕ στο κέντρο της Αθήνας, στις 17 Φεβρουαρίου. Στη συγκέντρωση αυτή μίλησαν οι ηγέτες των κομμάτων που απάρτιζαν τη ΔΕ, ενώπιον ενός πολυπληθούς κοινού.²³ Ιδιαίτερα περί της εξωτερικής πολιτικής και του Κυπριακού μίλησε ο Σοφοκλής Βενιζέλος. Χαρακτήρισε την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή «δουλόφρονα πολιτική της εθνικής εκπτώσεως», η οποία περιόρισε την Ελλάδα σε έναν παθητικό ρόλο, με αποτέλεσμα να «δέχεται τα ραπίσματα» τόσο των εχθρών, όσο και των συμμάχων της. Οι ξένοι, δήλωσε, αποδίδουν δικαιοσύνη μόνο εφ' όσον έχουν απέναντί τους υπερήφανους και σταθερούς συνομιλητές, στην περίπτωση της Ελλάδας όμως βρήκαν «διαχειριστάς της εθνικής τιμής ετοιμούς να κύπτουν τον αυχένα εις παν νεύμα των». Κατήγγειλε επίσης την υποτιθέμενη απάθεια της κυβέρνησης Καραμανλή μπροστά στο δράμα των Κυπρίων και την εγκατάλειψη από αυτήν της διεκδίκησης της εφαρμογής της αρχής της αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού «εντός τακτής και ευλόγου προθεσμίας». Αντιθέτως η ΔΕ, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του, δεν θα εγκατέλειπε την αυτοδιάθεση και θα αγωνιζόταν στο πλευρό των Κυπρίων έως ότου ο αγώνας τους δικαιωνόταν.²⁴

Στις επικρίσεις αυτές απάντησε ο Καραμανλής την επομένη, δηλώνοντας πως η κυβέρνησή του όχι μόνο δεν εγκατέλειπε την αυτοδιάθεση, αλλά απέρριψε τις προτάσεις του Νοεμβρίου του 1955 «διότι αυτά αφήναν αμφιβολίας ως προς τον τρόπον και τον χρόνον της εφαρμογής της αυτοδιαθέσεως». Μάλιστα απηύθυνε έγγραφο προς την Βρετανία, με το οποίο αιτούνταν: α) την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης, χωρίς όρους και προϋποθέσεις, που θα

Μακάριος, ως υπεύθυνος ηγέτης των Κυπρίων, είχε ούτως ή άλλως απορρίψει τις προτάσεις. Ο Ήντεν απάντησε στις 30 Νοεμβρίου, εκφράζοντας την δυσαρέσκειά του για τις δηλώσεις του Καραμανλή και επιμένοντας πως η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να στηρίζει τη βρετανική στην προσπάθεια που κατέβαλε για την επίλυση του Κυπριακού. Ο Καραμανλής απάντησε με επιστολή που απηύθυνε, στις 2 Δεκεμβρίου, στον Βρετανό πρέσβη στην Αθήνα Σερ Τσάρλς Πηκ. Στην επιστολή ο Καραμανλής ανέφερε πως στο προσεχές διάστημα η ελληνική κυβέρνηση θα υπέβαλλε τις απόψεις της σχετικά με την βελτίωση των βρετανικών προτάσεων της 21^{ης} Νοεμβρίου. Η υποβολή των απόψεων αυτών πραγματοποιήθηκε τελικά μέσω υπομνήματος, στις 5 Δεκεμβρίου. Για τις εξελίξεις που παρατέθηκαν παραπάνω βλ.: Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 303-305.

²² Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 360-361.

²³ *Ελευθερία*, 18 Φεβρουαρίου 1956.

²⁴ Ομιλία του Σ. Βενιζέλου στην Αθήνα για τις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956, 17 Φεβρουαρίου 1956, ΑΣΒ, Φάκελος 22, 33.

καθιστούσαν αμφίβολη την εφαρμογή της, β) τον ορισμό συγκεκριμένου χρόνου για την εφαρμογή της και γ) την παραχώρηση φιλελεύθερου συντάγματος αυτοκυβέρνησης, ως μεταβατικού σταδίου προς την αυτοδιάθεση. Με βάση τα παραπάνω, ο Καραμανλής κατέληξε στο εξής συμπέρασμα:

Συνεπώς, η Κυβέρνησις όχι μόνον δεν εγκατέλειψε την αυτοδιάθεσιν, ως ανακριβώς ισχυρίζεται η αντιπολίτευσις, αλλά και προσφερθείσαν, την απέκρουσεν, διότι προσεφέρετο κατά τρόπον μη ικανοποιητικόν. Έκτοτε ουδεμία μεταβολή επήλθεν εις την γραμμήν της ελληνικής Κυβερνήσεως, η οποία, όπως κατ' επανάληψιν εδηλώθη υπό του Αρχιεπισκόπου και εμού, καθωρίσθη από συμφώνου με την Εθναρχίαν.²⁵

Τελικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ΕΡΕ επικράτησε στις εκλογές, λόγω πλειοψηφίας εδρών, ενώ η ΔΕ απέσπασε μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων (48,15% έναντι 47,38%). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις δραματικές εξελίξεις του Κυπριακού που επρόκειτο να ακολουθήσουν, οδήγησε στην αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος από την αντιπολίτευση.

---

²⁵ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 375.

Κεφάλαιο 2: Το θυελλώδες τρίμηνο (Μάρτιος-Μάιος)

2.1. Η εκτόπιση του Μακαρίου και ο σχολιασμός του Τύπου

Λίγο καιρό έπειτα από την επικράτηση της ΕΡΕ στις εκλογές, ξέσπασε μία ακόμη μεγάλη «θύελλα» στο Κυπριακό: η διακοπή των συνομιλιών Μακαρίου-Χάρντινγκ και η εκτόπιση του Αρχιεπισκόπου στις Σευχέλλες, ενώ βρισκόταν μάλιστα καθ' οδόν προς το αεροδρόμιο για να μεταβεί στην Ελλάδα. Η είδηση της εκτόπισης έφθασε αιφνιδιαστικά στην Ελλάδα. Αφ' ενός το απρόοπτο του γεγονότος και αφ' ετέρου ο χαρακτήρας της βρετανικής ενέργειας, που από πολλές εφημερίδες και πολιτικά πρόσωπα χαρακτηρίστηκε «γκανγκστερική», δημιούργησαν εκρηκτικές αντιδράσεις, τις οποίες ο Αμερικανός πρέσβης στην Ελλάδα, Κάβεντις Κάννον, περιέγραψε χαρακτηριστικά (αλλά με μεγάλη δόση υπερβολής, καθώς αναφερόταν σε χώρα που είχε περάσει από εμφύλιο πόλεμο) ως «λαϊκά πάθη άγνωστα από την εποχή της ιταλικής εισβολής το 1940».²⁶ Μάλιστα θα μπορούσε κανείς να πει πως ολόκληρο το διάστημα από τη στιγμή της εκτόπισης του Μακαρίου έως τα τέλη Μαΐου, αποτέλεσε το πιο θυελλώδες κι εκρηκτικό ως προς την αντίδραση της κοινής γνώμης και της αντιπολίτευσης διάστημα του έτους 1956. Λόγω λοιπόν του μεγέθους και της δριμύτητας αυτών των αντιδράσεων, θα άξιζε να εξεταστεί η γενικότερη αντίδραση του Τύπου, πέραν του κεντρώου, κατά τη διάρκειά του τριμήνου Μάρτιος-Μάιος 1956.

Η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο της στις 10 Μαρτίου, ανέφερε πως η εκτόπιση του Μακαρίου ήταν απόδειξη πως η Βρετανία δεν μπορούσε να μείνει στην Κύπρο «παρά μόνον δια της ωμής, κυνικής και ανενδοιάστου βίας» και πως αυτό την τοποθετούσε έξω από «την παράταξιν του ελευθέρου κόσμου».²⁷ Επίσης η εφημερίδα κατηγορούσε ευθέως την κυβέρνηση του «Καρασυναγερμού» πως ευθυνόταν, λόγω της «αθλίας» πολιτικής της, για την αποθράσυνση των Βρετανών.²⁸ Σε άλλο άρθρο επαναλαμβανόταν κι ο γνωστός ισχυρισμός κατά του Καραμανλή, ότι ανήλθε στην εξουσία με ξένη στήριξη και με εντολή να «κλείσει» το κυπριακό.²⁹

²⁶ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 223.

²⁷ «Αγών υπέρ πάντων», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1956.

²⁸ *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1956.

²⁹ Π. Καραβίας, «Πως το Κυπριακόν Κατεβαραθρώθη», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1956.

Η *Αυγή*, το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ, στρεφόταν ευθέως υπέρ της ουδετερότητας, δηλώνοντας πως η ενδεδειγμένη πολιτική ήταν αυτή της «εθνικής ανεξαρτησίας» και της ίσης φιλίας με όλους τους λαούς³⁰ και πως ο ελληνικός λαός «για άλλη μια φορά έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τους “συμμάχους” και τους... “εχθρούς του”». ³¹ Το *Βήμα* δημοσίευσε ανώνυμα την επιστολή κάποιων Κυπρίων από την Λευκωσία, οι οποίοι καλούσαν την Ελλάδα να «διακηρύξει ανδροπρεπώς το αίσθημα όλων των Ελλήνων», καταγγέλλοντας ευθέως τη Βρετανία στον ΟΗΕ. Επιπλέον την καλούσαν να δηλώσει πως θα αποχωρούσε από τον ΟΗΕ και το ΝΑΤΟ αν θα εξακολουθούσαν τα δίκαια της Κύπρου να καταπατώνται.³²

Η *Καθημερινή* ερμήνευσε την εκτόπιση του Μακαρίου ως προσπάθεια, όχι μόνο να καμφθεί ο κυπριακός αγώνας, αλλά και να δημιουργηθούν εσωτερικές αναταραχές στην Ελλάδα. Έτσι η Βρετανία θα μπορούσε να ισχυριστεί πως «δεν είναι δυνατόν να παραδοθή η Κύπρος εις ένα Κράτος ανίκανον, λόγω της εσωτερικής πολιτικής του καταστάσεως, να εγγυηθεί τα αμυντικά συμφέροντα της Δύσεως εις μίαν τόσον νευραλγικήν περιοχήν, όσον είναι η Ανατολική Μεσόγειος». Η *Καθημερινή*, σε αυτήν την περίπτωση, προσπαθούσε, μπροστά στις οξείες αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, να παρουσιάσει ως υπεύθυνους για τις δυσάρεστες εξελίξεις του Κυπριακού όχι την ελληνική κυβέρνηση και τους χειρισμούς της, αλλά τους Βρετανούς, οι οποίοι επωφελούνταν από τις ενδοελλαδικές πολιτικές αντιπαραθέσεις και ενεργούσαν με τέτοιον τρόπο ώστε να τις πυροδοτούν.³³ Μάλιστα δεν δίσταζε να αναφέρει πως η Βρετανία ήθελε να ανατρέψει την ελληνική κυβέρνηση.³⁴

Στις 11 Μαρτίου η *Αυγή* δημοσίευσε μία ανακοίνωση της ΕΔΑ. Μεταξύ άλλων ανέφερε πως υπήρχε διαφορά αντίληψης της εξωτερικής πολιτικής μεταξύ κυβέρνησης και λαού, καθώς η κυβέρνηση επέμενε στη συμμαχία με «τους Άγγλους, με τους Τούρκους και με όσους τους παραστέκουν». Αντιθέτως αυτό που κατά την ΕΔΑ ζητούσε ο λαός ήταν η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας να στοχεύει στο συμφέρον της ίδιας της χώρας και όχι του ΝΑΤΟ, όταν μάλιστα αυτό ήταν αντίθετο με το ελληνικό, καθώς και να αναζητεί την φιλία οποιουδήποτε ήταν διατεθειμένος να την βοηθήσει στην επίτευξη των επιδιώξεών της. Σχετικά με τις αδικίες απέναντι στην Ελλάδα, η στάση της κυβέρνησης συνοψιζόταν ως εξής κατά την ΕΔΑ: «[...] αν αυτοί οι σύμμαχοι μας μας σφαγιάζουν ή μας περιάγουν σε εθνικήν ατίμωσιν πρέπει ωστόσο

³⁰ *Η Αυγή*, 10 Μαρτίου 1956.

³¹ «“Σύμμαχοι” και “εχθροί”», *Η Αυγή*, 10 Μαρτίου 1956.

³² Πολλοί Κύπριοι, «Ας διακηρύξει ανδροπρεπώς το αίσθημα όλων των Ελλήνων», *Το Βήμα*, 10 Μαρτίου 1956.

³³ «Προς αιώνιαν αισχύνην», *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1956.

³⁴ «Τα εσωτερικά», *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1956.

[...] να συνθηκολογούμε, γιατί το κύριο είναι να μη διασπούμε τους δεσμούς μας μαζί τους, ή καλύτερα τα δεσμά, με τα οποία μας έχουν αλυσοδέσει».³⁵ Λίγες ημέρες αργότερα η *Αυγή* κατηγορούσε την κυβέρνηση πως ακολουθούσε «πολιτική υπηρετική των στρατηγικών συμφερόντων των Αγγλοαμερικανών».³⁶

Η *Καθημερινή*, αν και φιλοδυτική εφημερίδα, δήλωσε πως η Βρετανία είχε πλέον αποκόψει όλους τους δεσμούς της με την Ελλάδα.³⁷ Επιπλέον, στις 13 Μαρτίου, φάνηκε πως διατύπωνε μία ανησυχία σχετικά με το μέλλον της Ελλάδας ως μέλους του ΝΑΤΟ: «Θα ήτο η εσχάτη πλάνη αν η Δύσις δεν αντελαμβάνετο την σημασίαν της ελληνικής πικρίας και αγανακτήσεως και αν ηδιαφέρει δια τα εκ των αισθημάτων αυτών ενδεχόμενα».³⁸

Επίσης το *Βήμα* παραδεχόταν πως θα ακολουθούσε μία δύσκολη περίοδος στις σχέσεις της Ελλάδας με τη Βρετανία και τις άλλες συμμαχικές χώρες³⁹ και πως η κατάσταση στη χώρα «εγκυμονεί κινδύνους δια την περαιτέρω παραμονήν της Ελλάδος εις το Δυτικόν Στρατόπεδον».⁴⁰ Επιπλέον κατηγορούσε τη Βρετανία πως εξαπάτησε την Ελλάδα, τόσο στην τριμερή του Λονδίνου, όσο και στις διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρντινγκ, καθώς δεν είχε πρόθεση να συζητήσει πραγματικά μία τίμια λύση του Κυπριακού. Εν κατακλείδι δήλωνε ευθέως πως οι Έλληνες θα έτρεφαν πλέον μόνο συναισθήματα μίσους και περιφρόνησης απέναντι στη Βρετανία.⁴¹ Εκτός από τη Βρετανία, από την κριτική του *Βήματος* δεν διέφυγε ούτε η Τουρκία, καθώς στις 11 Μαρτίου η εφημερίδα δημοσίευσε άρθρο, το οποίο αναφερόταν στον απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και άλλων Κυπρίων επισκόπων από τους Οθωμανούς το 1821, ώστε να καταπνιγεί η εξέγερση της Κύπρου. Στο άρθρο αυτό εξισώνονταν όλοι οι κατακτητές της νήσου ως οι «εκάστοτε απολίτιστοι κατακτητές της χώρας μας», οι οποίοι κατέφευγαν στο μέτρο της «βαρβάρου και απάνθρωπης μεταχειρήσεως των Ελλήνων κληρικών».⁴²

Έως το σημείο αυτό, το κατηγορητήριο αφορούσε κυρίως τη Βρετανία. Τις επόμενες ημέρες όμως στο σκηνικό εισήλθαν και οι ΗΠΑ. Στις 13 Μαρτίου ο Κάβεντις Κάννον, επέδωσε

³⁵ «Η ανακοίνωσις της ΕΔΑ», *Η Αυγή*, 11 Μαρτίου 1956.

³⁶ «Ο κόκκινος παπάς», *Η Αυγή*, 13 Μαρτίου 1956.

³⁷ «Αι συνέπειαι», *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1956.

³⁸ «Μήνυμα», *Η Καθημερινή*, 13 Μαρτίου 1956.

³⁹ «Αίσθημα μίσους και περιφρονήσεως», *Το Βήμα*, 11 Μαρτίου 1956.

⁴⁰ «Διακηρύσσομεν την αλήθειαν εις μίαν πολύ κρίσιμον ώραν», *Το Βήμα*, 13 Μαρτίου 1956.

⁴¹ «Αίσθημα μίσους και περιφρονήσεως», *Το Βήμα*, 11 Μαρτίου 1956.

⁴² Αθηνά Ν. Λοράνδου, «Ο απαγχονισμός του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των άλλων επισκόπων από τους Τούρκους», *Το Βήμα*, 11 Μαρτίου 1956.

στον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Σπύρο Θεοτόκη, μία δήλωση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σχετικά με το αμερικανικό ενδιαφέρον για επίλυση του Κυπριακού. Μεταξύ άλλων, στο κείμενο αναφερόταν πως οι ΗΠΑ δεν είχαν πρότερη γνώση της εκτόπισης του Μακαρίου. Σχετικά με την πορεία των διαπραγματεύσεων περί του Κυπριακού, οι ΗΠΑ δήλωσαν πως θεωρούσαν ενθαρρυντική την πρόοδο που είχε επιτευχθεί έως την εκτόπιση του Αρχιεπισκόπου και πως θα έπρεπε να γίνουν προσπάθειες δημιουργίας ευνοϊκού κλίματος, για να επανεξεταστούν τα επίμαχα θέματα και να επέλθει μία συμφωνία. Στο αμερικανικό κείμενο υπήρχε επίσης υπενθύμιση των συμφωνιών, που είχαν επιτευχθεί «επί της αρχής της αυτοδιαθέσεως, επί της παραχωρήσεως ευρείας εκτάσεως αυτοκυβερνήσεως υπό τύπον μεταβατικού σταδίου και επί της ικανοποιήσεως των πόθων του Κυπριακού λαού κατά την τελικήν λύσιν».⁴³

Αυτή η δήλωση ενδιαφέροντος των ΗΠΑ για την πορεία του Κυπριακού πυροδότησε ποικίλες αντιδράσεις. Η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο, ισχυριζόταν πως, σχετικά με το Κυπριακό, οι ΗΠΑ πάντοτε τηρούσαν στάση ισορροπίας μεταξύ «των αδικουμένων και των αδικούντων, με απόκλιση μάλλον υπέρ των αδικούντων». Σχετικά με την πρόταση για νέες διαπραγματεύσεις δηλωνόταν ρητά πως αυτές θα ήταν εφικτές μόνο υπό τρεις όρους: α) την επιστροφή του Μακαρίου στην Κύπρο, β) την αναγνώριση εκ μέρους της Βρετανίας της αρχής της αυτοδιάθεσης και της εφαρμογής της, κατόπιν συμφωνίας, εντός «τακτής προθεσμίας» και γ) την παραχώρηση πλήρους αυτοκυβέρνησης στους Κυπρίους κατά το μεταβατικό στάδιο.⁴⁴ Στο σημείο αυτό η *Ελευθερία* επαναλάμβανε το αίτημα της «τακτής προθεσμίας» για την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης.

Η *Αυγή* κατήγγειλε τις ΗΠΑ διότι δεν αποδοκίμασαν την «γκανγκστερική ενέργεια» της Βρετανίας. Επίσης τασσόταν κατά της επανάληψης των διαπραγματεύσεων, αποκαλώντας τες προδοτικές για το Κυπριακό. Ως προδοτική και ξενόδοουλη παρουσίαζε η εφημερίδα και την κυβέρνηση, μεταφράζοντας την αμερικανική δήλωση ενδιαφέροντος ως εξής: «Σας βοηθήσαμε να επιβληθήτε στην εξουσία ως κυβέρνηση μειοψηφίας [...]. Εμπρός λοιπόν: Διαπραγματεύσεις, συνθηκολόγησιν αμέσως με τους Άγγλους».⁴⁵

Το *Βήμα* επικρότησε τη δήλωση ενδιαφέροντος των ΗΠΑ, επαναλαμβάνοντας όμως πως, αν επρόκειτο να αρχίσουν ξανά διαπραγματεύσεις, αυτό μπορούσε να συμβεί μόνο εφόσον

⁴³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμος 2, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1993, σ. 24, 26.

⁴⁴ «Οι Αμερικανοί», *Ελευθερία*, 14 Μαρτίου 1956

⁴⁵ «Νέο μήνυμα Ντάλλες», *Η Αυγή*, 14 Μαρτίου 1956.

επέστρεψε στην Κύπρο ο Μακάριος, καθώς μετά την «βέβηλον απαγωγήν» του μονάχα ο Χάρντινγκ παρέμενε ως συνομιλητής.⁴⁶ Η *Καθημερινή* δε, έδωσε ιδιαίτερη βάση στο σημείο του αμερικανικού κειμένου που αναφερόταν στην επίτευξη συμφωνίας επί της αρχής της αυτοδιάθεσης και επί της αυτοκυβέρνησης. Ερμήνευσε το σημείο αυτό ως απόδειξη πως η ελληνική κυβέρνηση είχε πολιτευθεί ορθά, υπέρ των πόθων του κυπριακού λαού, και πως όλοι οι αντίθετοι ισχυρισμοί της αντιπολίτευσης αποτελούσαν συκοφαντίες «από τους υπηρετούντας ευτελείς σκοπούς μικράς κομματικής πολιτικής». Μάλιστα επέκτεινε την ερμηνεία με τον ισχυρισμό ότι αυτή η στάση της αντιπολίτευσης έβλαπτε περεταίρω την υπόθεση της Κύπρου, καθώς εξυπηρετούσε ασυναίσθητα τα σχέδια της Βρετανίας, η οποία επεδίωκε «την διάβρωσιν της [...] Κυβερνήσεως δια να είναι το αγγλικόν επιχείρημα της κατακρατήσεως της Κύπρου υπό δουλειάν, αποτελεσματικότερον».⁴⁷ Επομένως η αντιπολίτευση έπρεπε να σταθεί στο πλευρό της κυβέρνησης και όχι απέναντί της, ώστε να μην γίνει πραγματικότητα το υποτιθέμενο βρετανικό σχέδιο.

Οι αμερικανικές δηλώσεις πυροδότησαν και την αντίδραση της Βρετανίας, η οποία προέβη σε διαμαρτυρία προς τις ΗΠΑ, καθώς θεώρησε τις δηλώσεις ως ένδειξη υποστήριξης της ελληνικής πλευράς. Προς διευκρίνιση της κατάστασης, εκδόθηκε στις 14 Μαρτίου ανακοίνωση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ δεν λάμβαναν το μέρος ούτε της Ελλάδας ούτε της Βρετανίας, αλλά θα προσπαθούσαν να βοηθήσουν και τις δύο πλευρές, διατηρώντας ουδέτερη στάση.⁴⁸ Επιπλέον, την ίδια ημέρα, ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, δήλωσε τα εξής:

Η νήσος αυτή [η Κύπρος] κατέστη τόπος διαμάχης δύο εκ των καλύτερων φίλων⁴⁹ των Ηνωμένων Πολιτειών. Αι Ηνωμένα Πολιτεία είναι έτοιμοι να λάβουν όλα τα λογικά και πρακτικά μέτρα δια να βοηθήσουν την Ελλάδα και την Μ. Βρετανίαν να διευθετήσουν την διαμάχην των, αλλ' η καθ' εαυτό λύσις του προβλήματος εξαρτάται από αυτάς ταύτας τας ενδιαφερομένας χώρας.⁵⁰

Σύμφωνα με την *Αυγή*, όλα τα παραπάνω συνιστούσαν απόδειξη πως οι ΗΠΑ είχαν ως πραγματική πρόθεση να υποστηρίξουν τη Βρετανία, ώστε να βρεθεί μία λύση συμφέρουσα γι'

⁴⁶ «Την σημειώνει ως πρώτην εκδήλωσιν ανανήψεως», *Το Βήμα*, 14 Μαρτίου 1956.

⁴⁷ «Η αμερικανική δήλωσις», *Η Καθημερινή*, 14 Μαρτίου 1956.

⁴⁸ *Η Αυγή*, 15 Μαρτίου 1956.

⁴⁹ Η αναφορά σε δύο φίλους των ΗΠΑ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της παράβλεψης της Τουρκίας, η οποία ήταν επίσης μέλος του ΝΑΤΟ, άρα και σύμμαχος των ΗΠΑ.

⁵⁰ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 26.

αυτή.⁵¹ Πικρία για τις αμερικανικές δηλώσεις, έπειτα από βρετανική πίεση, εξέφρασε και το *Βήμα*. Παρ' όλα αυτά εξέφρασε και την ελπίδα πως οι ΗΠΑ θα επενέβαιναν πιο ενεργά, καθώς αν δεν το έκαναν, θα έχαναν το γόητρό τους και τη δυνατότητα επέμβασής τους στις κρίσιμες συμμαχικές υποθέσεις.⁵²

Η *Καθημερινή* σε κύριο άρθρο ανέφερε πως η Ελλάδα και η Κύπρος δεν μπορούσαν να ελπίζουν σε διεθνείς οργανισμούς για μία δίκαιη λύση του Κυπριακού, καθώς οι οργανισμοί αυτοί «χειραγωγούνται από τους Μεγάλους». Στη συνέχεια δήλωσε ξεκάθαρα πως, με εξαίρεση τη Γιουγκοσλαβία και την Ιταλία, η Ελλάδα δεν είχε συμμάχους ανιδιοτελείς. Η εφημερίδα επιπλέον ανέπτυξε μία ενδιαφέρουσα θέση σχετικά με την αναγκαιότητα ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, ισχυριζόμενη ότι με αυτόν τον τρόπο η Κύπρος θα έπαυε να αποτελεί μέλος της έριδος μεταξύ συμμαχικών δυνάμεων και να υπονομεύει τη συνοχή του ΝΑΤΟ. Με την ένωση, η Κύπρος θα καθίστατο τμήμα μίας συμμαχικής χώρας και, ως εκ τούτου, σύμμαχος κι αυτή του δυτικού κόσμου.⁵³

---

⁵¹ *Η Αυγή*, 15 Μαρτίου 1956

⁵² «Σημειώματα», *Το Βήμα*, 15 Μαρτίου 1956.

⁵³ «Οι Αμερικανοί και η Κύπρος», *Η Καθημερινή*, 18 Μαρτίου 1956.

2.2. Αντιδράσεις απέναντι στην εκτόπιση του Μακαρίου

Πέραν του Τύπου, έντονη ήταν και η αντίδραση του λαού, από τις πρώτες κιόλας ώρες, αφότου κυκλοφόρησε η είδηση της εκτόπισης του Μακαρίου. Συγκεκριμένα, όταν το αεροπλάνο στο οποίο θα επιβιβαζόταν ο Μακάριος έφθασε στο Ελληνικό χωρίς αυτόν, το πλήθος που τον ανέμενε ξέσπασε σε αυθόρμητες διαδηλώσεις κατά της Βρετανίας και υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Ακολούθησαν φοιτητικές διαδηλώσεις, καθώς οι φοιτητές εγκατέλειψαν τις αίθουσες διδασκαλίας και άρχισαν να συρρέουν στην οδό Πανεπιστημίου, μαζί με μαθητές και πλήθος κόσμου. Όλο αυτό το πλήθος επιχείρησε να φτάσει ως το μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, όπου βρίσκονταν αμερικανικές και βρετανικές στρατιωτικές υπηρεσίες, όμως προσέκρουσε στις δυνάμεις της αστυνομίας. Οι διαδηλωτές τότε στράφηκαν προς την Ομόνοια, όπου συνενώθηκαν με μεγάλο πλήθος και άρχισαν να κραυγάζουν αντιβρετανικά συνθήματα, όπως «κατάρα εις τον Χάρντινγκ και τους δημίους».⁵⁴ Ακολούθησαν εκτεταμένες συγκρούσεις μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας στο κέντρο της Αθήνας, στην οδό Ερμού και στην Πλατεία Συντάγματος.⁵⁵ Το παράδειγμα της Αθήνας ακολούθησε και η Θεσσαλονίκη, όπου πραγματοποιήθηκε φοιτητική διαδήλωση κατά τις βραδινές ώρες. Οι φοιτητές, καθ' οδόν προς το κέντρο της πόλης, κραύγαζαν συνθήματα όπως «Θάνατος εις τον Χάρντινγκ» και «Να απελευθερωθή ο Μακάριος».⁵⁶ Κοντά στον Λευκό Πύργο ο διαδηλωτής συναντήθηκαν με την αστυνομία και ακολούθησε βίαιη συμπλοκή, με απολογισμό σαράντα περίπου τραυματιών.⁵⁷ Σε χειρονομία διαμαρτυρίας κατέφυγε και η ελληνική κυβέρνηση, η οποία ανακάλεσε τον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο και δήλωσε πως θα κατέθετε νέα προσφυγή για το Κυπριακό στον ΟΗΕ.⁵⁸ Επίσης, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, δόθηκε άδεια συγκρότησης συλλαλητηρίου από την Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ), έπειτα από αίτησή της.⁵⁹

Στις 10 Μαρτίου συνεχίστηκαν οι διαδηλώσεις. Στην Αθήνα φοιτητές ξεχύθηκαν στους δρόμους του κέντρου, κατεβάζοντας αγγλόφωνες επιγραφές από ένα μέγαρο της οδού Σταδίου και τοποθετώντας στη θέση τους ελληνικές σημαίες.⁶⁰ Χιλιάδες διαδηλωτών έφθασαν στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, όπου έψαλαν γονυπετείς τον εθνικό ύμνο, κι έπειτα

⁵⁴ *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1956.

⁵⁵ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 86.

⁵⁶ *Το Βήμα*, 10 Μαρτίου 1956.

⁵⁷ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 86.

⁵⁸ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 218.

⁵⁹ *Η Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1956.

⁶⁰ *Η Καθημερινή*, 11 Μαρτίου 1956.

κατευθύνθηκαν προς την οδό Βασιλίσσης Σοφίας, όπου βρισκόταν η βρετανική πρεσβεία. Τελικά αναχαιτίστηκαν από την αστυνομία και ακολούθησαν συγκρούσεις μέχρι αργά το απόγευμα.⁶¹ Εν τω μεταξύ, στη Θεσσαλονίκη, φοιτητές και μαθητές διαδήλωσαν στο κέντρο της πόλης και ήλθαν σε σύγκρουση με τις αρχές, λιθοβολώντας μηχανοκίνητα οχήματα, που χρησιμοποιήθηκαν για να κατασταλεί η διαδήλωση.⁶² Επίσης, στο Ηράκλειο πραγματοποιήθηκε μία πρωτοφανής επίθεση σε διπλωματικά γραφεία. Συγκεκριμένα πλήθος μαθητών έσπασε τον κλοιό της αστυνομίας και εισήλθε στο βρετανικό προξενείο. Εκεί άρχισαν να καταστρέφουν και να πετούν από τα παράθυρα έπιπλα, σκεύη, έγγραφα και ό,τι άλλο έβρισκαν.⁶³ Τελικά τα επεισόδια έληξαν με την άφιξη του Μητροπολίτη Ηρακλείου, ο οποίος κάλεσε τους διαδηλωτές να τον ακολουθήσουν στον μητροπολιτικό ναό, όπου πραγματοποιήθηκε δέηση υπέρ του κυπριακού αγώνα.⁶⁴

Η κυβέρνηση, έπειτα από όλα αυτά, αποφάσισε να απαγορεύσει το συλλαλητήριο της ΠΕΕΚ, στις 12 Μαρτίου, επικαλούμενη πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες «άτακτα στοιχεία προετοιμάζουν σήμερα γεγονότα ευρείας εκτάσεως τα οποία θα ελάμβανον χώραν κατά την διάρκεια του συλλαλητηρίου». Την άποψη αυτή υιοθέτησε και ο Αρχιεπίσκοπος Σπυρίδων, πρόεδρος της ΠΕΕΚ, ανακοινώνοντας πως «σκοτίαι δυνάμεις είχαν καταστρώσει σχέδιον να μεταβάλουν εις αληθινήν αλληλοσφαγήν τα σημερινά συλλαλητήρια».⁶⁵ Το γεγονός αυτό πυροδότησε τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης. Χαρακτηριστικά ο Γεώργιος Παπανδρέου, αρχηγός του ΚΦ, δήλωσε: «Μόνον Κυβέρνησις Κατοχής ηδύνατο να απαγορεύσει εις τον Ελληνικόν Λαόν την έκφρασιν των αισθημάτων αγανακτήσεως εναντίον της βαναύσου βίας, την οποίαν η βρετανική κυβέρνηση χρησιμοποιεί κατά των Κυπρίων αγωνιστών της ελευθερίας».⁶⁶

Τελικά πλήθος νέων απήφησαν την απαγόρευση και συγκρότησαν διαδηλώσεις σε πολλά σημεία της Αθήνας. Η αστυνομία έσπευσε να τις διαλύσει, με αποτέλεσμα να ακολουθήσουν συγκρούσεις.⁶⁷ Η κυβέρνηση, προκειμένου να παρεμποδίσει αντισυμμαχικά επεισόδια, είχε πάρει αυστηρά αστυνομικά μέτρα. Σε πολλά επίμαχα σημεία, όπως η βρετανική πρεσβεία, είχαν τοποθετηθεί συρματοπλέγματα και άνδρες των σωμάτων ασφαλείας με πλήρη οπλισμό. Η *Καθημερινή*, σχολιάζοντας την εικόνα αυτή, ανέφερε χαρακτηριστικά: «Θα έλεγε κανείς ότι αι

⁶¹ *Το Βήμα*, 11 Μαρτίου 1956.

⁶² Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 86.

⁶³ *Το Βήμα*, 11 Μαρτίου 1956.

⁶⁴ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 86.

⁶⁵ *Το Βήμα*, 13 Μαρτίου 1956.

⁶⁶ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 89.

⁶⁷ *Η Αυγή*, 13 Μαρτίου 1956.

Αθήναι μετεβλήθησαν εις Κύπρον, όπου Άγγλοι προτείνουν λόγχεις για να πλήξουν Έλληνας, ενώ εδώ προτείνουν τα όπλα οι Έλληνες εναντίον των Ελλήνων για να μην πάθουν τίποτε οι Άγγλοι!».⁶⁸ Στο τέλος της ημέρας, τα αποτελέσματα των συγκρούσεων ήταν περίπου 77 τραυματισμένοι διαδηλωτές και μερικοί αστυνομικοί, ενώ ανακοινώθηκαν 120 συλλήψεις.⁶⁹

Από την πλευρά της αντιπολίτευσης, το γεγονός της εκτόπισης του Μακαρίου αντιμετωπίστηκε ως πλήρης αποτυχία της πολιτικής της κυβέρνησης Καραμανλή. Η μετριοπάθεια της κυβέρνησης μεταφράστηκε ως υπερβολική ενδοτικότητα, η οποία το μόνο που επέφερε ήταν η αποθράσυνση των Βρετανών. Συγκεκριμένα ο Παπανδρέου, από την πλευρά του ΚΦ, δήλωσε πως:

[...] έπειτα από την πλήρη χρεωκοπία της πολιτικής της, [η κυβέρνηση] είναι πλέον κατάδικος εις την συνείδησιν του λαού μας. Εβεβαίωνα καθ' όλον το προεκλογικόν στάδιον ότι το κυπριακόν έβαινε προς ευόδωσιν. Και σήμερον υπέστη τον εξευτελισμόν, ενώ ανέμενεν [...] τον Εθνάρχην, να πληροφορηθή την εκτόπισίν του. Ή εξηπάτα επομένως τον ελληνικόν λαόν ή εξηπατάτο. Ο,τιδήποτε όμως και αν συνέβαινε, δεν δύναται πλέον να είναι κυβέρνησις.⁷⁰

Ο Καρτάλης, από την πλευρά του ΔΚΕΛ, δήλωσε πως η εκτόπιση του Μακαρίου απέδειξε το ότι ήταν μάταιη και αναποτελεσματική η ενδοτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στη Βρετανία. Ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, εκ μέρους του ΛΚ, εξέφρασε το αίτημα του σχηματισμού κυβέρνησης ευρείας βάσεως για τη διαχείριση του Κυπριακού: «[...] δεν μπορεί πλέον ουδείς να υποστηρίξει σοβαρώς ότι την δημιουργουμένην εθνικήν κρίσιν είναι δυνατόν να αντιμετωπίση η σημερινή κυβέρνησις της αμφισβητουμένης πλειοψηφίας. Ο υπεύθυνος, από ολόκληρον τον πολιτικόν κόσμον, περαιτέρω χειρισμός του κυπριακού θέματος προβάλλει πλέον ως επείγουσα εθνική ανάγκη».⁷¹

Οι θέσεις της αντιπολίτευσης αναπτύχθηκαν περαιτέρω κατά τη διάρκεια μίας σειράς συζητήσεων στη Βουλή επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, στις 4-11 Απριλίου. Βασικές κατηγορίες κατά της κυβέρνησης ήταν η έλλειψη πίστης στον κυπριακό αγώνα, η υπερβολική ενδοτικότητα απέναντι στη Βρετανία και η εγκατάλειψη της αρχής της αυτοδιάθεσης, καθώς και της εφαρμογής της εντός «ευλόγου και τακτής προθεσμίας».

⁶⁸ Λ. Γ. Κορομηλάς, «Και το αίμα έρρευσεν...», *Η Καθημερινή*, 13 Μαρτίου 1956.

⁶⁹ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 89.

⁷⁰ *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1956.

⁷¹ Στο ίδιο.

Πρώτος ανέλαβε τον λόγο ο Καραμανλής, στη συνεδρίαση της 4^{ης} Απριλίου. Στηλίτευσε τη «μυωπία» της βρετανικής κυβέρνησης, η οποία αποφάσισε να οξύνει το κυπριακό πρόβλημα, και δήλωσε πως το «εθνικό θέμα» της Κύπρου επρόκειτο να περάσει από διάφορες φάσεις έως την επίλυσή του, όπως συμβαίνει γενικά με όλα τα διεθνή θέματα. Ο ελληνικός λαός όμως δεν έπρεπε να πτοείται, αλλά να δείξει εμπιστοσύνη στην ηθική του υπεροχή και στο δίκαιο του αιτήματός του. Έπειτα ο πρωθυπουργός αναφέρθηκε στη διαβρωτική επίδραση που είχε το Κυπριακό στις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία και γενικότερα με τους Νατοϊκούς συμμάχους της. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε εκτενώς στη σημασία του NATO ως μίας απαραίτητης αμυντικής ασπίδας για τη χώρα («ασπίδα συλλογικής αμύνης») και εξήρε την ηγετική παρουσία των ΗΠΑ, αποκαλώντας τες την κατεξοχήν και πλέον δημοκρατική χώρα του κόσμου, η οποία «υπήρξε και παραμένει θερμός συμπαραστάτης εις όλας τας μεταπολεμικές προσπάθειάς της χώρας μας». Στο σημείο αυτό όμως τόνισε πως, για τη διατήρηση και τη σωστή λειτουργία της συμμαχίας, έπρεπε όλα της τα μέλη να δείχνουν έμπρακτα την προσήλωσή τους στα ιδεώδη της «Δημοκρατίας και της Ελευθερίας», στο όνομα των οποίων αυτή δημιουργήθηκε. Αντιθέτως, η συμπεριφορά ορισμένων μελών (υπονοούνταν η Βρετανία και η Τουρκία) παρεμπόδιζε τη λειτουργία της συμμαχίας και, ακόμη χειρότερα, απειλούσε «να κλονίση πρόρριζα τα βάθρα της».⁷²

Η απάντηση της αντιπολίτευσης ξεκίνησε από τη συνεδρίαση της επομένης. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, εκ μέρους της ΦΔΕ, κατηγόρησε την κυβέρνηση για οπισθοδρόμηση του Κυπριακού και απώλεια του όποιου θετικού εδάφους είχε κερδηθεί ως εκείνη τη στιγμή. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Βενιζέλο, η κυβέρνηση Παπάγου είχε κατορθώσει μέσω της προσφυγής στον ΟΗΕ να καταστήσει το Κυπριακό, από εσωτερικό θέμα της Βρετανίας, θέμα διεθνές. Αντιθέτως, η κυβέρνηση Καραμανλή, μέσω της εγκατάλειψης της αυτοδιάθεσης και της πλήρους ανάθεσης του χειρισμού του θέματος στον Μακάριο, το κατέστησε ξανά εσωτερικό θέμα της Βρετανίας. Επιπλέον η κυβέρνηση κατηγορήθηκε για «αλλοπρόσαλον πολιτική, πλειοδοτούσα εσωτερικώς και μειοδοτούσα εξωτερικώς», καθώς κατά την προεκλογική περίοδο ο Καραμανλής βεβαίωνε τον λαό για την επίτευξη της αναγνώρισης της αρχής της αυτοδιάθεσης, ενώ η «ενδοτικότητα» του προς του Βρετανούς οδήγησε τελικά στην εκτόπιση του Μακαρίου. Σχετικά με τις

⁷² Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 4^{ης} Απριλίου βλ.: «Συνεδριάσεις Γ΄, 4 Απριλίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής (2 Απριλίου 1956 - 3 Ιουλίου 1956)*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1976, σ. 6-7.

ελληνοτουρκικές σχέσεις ο Βενιζέλος δήλωσε πως η κυβέρνηση «δεν επολιτεύθη κατά τρόπον άξιον προς ένα λαόν, όπως είναι ο Ελληνικός».

Ο Παπανδρέου θέλησε να ξεκαθαρίσει εξ αρχής πως οι κρίσεις της αντιπολίτευσης δεν οφείλονταν σε μία στείαρ στάση άρνησης και κατάκρισης της κυβέρνησης, αλλά σε πρόθεση εποικοδομητικής κριτικής («Δεν έχομεν καμμίαν φιλοδοξίαν να είμεθα άρνησις. Φιλοδοξούμεν, όπως υπήρξαμεν πάντοτε, να είμεθα θέσις»). Έπειτα όρισε ως επιδίωξη της αντιπολίτευσης την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης της Κύπρου εντός «ευλόγου και τακτής προθεσμίας», την οποία η Κυβέρνηση, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του, είχε εγκαταλείψει. Κατέκρινε επίσης την κυβέρνηση για το ότι δεν πίστευε στον κυπριακό αγώνα και αμέλησε, αφού ανήλθε στην εξουσία, να πραγματοποιήσει μία «παγκόσμιον σταυροφορίαν προς αποκατάστασιν της αληθείας, προς πρόκλησιν διεθνούς συγκινήσεως, η οποία θα ήτο ανεκτίμητος συμπαραστάτης των δικαίων του Έθνους». Η σταυροφορία αυτή, η συνολική κινητοποίηση του ελληνικού έθνους και η ακλόνητη πίστη στην επιτυχία του κυπριακού αγώνα, θα οδηγούσαν τελικά στην ευόδωση του Κυπριακού, όπως τόνισε ο Παπανδρέου σε μία έντονα φορτισμένη αποστροφή του λόγου του, που απέσπασε πλήθος χειροκροτημάτων:

Μόνον η πίστης ημπορεί να κινήση τα όρη των Αντιστάσεων. Είμαι βέβαιος ότι εάν αναλάβωμεν μίαν καθολικήν σταυροφορίαν, εάν αγωνισθώμεν, πρώτον δια να μεταπέισωμεν τας Κυβερνήσεις και, αν αι Κυβερνήσεις είναι αμετάπειστοι, εάν αγωνισθώμεν να κατακτήσωμεν την καρδίαν των λαών, η οποία πάλλεται – διότι είναι καρδία των λαών – δια τα ιδεώδη της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, είμεθα βέβαιοι, ότι εις τα Δημοκρατίας όπου τελικώς επιβάλλεται η θέλησις των Λαών, θα επιβληθεί η θέλησις των και θα αποδοθή η δικαιοσύνη. Ιδού η πορεία της νίκης του Κυπριακού θέματος. Η παγκόσμιος σταυροφορία προς κινητοποίησιν του αισθήματος του δικαίου, το οποίον ευρίσκεται εις τας καρδίας των Λαών.

Ο Καρτάλης εξέφρασε απόψεις ουδετερόφιλης κατεύθυνσης, λέγοντας πως η κυβέρνηση είχε προβεί σε «δουλόφρονα ερμηνεία» των συμμαχικών της υποχρεώσεων απέναντι στη Δύση και πως θα έπρεπε να επιδιώξει συνεργασία όχι μόνο με αυτή, αλλά και με τις αραβικές χώρες και τη Σοβιετική Ένωση, αφού οι σύμμαχοί της στο ΝΑΤΟ δεν της προσέφεραν στήριξη στο Κυπριακό. Ως στάση διαμαρτυρίας γι' αυτό, ο Καρτάλης πρότεινε την αποχή της Ελλάδας από τις ασκήσεις του ΝΑΤΟ, έως ότου τα μέλη του μεταβάλουν τη στάση τους απέναντι στο Κυπριακό. Επιπλέον, στα πρότυπα και των προηγούμενων ομιλησάντων, κατηγορήσε ξανά την κυβέρνηση για μετατροπή του Κυπριακού σε εσωτερικό θέμα της Βρετανίας, ενώ χαρακτήρισε

την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης εκ μέρους της τελευταίας ως «πλατωνική», σε αντίθεση με τη χρονικά προσδιορισμένη αυτοδιάθεση, που θα έπρεπε να επιδιώξει η ελληνική κυβέρνηση.

Ο Ιωάννης Πασαλίδης, αρχηγός της ΕΔΑ, διαπίστωσε πως η πολιτική της κυβέρνησης δεν προωθούσε ούτε το Κυπριακό, ούτε τα γενικότερα εθνικά συμφέροντα, αλλά θα οδηγούσε στο «χαντάκωμα» και των δύο. Συγκεκριμένα, όπως και άλλοι, κατηγόρησε την κυβέρνηση πως, αφήνοντας τον Μακάριο να διεξάγει τις διαπραγματεύσεις, ουσιαστικά μετέτρεψε το Κυπριακό σε τοπικό θέμα, αντί για διεθνές που είχε καταστεί μέσω του ΟΗΕ, ενώ έριξε όλο το βάρος της ευθύνης των διαπραγματεύσεων στους ώμους του Εθνάρχη, εγκαταλείποντάς τον. Επίσης πρόβαλε τον ισχυρισμό πως μια παραδεκτή εθνική πολιτική δεν συμβάδιζε με την «πολιτική τυφλής προσηλώσεως προς το ΝΑΤΟ και την Αγγλοτουρκική φιλία», αλλά με μία πολιτική ανεξάρτητη τόσο από τη δυτική συμμαχία όσο και από τον ανατολικό συνασπισμό, μία πολιτική «ιδίων φιλικών σχέσεων προς όλους», ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή στήριξη για το Κυπριακό. Μάλιστα παρέθεσε και παραδείγματα άλλων χωρών που ακολουθούσαν παρόμοια πολιτική (Γιουγκοσλαβία, Αίγυπτος, Αυστρία, Σουηδία, Φινλανδία, Ινδία, Βερμανία) και η πολιτική τους αυτή «έχει ήδη αποδώσει τους καρπούς της προς όφελος των λαών τους».⁷³

Οι επιθέσεις της αντιπολίτευσης συνεχίστηκαν και κατά τη συνεδρίαση της 6^{ης} Απριλίου. Εκ μέρους της ΕΠΕΚ, ο Σάββας Παπαπολίτης, ο οποίος ανέλαβε πρώτος τον λόγο, επανέλαβε τις κατηγορίες περί μονομερούς εξωτερικής πολιτικής, που οδηγούσε στην προσκόλληση στη μία πλευρά (Δύση) και στην έχθρα με την άλλη (Ανατολή). Επίσης τόνισε πως η λανθασμένη εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης στερούνταν ρεαλισμού και επιδεξιότητας και είχε επιφέρει πλήγματα στην εθνική υπερηφάνεια των Ελλήνων. Η Ελλάδα, κατά τον Παπαπολίτη, δεν είχε καταστήσει σαφές στο ΝΑΤΟ πως ήταν ένα μέλος ισότιμο με όλα τα άλλα και πως δεν επρόκειτο να επιτρέψει παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η αυτοδιάθεση των λαών, στην περίπτωση της Κύπρου. Μάλιστα, με κάποια δόση εθνικισμού, χρησιμοποίησε ως επιχείρημα υπέρ της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων, την ανωτερότητα και την αρχαιότητα του πολιτισμού τους σε σχέση τόσο με άλλες χώρες που είχαν αποτινάξει τον αποικιακό ζυγό, όσο και με τον δυτικό πολιτισμό.⁷⁴

⁷³ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 5^{ης} Απριλίου βλ.: «Συνεδρίασις Δ΄, 5 Απριλίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 12-13, 15-16, 21-24.

⁷⁴ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 6^{ης} Απριλίου βλ.: «Συνεδρίασις Ε΄, 6 Απριλίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 36-37, 49.

Μεγάλη αντιπαράθεση ξέσπασε σχετικά με ένα υπόμνημα που είχε απευθύνει ο Σπύρος Θεοτόκης στον Βρετανό ομόλογό του Χάρολντ Μακμίλαν, στις 5 Δεκεμβρίου 1955, και στο οποίο η ελληνική κυβέρνηση πρότεινε ορισμένες βελτιώσεις στις προτάσεις του Χάρντινγκ.⁷⁵ Ο Παπανδρέου ζήτησε από τον Καραμανλή να θέσει στη διάθεση των ηγετών της αντιπολίτευσης το υπόμνημα αυτό, καθώς και άλλα κείμενα σχετικά με το Κυπριακό, ώστε να φανεί η πραγματική υφή της πολιτικής της κυβέρνησης και η στάση της απέναντι στο ζήτημα της αυτοδιάθεσης. Ο Καραμανλής αρνήθηκε να δώσει τα έγγραφα που του ζητήθηκαν, επικαλούμενος τη θέση της κυβέρνησης ως υπεύθυνου χειριστή του ζητήματος και το δικαίωμά της να διαθέτει όσα έγγραφα εκείνη κρίνει αναγκαία, χωρίς να αμφισβητείται η ειλικρίνειά της σχετικά με την πολιτική που ακολουθεί. Παρ' όλα αυτά ο Παπανδρέου επέμεινε στο αίτημά του δηλώνοντας πως, αφού η Βρετανία, ο «εχθρός της Κυπριακής υποθέσεως», είχε γνώση των εγγράφων αυτών, θα έπρεπε να την έχει και η αντιπολίτευση, καθώς και ότι η άρνηση της κυβέρνησης έδειχνε πως «φοβείται την αλήθειαν». Τελικά ο πρωθυπουργός αποδέχθηκε το αίτημα της αντιπολίτευσης και κάλεσε τον Παπανδρέου να παραλάβει τα έγγραφα από το γραφείο του, προειδοποιώντας όμως πως, αφού αποφάσισε να τα διαθέσει, δεν θα μπορούσε πλέον να αρνηθεί και σε άλλους την πρόσβαση σε αυτά.⁷⁶

---

⁷⁵ Το υπόμνημα βρίσκεται δημοσιευμένο στο: Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 1, σ. 305-307.

⁷⁶ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 10^{ης} Απριλίου βλ.: «Συνεδριάσεις Ζ΄, 10 Απριλίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 96-97.

2.3. Το ζήτημα Θεοτόκη

Λίγο καιρό έπειτα από την παράδοση των εγγράφων στον Παπανδρέου, εκδηλώθηκε νέα οξεία επίθεση κατά της κυβέρνησης. Στις 13 Απριλίου ο Παπανδρέου δημοσίευσε τηλεγράφημα του υπουργού Εξωτερικών Θεοτόκη προς την ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι, με θέμα την ενημέρωση του βασιλιά πως ο υπουργός Εξωτερικών είχε έλθει σε συνεννόηση με τη βρετανική κυβέρνηση για υποβολή στον Μακάριο «φόρμουλας» σχετικά με το Κυπριακό, στις 21 Νοεμβρίου 1955.⁷⁷ Ο Παπανδρέου κατηγορούσε τον Θεοτόκη για σύμπραξη με τη Βρετανία, ώστε να διατυπωθεί η παραπάνω πρόταση, την οποία ο Μακάριος απέρριψε, γεγονός που δήλωνε πως υπήρχε διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο ανδρών, άρα και μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και Εθναρχίας.

Η δημοσίευση του κειμένου από τον Παπανδρέου οδήγησε σε έντονες αντιδράσεις του Τύπου. Η *Αυγή* παρουσίασε το γεγονός ως απόδειξη προδοσίας του κυπριακού αγώνα εκ μέρους της κυβέρνησης και σύμπραξής της με τη Βρετανία: «Είναι πια καταδικασμένη [η κυβέρνηση] στην συνείδησιν της συντριπτικής πλειοψηφίας του Έθνους για συνεργασία με τον εχθρό, εναντίον της αυτοδιαθέσεως των Κυπρίων [...]».⁷⁸ Η κυβέρνηση, ως απάντηση στις κατηγορίες, δημοσίευσε τηλεγράφημα του Θεοτόκη προς το Γενικό Προξενείο Λευκωσίας, σύμφωνα με το οποίο φαινόταν πως η ίδια βρισκόταν σε σύμπνοια με τον Μακάριο και του παρείχε συμπαράσταση, σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς ότι τον εγκατέλειψε και συνέπραξε με τους Βρετανούς. Το τηλεγράφημα, με ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου, ανέφερε: «Παρακαλούμεν ανακοινώσατε εις Αρχιεπίσκοπον ότι εφ' όσον απάντησις Κυβερνήτου δεν είναι ικανοποιητική, δύναται αδιστακτως την απορρίψη, υπολογίζων πάντοτε εις αμέριστον συμπαράστασιν Κυβερνήσεως».⁷⁹

Στις 18 Απριλίου η Εθναρχία, μέσω της εφημερίδας *Έθνος*, ζήτησε την αντικατάσταση του Θεοτόκη. Συγκεκριμένα η εφημερίδα ανέφερε πως ο υπουργός Εξωτερικών δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη στην Εθναρχία και πως η εμπιστοσύνη του κυπριακού λαού στην ελληνική κυβέρνηση θα εξαρτώταν από την συνέχιση ή μη της παραμονής του στην θέση του. Επίσης διατύπωνε τον ισχυρισμό πως ο Μακάριος, πριν από την εκτόπισή του, είχε συστήσει στον

⁷⁷ *Η Αυγή*, 14 Απριλίου 1956.

⁷⁸ «Μετά την αποκάλυψιν», *Η Αυγή*, 15 Απριλίου 1956.

⁷⁹ *Η Καθημερινή*, 15 Απριλίου 1956.

Καραμανλή να μην αναθέσει το Υπουργείο Εξωτερικών στον Θεοτόκη.⁸⁰ Την αντικατάσταση του Θεοτόκη ζήτησαν και μέλη του κλιμακίου της Εθναρχίας στην Αθήνα, καθώς και ο Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος, ο οποίος τον κατηγόρησε ως «επιβλαβή εις τον κυπριακόν αγώνα». Επίσης στην Αθήνα, Κύπριοι φοιτητές προέβησαν σε εκδηλώσεις κατά του υπουργού Εξωτερικών, όπως εγγραφή συνθημάτων σε τοίχους, μοίρασμα προκηρύξεων και διοργάνωση διαδήλωσης εναντίον του (25 Απριλίου).⁸¹ Οι εξελίξεις αυτές συνιστούσαν ένα μείζον ζήτημα, καθώς για πρώτη φορά η επίσημη εκπροσώπηση των Κυπρίων στρεφόταν ενάντια στην ελληνική κυβέρνηση. Εξέφραζε ευθέως τη δυσπιστία της προς τον Θεοτόκη και έθετε ένα θέμα διαχείρισης όχι μόνο του Κυπριακού, αλλά και του *συνόλου* της ελληνικής πολιτικής, τόσο εσωτερικής όσο και εξωτερικής, καθώς αξίωνε να έχει λόγο στην *σύνθεση της εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης*, αιτούμενη την αντικατάσταση του *υπουργού Εξωτερικών*. Με βάση αυτές τις σοβαρότατες εξελίξεις, ο Γεώργιος Παπανδρέου ζήτησε να συζητηθεί το ζήτημα Θεοτόκη στη Βουλή και το αίτημά του έγινε δεκτό. Η συζήτηση θα διεξαγόταν στις 25 Απριλίου.⁸²

Η ανάμειξη της Εθναρχίας οδήγησε σε νέες αντιδράσεις του Τύπου. Η *Ελευθερία* αναγνώριζε στην Εθναρχία την αρμοδιότητα να καθορίσει την παραίτηση ή την παραμονή του υπουργού Εξωτερικών, αναφέροντας πως, πέραν των όποιων λαθών τεχνικής του υπουργού (όπως ο υπερβολικός συμβιβασμός), αρκούσε για να καταστεί επιβεβλημένη η παραίτησή του η κατηγορία ότι η παρουσία του στην κυβέρνηση «υποσκάπτει το ηθικό των μαχητών της κυπριακής ελευθερίας». Σχετικά με την περίπτωση μη παραίτησης του Θεοτόκη, η *Ελευθερία* υιοθετούσε έναν επιθετικό και απειλητικό τόνο, τονίζοντας πως, αν ο υπουργός Εξωτερικών δεν παραιτούταν, τότε θα μπορούσε να κατηγορηθεί πως πρόδωσε τον κυπριακό αγώνα και θα αντιμετώπιζε «την τιμωρόν δικαιοδοσίαν της ΕΟΚΑ».⁸³ Το απειλητικό περιεχόμενο αυτής της φράσης καθίσταται ακόμη πιο ξεκάθαρο αν ληφθεί υπόψιν το ότι στην ίδια σελίδα με το άρθρο όπου αυτή αναφερόταν, υπήρχε κείμενο με τίτλο: «Ο Διγενής εις προκήρυξίν του τονίζει ότι θα εκτελούνται αμέσως οι προδόται».⁸⁴ Η *Αυγή* ισχυριζόταν ότι ο Μακάριος ζήτησε να μην ανατεθεί το Υπουργείο Εξωτερικών στον Θεοτόκη διότι είχε αντιληφθεί πως «ο κ. Θεοτόκης ήταν “συμπαραστάτης των Άγγλων” και όχι των Κυπρίων». Μάλιστα ευθύνες καταλόγιζε η εφημερίδα όχι μόνο στον Θεοτόκη, αλλά και σε ολόκληρη την κυβέρνηση, με τη δήλωση πως,

⁸⁰ *Ελευθερία*, 20 Απριλίου 1956.

⁸¹ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 114-115.

⁸² *Το Βήμα*, 21 Απριλίου 1956.

⁸³ «Να παραιτηθή ο κ. Θεοτόκης», *Ελευθερία*, 20 Απριλίου 1956.

⁸⁴ *Ελευθερία*, 20 Απριλίου 1956.

αφού ο Θεοτόκης παρέμενε στη θέση του, παρά τις κατηγορίες εναντίον του, αποδεικνυόταν η «συνενοχή ολοκλήρου της κυβερνήσεως».⁸⁵

Το *Βήμα* ανέλαβε σε κύριο άρθρο του, που αποτελούσε ανάλυση ενός διπλωματικού συνεργάτη της εφημερίδας, την προσπάθεια να αποκαλύψει τις κυβερνητικές ευθύνες για τον χειρισμό του Κυπριακού. Στην προσπάθεια αυτή αμφισβήτησε τα τηλεγραφήματα που είχε δημοσιεύσει η κυβέρνηση, ώστε να φανεί η σύμπνοιά της με τον Μακάριο. Σύμφωνα με την ανάλυση, αν πράγματι υπήρχε αυτή η σύμπνοια, τότε ο Θεοτόκης δεν θα μπορούσε να είναι σύμφωνος με την βρετανική πρόταση του Νοεμβρίου, αφού και ο Μακάριος την απέρριψε αμέσως. Και, αν δεν ήταν σύμφωνος, τότε θα έπρεπε να διαμαρτυρηθεί στη βρετανική κυβέρνηση και να συστήσει στον Μακάριο να απορρίψει την πρόταση, πράγματα που δεν έκανε. Επομένως η κυβέρνηση, με τις δηλώσεις της περί σύμπνοιας με τον Μακάριο, προσπάθησε απλά «να εξεύρει μίαν οιανδήποτε δικαιολογίαν».⁸⁶ Σύμφωνα με την *Καθημερινή*, ένα άρθρο σε μία εφημερίδα δεν μπορούσε να αποδείξει την ενοχή του Θεοτόκη ή της κυβέρνησης, αλλά χρειάζονταν ατράνταχτα στοιχεία. Η εφημερίδα διατύπωσε την βεβαιότητα ότι, στη συζήτηση της 25^{ης} Απριλίου, οι ηγέτες της αντιπολίτευσης δεν θα κατάφερναν να παραθέσουν τέτοια στοιχεία και θα αποδείκνυαν πως ήταν «συκοφάνται ή τουλάχιστον φαιδροί».⁸⁷

Την παραμονή της συζήτησης στη Βουλή, ένας από τους παράγοντες που επικαλέστηκε η *Ελευθερία* ήταν το ηθικό των Κυπρίων αγωνιστών, το οποίο θα πληττόταν αν παρέμενε στη θέση του ο Θεοτόκης, καθώς δεν διέθετε την εμπιστοσύνη της Εθναρχίας. Επίσης, σε απάντηση κυβερνητικών δηλώσεων περί μη αρμόδιων παραγόντων, που εμπλέκονταν στην ελληνική πολιτική, αναγνώρισε την Εθναρχία και τον κυπριακό λαό ως κατεξοχήν υπεύθυνους του Κυπριακού, καθώς εκείνοι αγωνίζονταν στην πρώτη γραμμή και υποβάλλονταν σε αιματηρές θυσίες.⁸⁸ Την ίδια γραμμή υιοθέτησε και η *Αυγή*, τονίζοντας πως ο αγώνας των Κυπρίων δεν ήταν κομματικός ή πολιτικός, αλλά εθνικός. Επειδή ακριβώς επρόκειτο για ένα «εθνικό θέμα» και όχι για ζήτημα ατομικού πολιτικού συμφέροντος, οι Κύπριοι ήταν οι κύριοι αρμόδιοι επ' αυτού και δικαιούνταν να κρίνουν την ελληνική κυβερνητική πολιτική, αν δεν συμβάδιζε με τους πόθους και τις επιδιώξεις τους.⁸⁹ Στην αντίπερα όχθη, η *Καθημερινή* ακολούθησε την κυβερνητική γραμμή. Υποστήριξε πως η κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να ενδώσει στο αίτημα της

⁸⁵ «Οι ένοχοι», *Η Αυγή*, 20 Απριλίου 1956.

⁸⁶ «Τι μαρτυρούν τα επίσημα κείμενα δια τον χειρισμό του Κυπριακού», *Το Βήμα*, 25 Απριλίου 1956.

⁸⁷ «Η πόρωση», *Η Καθημερινή*, 20 Απριλίου 1956.

⁸⁸ «Η Κύπρος αναμένει», *Ελευθερία*, 24 Απριλίου 1956.

⁸⁹ «Η μάχη», *Η Αυγή*, 24 Απριλίου 1956.

Εθναρχίας, καθώς εκείνη ήταν αρμόδια για τον χειρισμό του Κυπριακού και δεν επιτρεπόταν μη αρμόδιοι παράγοντες να επεμβαίνουν στη σύνθεσή της ή στον τρόπο που πολιτευόταν. Ο λόγος που οι παράγοντες πέραν της κυβέρνησης παρουσιάζονταν ως αναρμόδιοι ήταν ότι εκείνοι «ευρίσκονται σε αδυναμία να έχουν συνολική γνώση και εποπτεία των θεμάτων, με τα οποία συναρτώνται ύψιστα συμφέροντα της χώρας».⁹⁰

Ας προχωρήσουμε λοιπόν στη συζήτηση στη Βουλή, στις 25 Απριλίου. Ο Παπανδρέου, αρχικά έθεσε ζήτημα λανθασμένου χειρισμού του Κυπριακού από την κυβέρνηση, η οποία εναπέθεσε τον χειρισμό του εξ ολοκλήρου στον Μακάριο, ενώ η ίδια ανέλαβε τον ρόλο παθητικού συμπαραστάτη και κατέστη «άβουλος τρίτος», αφού θα δεχόταν ό,τι αποφάσιζε ο Μακάριος. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Παπανδρέου, η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να αναλάβει τα ηνία του αγώνα και των διαπραγματεύσεων, καθώς εκείνη θα έπρεπε να καθορίζει τον χειρισμό των «εθνικών θεμάτων» κι όχι ένα επιμέρους τμήμα του ελληνισμού. Στον ίδιο τόνο και ο Σάββας Παπαπολίτης κατέκρινε την κυβέρνηση, διότι η πολιτική της την περιόρισε σε θέση παρατηρητή και όχι «πρωταθλητού του αγώνος των Κυπρίων».

Σχετικά με το ζήτημα Θεοτόκη, ο Παπανδρέου αναγνώρισε το γεγονός πως νομικά δεν έστεκε το να καθορίζεται η σύνθεση της ελληνικής κυβέρνησης από εξωελλαδικούς παράγοντες, όπως οι Κύπριοι. Έστεκε όμως ηθικά στην προκειμένη περίπτωση, καθώς αποτελούσε σωστή εκτίμηση του εθνικού συμφέροντος, το οποίο είναι ανώτερο από την «τυπική, νομική, συνταγματική άποψη». Επομένως ο Θεοτόκης έπρεπε να απομακρυνθεί για να ωφεληθεί ο κυπριακός αγώνας και το έθνος συνολικά:

[...] από κανέναν δεν ημφισβητήθη, ότι είναι ειλικρινώς εθνικόν το αίτημα της Εθναρχίας και ότι αποβλέπει μόνον εις την ενίσχυσιν, κατά την κρίσιν της, του κρισίμου εθνικού αγώνος της Κύπρου. Και όταν από αυτές τας πηγάς προέρχεται το αίτημα και αποβλέπη εις την ενίσχυσιν του αγώνος, ο οποίος διεξάγεται υπό τόσον σκληράς συνθήκας τίθεται το ερώτημα: Είναι δυνατόν πάσα Ελληνική Κυβέρνησις να κωφεύση εις το ιερόν τούτο εθνικόν αίτημα;

Επίσης ο Παπανδρέου αναγνώρισε ως κατεξοχήν αρμόδιους του Κυπριακού τους Κυπρίους και τόνισε πως αποτελούσε αντίφαση εκ μέρους της κυβέρνησης αφ' ενός να εναποθέτει σε αυτούς το βάρος του χειρισμού του Κυπριακού και αφ' ετέρου να τους αποκαλεί «εξωελληνικούς» και «ανεύθυνους» παράγοντες. Επομένως ήταν επιβεβλημένη η παραίτηση του

⁹⁰ «Η εξωτερική πολιτική», *Η Καθημερινή*, 24 Απριλίου 1956.

Θεοτόκη, καθώς η αγνόηση του αιτήματος της Εθναρχίας θα σήμαινε τον «θανάσιμο τραυματισμό του ηθικού των αγωνιζομένων ανδρών της Κύπρου, διότι θα διαπιστωθή η ρήξις των σχέσεων μεταξύ Εθναρχίας και Ελληνικής Κυβερνήσεως». Το συμπέρασμα με βάση αυτά ήταν ότι η κυβέρνηση, έπειτα από τον λανθασμένο χειρισμό του «εθνικού θέματος» και την απώλεια της εμπιστοσύνης της Εθναρχίας, έπρεπε παραιτηθεί.

Ο Θεοτόκης, ο οποίος τελούσε υπό παραίτηση, απάντησε στη θέση περί της υποχρέωσης της ελληνικής κυβέρνησης να αναλάβει εκείνη τις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό, αντί για τον Μακάριο, υπενθυμίζοντας την Τριμερή του Λονδίνου και τα Σεπτεμβριανά. Υποστήριξε πως η ανάληψη των διαπραγματεύσεων από την ελληνική κυβέρνηση θα οδηγούσε ξανά σε ένα τριμερές διαπραγματευτικό σχήμα, με την εμπλοκή και της Τουρκίας. Το σχήμα αυτό είχε αποδειχθεί πως δεν ήταν λειτουργικό και είχε οδηγήσει σε τραγωδία για τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Σχετικά με τον χειρισμό των «εθνικών θεμάτων», τόνισε πως η κυβέρνηση έχει ευθύνη μόνο απέναντι στη Βουλή και, μέσω αυτής, απέναντι στον ελληνικό λαό. Θα ήταν επομένως λάθος να γίνει αποδεκτή η αρχή ότι παράγοντες «έξω της αιθούσης ταύτης» μπορούν να καθορίζουν την πολιτική και τη σύνθεση της εκάστοτε κυβέρνησης. Ο ίδιος δήλωσε παραίτηση, όχι επειδή αναγνώριζε την αρμοδιότητα ανεύθυνων παραγόντων, αλλά για να μπορεί να μιλήσει ελεύθερα από το βήμα της Βουλής. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ανέλαβε έπειτα τον λόγο και αποκάλεσε την ελληνική κυβέρνηση «ηθικό αυτουργό» της εξορίας του Μακαρίου, καθώς ο Θεοτόκης είχε αποδεχθεί τις βρετανικές προτάσεις, απέναντι στις οποίες ο Αρχιεπίσκοπος ήταν αρνητικός, με αποτέλεσμα να εξοριστεί.

Έπειτα ανέλαβε τον λόγο ο Καραμανλής. Σχετικά με τη σύμπραξη του Θεοτόκη με τη Βρετανία, απάντησε πως η ελληνική κυβέρνηση είχε συνταχθεί με τον Μακάριο στην απόρριψη των βρετανικών προτάσεων της 21^{ης} Νοεμβρίου και, όταν της ζητήθηκε να του συστήσει την αποδοχή τους, διατύπωσε το υπόμνημα της 5^{ης} Δεκεμβρίου. Σε αυτό αφ' ενός ανέφερε πως η βρετανική πρόταση, της οποίας το περιεχόμενο ήταν απαράδεκτο, διατυπώθηκε εν αγνοία της και αφ' ετέρου έθετε τις βάσεις επί των οποίων θα έκανε σύσταση προς τον Αρχιεπίσκοπο. Επομένως δεν υπήρχε ζήτημα σύμπραξης της ελληνικής κυβέρνησης με τη βρετανική, καθώς η δεύτερη θα ήλεγχε σίγουρα την πρώτη για ασυνέπεια, έπειτα από τη σύνταξή της με τον Μακάριο στην απόρριψη των βρετανικών προτάσεων. Επίσης δεν θα ήταν δυνατόν η ελληνική κυβέρνηση να αναφέρει στο υπόμνημα της 5^{ης} Δεκεμβρίου πως η βρετανική πρόταση διατυπώθηκε εν αγνοία της και είχε απαράδεκτο περιεχόμενο.

Εν όψει του ζητήματος της αρμοδιότητας καθορισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνολικά, τόσο ο Καραμανλής όσο και ο Θεοτόκης υποστήριξαν την αρμοδιότητα της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης, καθώς αυτή βρισκόταν σε θέση να σταθμίσει το εθνικό συμφέρον και τις προτεραιότητες, λαμβάνοντας υπόψιν το σύνολο των ζητημάτων που απασχολούσαν τη χώρα. Ο Καραμανλής συγκεκριμένα δήλωσε πως αν το κάθε τμήμα του ελληνισμού ζητούσε να καθορίζει την πολιτική της κυβέρνησης με βάση τις δικές του ανάγκες, οι οποίες ήταν διαφορετικές για κάθε τμήμα, τότε θα κατέρρευε η ίδια η οντότητα της ελληνικής κυβέρνησης και θα δημιουργούταν πλήρης πολιτική σύγχυση. Μάλιστα ανέφερε πως κάποια μέλη της Εθναρχίας διατύπωσαν αίτημα να αποχωρήσει η Ελλάδα από το ΝΑΤΟ, για να προωθήσει πιο αποτελεσματικά το Κυπριακό. Το συμπέρασμα του Καραμανλή, με βάση όλα αυτά, ήταν το εξής:

[...] αν φθάσωμεν εις το σημείον κάθε διαμέρισμα ή τμήμα του Έθνους αναλόγως των ιδικών του αναγκών να θέλη να καθορίζη την πολιτικήν της Κυβερνήσεως, τότε θα φθάσωμεν εις την κατάργησιν του Κράτους, εις την κατάργησιν της Ελευθέρας Ελλάδος.

Με βάση την ίδια αυτή αρχή, ο Καραμανλής υπενθύμισε την άρνηση της κυβέρνησης Πλαστήρα να ανακινήσει το Κυπριακό το 1950 και τη ρήση του Παπανδρέου, ο οποίος ήταν αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, πως «Η Ελλάς αναπνέει σήμερον με δύο πνεύμονας, τον μεν Αγγλικόν τον δε Αμερικανικόν και δι' αυτό δεν ημπορεί, λόγω του Κυπριακού, να διακινδυνεύσει να πάθη από ασφυξίαν». Το σημείο αυτό είναι σημαντικό, καθώς από τον Παπανδρέου αναγνωρίζεται, σχετικά με την εξωτερική πολιτική στο σύνολό της, η αρμοδιότητα της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία σταθμίζει προσεκτικά την ισχύουσα κατάσταση και αποφασίζει ανάλογα. Εκείνη τη στιγμή η Ελλάδα, λόγω αφ' ενός της εξάρτησής της από τις ΗΠΑ για τη μεταπολεμική της ανασυγκρότηση και αφ' ετέρου της επιθυμίας της για ένταξη στο ΝΑΤΟ, δεν έπρεπε με κανέναν τρόπο να διαταράξει τις σχέσεις της με την Δύση, ανακινώντας το Κυπριακό. Άλλωστε, ούτως ή άλλως το ελληνικό κράτος δεν διέθετε τότε τα μέσα για να κάμψει τη βρετανική αδιαλλαξία στο ζήτημα.

Ο Καρτάλης θέλησε να επαναφέρει τη συζήτηση στις ευθύνες της κυβέρνησης. Επικαλέστηκε μία σειρά εγγράφων του Υπουργείου Εξωτερικών, ώστε να αποδείξει τη συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης με τη Βρετανία, την εγκατάλειψη εκ μέρους της της αρχής της αυτοδιάθεσης εντός συγκεκριμένης προθεσμίας και τη διάσταση μεταξύ αυτής και της

Εθναρχίας. Τα έγγραφα αυτά αποτελούνταν κυρίως από τηλεγραφήματα του Θεοτόκη, μνημόνια και πρακτικά συνομιλιών του με διάφορα πρόσωπα, όπως ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία, ο Βρετανός πρέσβης στην Ελλάδα, Σερ Τσάρλς Πηκ, και ο υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας Χάρολντ Μακμίλαν. Στις συνομιλίες του με τα πρόσωπα αυτά ο Θεοτόκης τασσόταν υπέρ της συνέχειας των διαπραγματεύσεων μεταξύ Μακαρίου και Χάρντινγκ και υποστήριζε πως αυτές δεν θα έπρεπε να διακοπούν. Φαινόταν ιδιαίτερα πως υπήρχε συμφωνία απόψεων μεταξύ του Θεοτόκη και των βρετανικών παραγόντων σχετικά με την αναγκαιότητα των συνομιλιών. Συμπερασματικά ο Καρτάλης δήλωσε πως η παραίτηση του Θεοτόκη ήταν επιβεβλημένη και, αν δεν πραγματοποιούταν, αυτό θα επέφερε «ψυχολογικόν πλήγμα» στους αγωνιστές της Κύπρου, καθώς θα συνειδητοποιούσαν πως αγωνίζονταν χωρίς να έχουν στο πλευρό τους τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών, αλλά και την ελληνική κυβέρνηση ευρύτερα. Επομένως, αν ο Θεοτόκης αποφάσιζε να μην παραιτηθεί, θα έπρεπε να απομακρυνθεί ολόκληρη, συνολικά, η κυβέρνηση Καραμανλή. Το σημείο αυτό της ομιλίας του Καρτάλη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς φανερώνει μία έντονη διαρροή απόρρητων διπλωματικών εγγράφων του Υπουργείου Εξωτερικών. Πρόκειται για μία δυσάρεστη κατάσταση, ιδιαίτερα όταν σχετίζεται με τον χειρισμό ενός τόσο σημαντικού και κρίσιμου θέματος, όπως το Κυπριακό.

Ιδιαίτερα επιθετικό τόνο υιοθέτησε ο Πασαλίδης, ο οποίος μίλησε για διαμόρφωση κυβέρνησης ευρείας βάσεως για τον χειρισμό του Κυπριακού και κατήγγειλε έντονα την κυβέρνηση για υποδούλωση στη Δύση: «Δηλαδή νομίζετε σεις ότι είσθε καλύτεροι από τους άλλους διότι εγίνατε υποτελείς των Άγγλων και των Αμερικανών. Παραδόσατε την Ελλάδα εις τους ιμπεριαλιστάς και ακόμη εχαντακώσατε το Κυπριακόν. Και δι' αυτό σας καταγγέλομεν εις ολόκληρον τον Ελληνικόν λαόν και εις ολόκληρον τον Κυπριακόν λαόν». Επιπλέον, ο Αλέξανδρος Μπαλτατζής, εκ μέρους του ΚΑΕ ισχυρίστηκε πως δεν ήταν δυνατόν το Κυπριακό να αντιμετωπιστεί μονόπλευρα από την κυβέρνηση Καραμανλή, καθώς η κυβερνητική πλειοψηφία, τόσο από απόψεως εδρών, όσο και από απόψεως «δυνάμεως εις τον λαόν», δεν επαρκούσε γι' αυτό. Επομένως ήταν απαραίτητη μία κυβέρνηση ευρείας βάσεως.⁹¹

Όπως είναι φυσικό, το ζήτημα Θεοτόκη σχολιάστηκε εκτενώς από τον Τύπο τις επόμενες ημέρες. Στις 27 Απριλίου η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο της κατηγορούσε ευθέως την κυβέρνηση

⁹¹ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 25^{ης} Απριλίου βλ.: «Συνεδρίασις ΙΓ', 25 Απριλίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 229-232, 237-239, 241, 243, 245-249, 252, 256.

ότι ανέλαβε την εξουσία με την εντολή «να κλείσει όπως-όπως το κυπριακόν». Ανέφερε επίσης ότι οι Κύπριοι, ενώ στοχοποίησαν τον Θεοτόκη μεμονωμένα, ουσιαστικά κατηγορούσαν συνολικά την κυβέρνηση. Αναφέρθηκαν μόνο στον Θεοτόκη «δια λόγους “οικονομίας”» και του «εφόρτωσαν όλας τας αμαρτίας της κυβερνήσεως, ελπίζοντας ότι με την απομάκρυνσίν του ίσως να της παρείχεται η ευκαιρία και η δυνατότης ανανήψεως». Προς το τέλος του άρθρου η εφημερίδα δεν δίστασε να απευθύνει μια προειδοποίηση προς την κυβέρνηση, σε πολύ απειλητικό τόνο: «Προσέξτε! Το απελευθερωτικόν κίνημα της Κύπρου διατρέχει τον έσχατον κίνδυνον. Αν ταφή, θ' ανοίξουν τάφοι εδώ. Ο έχων ώτα ακούειν, ακουέτω...».⁹²

Η *Αυγή*, σε άρθρο όπου διατύπωνε τα «Συμπεράσματά» της από τη συζήτηση στη Βουλή, διαπίστωνε πως η «ένοχη» ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν σε διάσταση με τον κυπριακό λαό και την Εθναρχία, αλλά και με την αντιπολίτευση στην Ελλάδα. Άρα στην ουσία βρισκόταν σε διάσταση με το σύνολο σχεδόν του ελληνικού έθνους, αφού η Εθναρχία εξέφραζε τα αισθήματα του κυπριακού λαού και η αντιπολίτευση τα αισθήματα της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, «διαφώνως με την κυβέρνησιν» (αφού ήταν κυβέρνηση μειοψηφίας).⁹³ Σε άλλο άρθρο η εφημερίδα στρεφόταν κατά του Θεοτόκη, αποκαλώντας τον «εκλεκτό των Αγγλοτουρκών» και δηλώνοντας πως ο ιστορικός του μέλλοντος «θα τον ανακηρύξει “άξιον της πατρίδος”, δηλαδή της ιμπεριαλιστικής Αγγλίας και της σωβινιστικής Τουρκίας των Μεντερέδων».⁹⁴

Το *Βήμα* υποστήριξε πως ο Θεοτόκης, έπειτα από τις αποκαλύψεις, θα ήταν καλύτερο να μην ανακαλέσει την παραίτησή του. Επέκρινε επίσης τόσο την κυβέρνηση, λόγω του ότι δεν εξήγησε στον λαό την διαλλακτική πολιτική που επέλεξε να εφαρμόσει, φοβούμενη ίσως το πολιτικό κόστος εν όψει εκλογών, όσο και την αντιπολίτευση, διότι επεδίωκε μία πλήρως αδιάλλακτη στάση. Επομένως κατέληξε το συμπέρασμα πως: «[...] ο κατήφορος του δημαγωγικού ανταγωνισμού πρέπει να σταματήσει και ΟΛΟΙ ΜΑΖΙ πρέπει να αναλάβουν το καθήκον της ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ, η οποία θα δώσει την λογικήν και ικανοποιητικήν λύσιν εις το Κυπριακόν ζήτημα».⁹⁵

Η *Καθημερινή* χαρακτήρισε τις επιθέσεις της αντιπολίτευσης ως «επικίνδυνο σάλιο» που «απειλεί να έχει τρομακτικούς αντικτύπους επί του ηθικού των αγωνιζομένων Κυπρίων» και επομένως έπρεπε να πάψει. Επίσης ανέφερε πως δεν μπορούσαν οι διάφοροι ανεύθυνοι

⁹² «Ο έχων ώτα ακούειν, ακουέτω...», *Ελευθερία*, 27 Απριλίου 1956.

⁹³ «Συμπεράσματα», *Η Αυγή*, 27 Απριλίου 1956.

⁹⁴ «Υπεράξιος», *Η Αυγή*, 27 Απριλίου 1956.

⁹⁵ «Ανάγκη εθνικής συνεργασίας δια να ευοδωθεί ο ιερός σκοπός», *Το Βήμα*, 27 Απριλίου 1956.

παράγοντες να υπαγορεύουν την πολιτική της υπεύθυνης κυβέρνησης, καθώς εμφορούνταν μεν από τον «ωραίο φανατισμόν του αγώνος», δεν είχαν όμως τη συνολική εποπτεία των ζητημάτων του έθνους. Η διάσταση μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και Εθναρχίας παρουσιαζόταν ως κατάσταση που μόνο τη Βρετανία ευνοούσε και θα έπρεπε επομένως να αποκατασταθεί η σύμπνοια ανάμεσα στους δύο παράγοντες. Όσο για τους Κυπρίους, θα έπρεπε να επιστρέψουν σε κατάσταση πειθαρχίας και να πάψουν να παρασύρονται από την αντιπολίτευση στην Ελλάδα.⁹⁶

---

⁹⁶ «Πειθαρχία», *Η Καθημερινή*, 29 Απριλίου 1956.

2.4. Η εκτέλεση του Καραολή και του Δημητρίου

Το ήδη τεταμένο κλίμα στην Ελλάδα μετατράπηκε σε μία πραγματική έκρηξη κατά τον μήνα Μάιο. Αφορμή για την εκδήλωση αυτής της έκρηξης αποτέλεσε η εκτέλεση από τις βρετανικές αρχές, δι' απαγχονισμού, στις 10 Μαΐου, δύο νεαρών μελών της ΕΟΚΑ: του Μιχαήλ Καραολή (23 ετών) και του Ανδρέα Δημητρίου (22 ετών). Επρόκειτο για τις πρώτες εκτελέσεις αγωνιστών της ΕΟΚΑ, ανθρώπων νέων που είχαν κινηθεί από κίνητρα αναζήτησης της ελευθερίας. Πολλοί από τους νέους αυτούς είχαν ανατραφεί και γαλουχηθεί στα πλαίσια της Εκκλησίας της Κύπρου και εμφορούνταν από έντονο ιδεαλισμό, αγάπη για τη «Μητέρα Ελλάδα» και πόθο να αγωνιστούν για την ένωση του νησιού τους με αυτή⁹⁷, με αποτέλεσμα ο αγώνας τους να συγκινήσει την ελλαδική κοινή γνώμη. Όπως ήταν αναμενόμενο, ο απαγχονισμός δύο εξ αυτών δεν πέρασε απαρατήρητος και δεν έμεινε αναξιοποίητος από την αντιπολίτευση στην Ελλάδα.

Ακόμη όμως και πριν από τη στιγμή των εκτελέσεων, συνέβησαν γεγονότα που πυροδότησαν οξείες αντιδράσεις. Ήδη από τα τέλη Απριλίου είχε δημιουργηθεί η εντύπωση πως η Βρετανία επεδίωκε έναρξη νέων διαπραγματεύσεων επί του Κυπριακού. Η εντύπωση αυτή προκλήθηκε λόγω ενός άρθρου που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Τάιμς της Κύπρου*, στις 29 Απριλίου, με τίτλο «Η οδός δια την ειρήνευσιν της Κύπρου». Στο άρθρο αυτό διατυπωνόταν το αίτημα παραχώρησης συντάγματος αυτοκυβέρνησης στην Κύπρο, η οποία, όπως ισχυριζόταν η εφημερίδα, στερούταν ηγεσίας, λόγω της απουσίας του Μακαρίου. Επίσης διατυπωνόταν το αίτημα επιστροφής του Μακαρίου, μετά την αποκατάσταση της τάξεως στο νησί.⁹⁸ Σχετικά με το θέμα νέων διαπραγματεύσεων πραγματοποιήθηκε συνάντηση του Θεοτόκη με τον Πηκ, ενώ επέκειτο και συνάντησή του με τον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών, Σέλγουιν Λούντ, στο Παρίσι.⁹⁹

Η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο της, χαρακτήρισε τις νέες διαπραγματεύσεις ως παγίδα της Βρετανίας, σύμφωνα με το προηγούμενο προγενέστερων «παγίδων», υπό μορφή διαπραγματεύσεων (Τριμερής του Λονδίνου, συνομιλίες Χάρντινγκ-Μακαρίου).¹⁰⁰ Σύμφωνα με το *Βήμα*, από το άρθρο των *Τάιμς της Κύπρου* φάνηκε πως η Βρετανία δεν ήταν ευχαριστημένη από τα αποτελέσματα της «σκληρής» πολιτικής του Χάρντινγκ, η οποία δεν είχε καταφέρει να

⁹⁷ Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 135.

⁹⁸ *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1956· *Η Καθημερινή*, 2 Μαΐου 1956· *Το Βήμα*, 2 Μαΐου 1956.

⁹⁹ *Ελευθερία*, 2 Μαΐου, 1956· *Το Βήμα*, 2 Μαΐου, 1956.

¹⁰⁰ Πάνος Καραβίας, «Το χρέος προς την Κύπρο», *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1956.

καταστείλει τη δράση της ΕΟΚΑ. Επίσης η εφημερίδα κατακεραύνωνε την ελληνική κυβέρνηση, αλλά και την αντιπολίτευση, ισχυριζόμενη πως δεν διέθεταν σαφή πολιτική για το Κυπριακό και είχαν απλώς παγιδευτεί σε «ένα κύκλωμα λόγων ΑΔΙΑΛΛΑΞΙΑΣ και ΟΧΙ ΕΡΓΩΝ». Επομένως είχε φτάσει πλέον η ώρα να παύσουν οι λεκτικές αψιμαχίες μεταξύ τους και να προβούν σε έργα «θετικά» και «αποδοτικά», που θα βοηθούσαν τον αγώνα του κυπριακού λαού.¹⁰¹ Όσον αφορά την *Καθημερινή*, ερμήνευσε το περιεχόμενο του άρθρου των *Τάιμς της Κύπρου* ως ένδειξη κάμψης της βρετανικής αδιαλλαξίας, η οποία οφειλόταν αφ' ενός στην αμείωτη μαχητικότητα της ΕΟΚΑ και αφ' ετέρου στην πίεση της ελληνικής κυβέρνησης, που παρέμενε σταθερή στη διεκδίκηση των κυπριακών δικαίων.¹⁰²

Η *Αυγή* εστίασε κυρίως σε μία άλλη είδηση, σύμφωνα με την οποία η Βρετανία επρόκειτο να θέσει το Κυπριακό προς συζήτηση στο επικείμενο συμβούλιο του ΝΑΤΟ. Το ενδεχόμενο αυτό αντιμετώπιστηκε ως παγίδα, καθώς οι χώρες του ΝΑΤΟ αποδείχθηκαν εχθροί της κυπριακής υπόθεσης, καταψηφίζοντας στον ΟΗΕ την ελληνική προσφυγή. Επομένως, στα πλαίσια του ΝΑΤΟ, «η σφαγή είναι προαποφασισμένη και σίγουρη».¹⁰³ Αξίζει να σημειωθεί πως το ίδιο γεγονός, τη συζήτηση του Κυπριακού στο ΝΑΤΟ, η *Καθημερινή* το αντιμετώπισε ως σημαντική βρετανική υποχώρηση.¹⁰⁴ Δεν αγνοούσε βέβαια τη βρετανική «δολιότητα και κακοπιστία», αλλά δήλωνε πίστη στον «δυναμισμό της αξιώσεως του κυπριακού λαού δια να καταστήσει την [...] αρχήν της αυτοδιαθέσεως, πραγματοποιήσιμον εις χρόνον πράγματι εύλογον».¹⁰⁵

Στις 2 Μαΐου ο Βρετανός υπουργός Αποικιών, Άλαν Λένοξ Μπούντ, σκιαγράφησε στη Βουλή των κοινοτήτων την πολιτική της Βρετανίας σχετικά με την Κύπρο και ανέφερε το ενδεχόμενο νέων διαπραγματεύσεων για παραχώρηση συντάγματος. Η επεξεργασία των γενικών αρχών του συντάγματος θα πραγματοποιούταν σε συνεργασία με τον στρατάρχη Χάρντινγκ, ενώ βασική επιδίωξη της Βρετανίας παρέμενε η αποκατάσταση της τάξης στην Κύπρο, μέσω της καταστολής της δράσης της ΕΟΚΑ. Το νέο σύνταγμα δεν θα τίθετο σε ισχύ παρά μόνο έπειτα από συνεννόηση με εκπροσώπους των διαφόρων μερίδων της Κύπρου, ενώ έπρεπε να ληφθεί υπόψιν και το τουρκικό ενδιαφέρον για την Κύπρο, λόγω γειτνίασης.¹⁰⁶ Η ελληνική κυβέρνηση

¹⁰¹ «Απαιτεί έργα θετικά και μάλλον αποδοτικά», *Το Βήμα*, 2 Μαΐου 1956.

¹⁰² «Η πίεσις των πραγμάτων», *Η Καθημερινή*, 2 Μαΐου 1956.

¹⁰³ «Κύπρος και ΝΑΤΟ», *Η Αυγή*, 3 Μαΐου 1956.

¹⁰⁴ «Ηθική ελληνική νίκη», *Η Καθημερινή*, 5 Μαΐου 1956.

¹⁰⁵ «Η τακτή προθεσμία», *Η Καθημερινή*, 6 Μαΐου 1956.

¹⁰⁶ *Ελευθερία*, 3 Μαΐου, 1956· *Το Βήμα* 3 Μαΐου, 1956· *Η Αυγή*, 3 Μαΐου 1956.

δήλωσε πως η ίδια δεν επρόκειτο να αναλάβει πρωτοβουλία για έναρξη συνομιλιών με τη Βρετανία, θα ήταν όμως διατεθειμένη να προβεί σε συζήτηση, αν διατυπώνονταν σαφείς βρετανικές προτάσεις. Σχετικά με το αν η Βρετανία επιθυμούσε νέες διαπραγματεύσεις και αν διέθετε σαφείς προτάσεις, θα πληροφορούταν η κυβέρνηση από τον Θεοτόκη, όταν θα επέστρεφε από το Παρίσι.¹⁰⁷ Η αντίδραση της *Ελευθερίας* ήταν οξεία, καθώς σε κύριο άρθρο, με τον τίτλο «Οι νέοι κίνδυνοι», χαρακτήριζε την ελληνική κυβέρνηση με τη φράση «μανιώδεις θιασώται των “διαπραγματεύσεων”» και ισχυριζόταν πως χειρίστηκε με «ηλίθιο» τρόπο το Κυπριακό. Σύμφωνα με την εφημερίδα, οι διαπραγματεύσεις δεν θα οδηγούσαν σε καμία λύση, ενώ η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να αποπεμφθεί, καθώς «απεδείχθησαν προ των ομμάτων ολοκλήρου του έθνους ανάξιοι και ύποπτοι».¹⁰⁸

Η κατάσταση οξύνθηκε περισσότερο, όταν στις 8 Μαΐου αποφασίστηκε από τον Χάρντινγκ ο απαγχονισμός του Μιχαήλ Καραολή και του Ανδρέα Δημητρίου, την αυγή της 10^{ης} Μαΐου.¹⁰⁹ Την προηγούμενη της εκτέλεσης η *Ελευθερία* κατακεραύνωνε και τη Βρετανία και την ελληνική κυβέρνηση. Την πρώτη την παρουσίαζε ως τον βαρβαρότερο αποικιακό δυνάστη, δηλώνοντας πως άλλες αποικιακές δυνάμεις δεν τολμούσαν ποτέ να εκτελέσουν όσους λάμβαναν μέρος σε αντιαποικιακές εξεγέρσεις, διότι διέθεταν το «αίσθημα της ενοχής». Αντιθέτως η Βρετανία «μόνη εξ όλων των αποικιακών δυνάμεων, και προκαλεί και φονεύει». Όσον αφορά την ελληνική κυβέρνηση, τα μέλη της χαρακτηρίζονταν από την εφημερίδα ως «λιποτάκται του καθήκοντος» και συνυπεύθυνοι των εκτελέσεων, καθώς, μέσω των διαπραγματεύσεων, δόθηκε χρόνος στον Χάρντινγκ να καταδικάσει σε θάνατο τους δύο νέους.¹¹⁰

Την αγανάκτηση λόγω της επικείμενης εκτέλεσης ήλθε όμως να επισκιάσει ένα άλλο τραγικό γεγονός, που συγκλόνησε την Ελλάδα. Η ΠΕΕΚ ζήτησε και απέσπασε από την κυβέρνηση άδεια οργάνωσης συλλαλητηρίου, στις 9 Μαΐου, με σκοπό τη ματαίωση των απαγχονισμών. Ως τόπος όπου θα λάμβανε χώρα το συλλαλητήριο ορίστηκε η Ομόνοια. Την ημέρα της συγκέντρωσης η πλατεία ήταν κατάμεστη από πλήθος. Στα πλακάτ δέσποζαν διάφορα αντιβρετανικά συνθήματα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως διέθεταν ορισμένα που αναφέρονταν σε αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό ήταν το «Αξων Αθηνών-

¹⁰⁷ *Ελευθερία*, 6 Μαΐου, 1956.

¹⁰⁸ «Οι νέοι κίνδυνοι», *Ελευθερία*, 8 Μαΐου 1956.

¹⁰⁹ *Ελευθερία*, 9 Μαΐου 1956.

¹¹⁰ «Η αγχόνη», *Ελευθερία*, 9 Μαΐου 1956.

Βελιγραδίου-Καΐρου»¹¹¹, που αφορούσε το ενδεχόμενο υιοθέτησης από την Ελλάδα μίας «αδέσμευτης» πολιτικής, μέσω ενός άξονα με την Γιουγκοσλαβία, που κινούνταν ανάμεσα στους δύο μεγάλους συνασπισμούς της εποχής, και τον αραβικό κόσμο, μέσω της Αιγύπτου. Ιδιαίτερα η περίπτωση της Αιγύπτου θα απασχολήσει εκτενώς τον ελληνικό Τύπο κατά το καλοκαίρι του 1956, λόγω της κρίσης του Σουέζ και της «αδέσμευτης» πολιτικής του ηγέτη της χώρας Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ. Στην προκειμένη περίπτωση, η αγανάκτηση λόγω της βρετανικής βίας, οδήγησε σε μία έντονη εκδήλωση ουδετεροφιλίας.

Έπειτα από την ομιλία του Αρχιεπισκόπου Δωρόθεου, χάθηκε εντελώς ο έλεγχος, καθώς οι διαδηλωτές κατευθύνθηκαν ορμητικά προς την Πλατεία Συντάγματος, με σκοπό να φθάσουν στη βρετανική πρεσβεία. Ακολούθησαν συμπλοκές με την αστυνομία, οι οποίες γενικεύθηκαν σε διάφορα μέρη και δρόμους του κέντρου της Αθήνας. Ο απολογισμός των συμπλοκών ήταν τέσσερεις νεκροί, εκ των οποίων ο ένας ήταν αστυνομικός και οι άλλοι τρεις διαδηλωτές, καθώς και εκατοντάδες τραυματίες.¹¹² Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε πως δεν ευθυνόταν για τα γεγονότα και δήλωσε πως αυτά οφείλονταν σε «αναρχικά στοιχεία». Αντιθέτως οι ηγέτες της αντιπολίτευσης της επέρριψαν ευθύνες και προέβησαν σε έντονα επικριτικές δηλώσεις εναντίον της. Συγκεκριμένα, από την πλευρά του Κέντρου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος δήλωσε πως «υπό το φως των τραγικών αυτών εσωτερικών και εξωτερικών εξελίξεων, εις τας οποίας ωδήγησεν η πολιτική της κυβερνήσεως, είναι σαφές ότι αυτή οφείλει να αναλογισθή τας ευθύνας της και να αποχωρήσει αμέσως προτού θρυνήσωμεν νέας συμφοράς». Ο Γεώργιος Παπανδρέου επίσης δήλωσε πως «μία πλέον είναι η κραυγή του λαού: Να φύγη η κυβέρνησις της εθνικής μειοδοσίας και του αδελφικού αίματος». Ο Καρτάλης επεσήμανε πως η κυβέρνηση θα προσπαθούσε να ρίξει το βάρος της ενοχής για τα γεγονότα σε κομμουνιστική υποκίνηση, όμως κανείς δεν θα πίστευε κάτι τέτοιο. Οι νεκροί και οι τραυματίες «καλούν την κυβέρνησιν να φύγη αμέσως» και η επόμενη κίνηση που έπρεπε να κάνει ο Καραμανλής ήταν να συγκαλέσει άμεσα τη Βουλή. Τέλος, ο Παπαπολίτης ισχυρίστηκε πως η κυβέρνηση Καραμανλή δεν μπορούσε πλέον να παραμείνει στην εξουσία, χωρίς αυτή η παραμονή να εγκυμονεί κινδύνους απρόβλεπτων συμφορών και καταστροφών για την Ελλάδα.¹¹³

¹¹¹ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 118-119.

¹¹² Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 119-120 · Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 219.

¹¹³ *Ελευθερία*, 10 Μαΐου 1956.

Η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο με τον εύγλωττο τίτλο «Δολοφόνοι!», κατηγορούσε την κυβέρνηση πως είχε βαδίσει βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου, ενώ κατέληγε:

Ούτε να εξαπατήσει όμως κανένα, ούτε να πραγματοποιήσει τα ανίερα σχέδιά της θα κατορθώσει [η κυβέρνηση]. Δια τον ελληνικόν λαόν ολόκληρον, είναι κυβερνήσις αιματοβαφής, αναξία να χειρίζεται τας τύχας ενός ελευθέρου λαού. Πρέπει να φύγη αμέσως. Διότι αλλοίμονον δια τον τόπον αυτόν αν καθιερωθή η αρχή της κτηνώδους περιφρονήσεως της ανθρωπίνης ζωής, την οποίαν εγκαινίασαν με τας μεθόδους των οι σημερινοί τυχάρπαστοι επιβήτορες της εξουσίας.¹¹⁴

Στα ίδια πλαίσια κινήθηκε και η *Αυγή*, με πρωτοσέλιδο κατάμεστο από φωτογραφίες της διαδήλωσης, με ελάχιστο κείμενο και με τίτλο: «Να εκδιωχθή αμέσως η κυβέρνηση του αίματος και εθνικής μειοδοσίας. Αυτή είναι η κραυγή του Λαού, μετά την χθεσινή τραγωδία των Αθηνών».¹¹⁵ Το *Βήμα* από την άλλη πλευρά διατήρησε μία πιο μετριοπαθή στάση απέναντι στην κυβέρνηση. Συγκεκριμένα της καταλόγισε την ευθύνη για λανθασμένη επιλογή χώρου, προτείνοντας ως καλύτερη επιλογή για την πραγματοποίηση της διαδήλωσης το γήπεδο του Παναθηναϊκού, που θα επέτρεπε την ευκολότερη διαχείριση του πλήθους, ώστε να μην εκτραπεί η κατάσταση εκτός ελέγχου. Σχετικά με τη Βρετανία, η εφημερίδα δήλωσε πως το χάσμα μεταξύ αυτής και της Ελλάδας είχε καταστεί πλέον αγεφύρωτο και πως θα «απετέλει παρανοϊκήν κυριολεκτικώς εκδήλωσιν οιαδήποτε ιδέα επαναλήψεως των Ελληνοβρετανικών διαπραγματεύσεων με τα θερμά κορμιά των δύο ευγενεστάτων αγωνιστών αιωρούμενα εις την αγχόνην και τον Μακάριον εξόριστον εις τον Ινδικόν Ωκεανόν».¹¹⁶

Η *Καθημερινή* συμφώνησε με τη δήλωση της κυβέρνησης για ταραχοποιά στοιχεία. Επέκρινε την αντιπολίτευση για την προσπάθειά της να καταλογίσει ευθύνες στην κυβέρνηση (και μάλιστα για εκ προμελέτης ενέργειες) και επέρριψε την ευθύνη για τα αιματηρά γεγονότα σε πράκτορες της Μόσχας και του Λονδίνου, που εκμεταλλεύτηκαν την «δικαίαν οργήν του λαού» για να μετατρέψουν το συλλαλητήριο σε αιματοχυσία. Όλα αυτά παρουσιάζονταν ως ένα οργανωμένο σχέδιο των «εχθρών» της Ελλάδας, ώστε αυτή να παρουσιαστεί στο διεθνές πεδίο με εξευτελιστικό πρόσωπο:

¹¹⁴ «Δολοφόνοι!», *Ελευθερία*, 10 Μαΐου 1956.

¹¹⁵ *Η Αυγή*, 10 Μαΐου 1956.

¹¹⁶ «Το χάσμα καθίσταται αγεφύρωτον», *Το Βήμα*, 10 Μαΐου 1956.

Σήμερα η πατρίς μας έπρεπε να εμφανισθή από τους εχθρούς της [...] ως χώρα ανίκανος ν' αποτελή οργανωμένον και πολιτισμένον λαόν, δυνάμενον να διεκδική τα εθνικά του δίκαια. Οι εχθροί της έπρεπε να την εμφανίσουν ως μη αποτελούσαν κράτος, ως μη έχουσα όργανόν της τον Νόμον, ως μη ακολουθούσαν αυθύπαρκτον εξωτερικήν πολιτικήν, ως παρασυρομένην από τους ανέμους και τας θυέλλας.¹¹⁷

Τελικά η εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου πραγματοποιήθηκε, όπως είχε προγραμματιστεί, την αυγή της 10^{ης} Μαΐου. Σύσσωμο το πανελλήνιο συγκλονίστηκε από την ενέργεια αυτή των Βρετανών, λόγω της εξαιρετικής ωμότητάς της. Οι δύο νέοι ανάχθηκαν σε εθνικούς ήρωες και σύμβολα της αδούλωτης ελληνικής ψυχής και του αγώνα κατά της αποικιοκρατίας και της ωμής βίας ενός τυραννικού δυνάστη. Στην ίδια την Κύπρο, ως αντίποινα, η ΕΟΚΑ προέβη στον απαγχονισμό δύο Βρετανών δεκανέων.¹¹⁸ Η *Ελευθερία* μακάρισε τις μητέρες των Καραολή και Δημητρίου για τα τέκνα που χάρισαν στην πατρίδα και διακήρυξε πως θα έπρεπε να είναι περήφανες, διότι τα παιδιά τους ανήκαν, όχι τόσο στις ίδιες, όσο στην ίδια την πατρίδα. Όσο για τους Βρετανούς, δεν τους ανέφερε ονομαστικά, δηλώνοντας πως, έπειτα από τον θάνατο των δύο νέων, «θ' απετέλει βεβήλωσιν η μνεία των δημίων των». Παρ' όλα αυτά δεν παρέλειψε να επισημάνει την «ηθικήν άβυσσον», που άνοιξε η Βρετανία με το «έγκλημα» που διέπραξε, μία άβυσσο που την αισθανόταν «κάθε τίμιος άνθρωπος εις όλον τον κόσμον».¹¹⁹ Όσον αφορά τα αντίποινα της ΕΟΚΑ, δήλωσε πως ο ελληνικός λαός δεν μπορούσε να χαρεί γι' αυτά και δεν τα επικροτούσε, αναγνώριζε όμως πως οφείλονταν στην «συναίσθησιν ενός θλιβερού καθήκοντος αμύνης». Έτσι ο ελληνικός λαός, αφ' ενός λυπόταν για την αιματοχυσία, αφ' ετέρου όμως είχε ήσυχη συνείδηση, γνωρίζοντας πως την ευθύνη γι' αυτή την έφεραν οι Βρετανοί, που «αρνούνται την ελευθερίαν εις τον κυπριακόν λαόν».¹²⁰

Η *Αυγή* ζήτησε την απομάκρυνση της κυβέρνησης Καραμανλή από την εξουσία, καταλογίζοντάς της ευθύνες για προμελετημένο σχέδιο, με βάση τα γεγονότα του συλλαλητηρίου, σε συνδυασμό με τους απαγχονισμούς στην Κύπρο. Το σχέδιο αυτό, κατά την εφημερίδα, συνίστατο στην τρομοκράτηση του ελληνικού και του κυπριακού λαού, ώστε να αποθαρρυνθούν, να χάσουν την αγωνιστικότητά τους και τελικά να δεχθούν σαν «μάννα εξ ουρανού» την προδοτική συνθηκολόγηση που σχεδίαζε η κυβέρνηση.¹²¹

¹¹⁷ *Η Καθημερινή*, 10 Μαΐου 1956.

¹¹⁸ *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1956· *Το Βήμα*, 12 Μαΐου 1956· *Η Αυγή*, Μαΐου 1956.

¹¹⁹ «Τα παλληκάρια», *Ελευθερία*, 11 Μαΐου 1956.

¹²⁰ *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1956.

¹²¹ «Έμπρός στους νεκρούς», *Η Αυγή*, 11 Μαΐου 1956.

Το *Βήμα* δήλωσε πως η Ελλάδα δεν θα ξεχνούσε και δεν θα συγχωρούσε ποτέ το «ανιστόρητον έγκλημα» της Βρετανίας. Όσο για τη στάση της Ελλάδας στο διεθνές πεδίο, η εφημερίδα πρότεινε η παραμονή της χώρας στο ΝΑΤΟ να μην είναι πλέον παθητική, αλλά να μετατραπεί «εις παρενοχλητικήν αν όχι και εις μαχητικήν» σχετικά με το θέμα της Κύπρου. Το ελληνικό κράτος θα έπρεπε να αναλάβει μία διεθνή σταυροφορία για την προβολή του Κυπριακού παγκοσμίως, ενώ στην Κύπρο θα έπρεπε να ενταθεί ακόμη περισσότερο η δράση της ΕΟΚΑ. Έτσι η Βρετανία θα υποχωρούσε, πιεζόμενη από την ΕΟΚΑ, την Ελλάδα και τη διεθνή κοινή γνώμη.¹²²

Η *Καθημερινή*, κατακεραύνωνε την Βρετανία για τους απαγχονισμούς και δήλωνε πως, ακόμη και αυτά τα μέτρα δεν επρόκειτο να πτοήσουν την ελληνική ψυχή, καθώς η μοίρα του ελληνικού έθνους ήταν «να μην κάμπτεται ποτέ και πάντοτε να ευρίσκη δικαίωσιν εις το τέρμα των εκάστοτε αγώνων του».¹²³ Επίσης σχολίασε τα αντίποινα της ΕΟΚΑ, χαρακτηρίζοντάς τα ως ένα θλιβερό γεγονός, δικαιολογημένο όμως λόγω του κλίματος μίσους και βίας που δημιούργησαν οι Βρετανοί με τους απαγχονισμούς των δύο νεαρών Κυπρίων.¹²⁴

Από την πλευρά της αντιπολίτευσης, ο Βενιζέλος εξέφρασε το πένθος ολόκληρου του ελληνικού έθνους για τον απαγχονισμό των δύο Κυπρίων και δήλωσε πως η πράξη αυτή αφ' ενός θα επιδείνωνε ανεπανόρθωτα τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας και αφ' ετέρου θα «γιγάντωνε» τον αγώνα για την ελευθερία της Κύπρου. Στον ίδιο τόνο ο Παπανδρέου δήλωσε πως η πράξη των Βρετανών θα αποτελούσε «αιώνιον όνειδος του πολιτισμού τους», ενώ οι δύο Κύπριοι θα ανάγονταν στο «Πάνθεον της Ιστορίας». Το χάσμα που είχε δημιουργηθεί μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας επεσήμανε και ο Καρτάλης, διατυπώνοντας παράλληλα την απορία του σχετικά με τον αν η ελληνική κυβέρνηση είχε προβεί σε κάποιο επίσημο διάβημα προκειμένου να αποτραπούν οι απαγχονισμοί. Τέλος ο Τσαλδάρης έδωσε ένα μήνυμα αισιοδοξίας, ισχυριζόμενος πως η πράξη της Βρετανίας δήλωνε ξεκάθαρα την αδυναμία της να καταστείλει τον αγώνα των Κυπρίων και, επομένως, ο αγώνας αυτός μπορούσε τελικά να ευοδωθεί.¹²⁵

¹²² «Μετά το ανιστόρητον έγκλημα», *Το Βήμα*, 11 Μαΐου 1956.

¹²³ «Το απεχθές έγκλημα», *Η Καθημερινή*, 11 Μαΐου 1956.

¹²⁴ «Τα αντίποινα», *Η Καθημερινή*, 12 Μαΐου 1956.

¹²⁵ *Ελευθερία*, 11 Μαΐου, 1956.

2.5. Η πρόταση μομφής και η αναζωπύρωση του ζητήματος Θεοτόκη

Η αντιπολίτευση, έπειτα από τα προαναφερθέντα γεγονότα, κατέθεσε πρόταση μομφής κατά της κυβέρνησης. Η μομφή αφορούσε τη στάση της τελευταίας απέναντι στο Κυπριακό και τις πρόσφατες εξελίξεις του, καθώς και τις ευθύνες της για τα αιματηρά γεγονότα του συλλαλητηρίου της 9^{ης} Μαΐου. Επιπλέον ο Παπανδρέου και ο Βενιζέλος υπέβαλλαν στον βασιλιά υπόμνημα, στο οποίο κατέθεταν τις απόψεις τους για την πολιτική της κυβέρνησης και συνιστούσαν να παύσει η παραμονή της στην εξουσία.¹²⁶ Στο προοίμιο του υπομνήματος αναφερόταν ως αφορμή κατάθεσής του η αίσθηση χρέους εκ μέρους της αντιπολίτευσης απέναντι στο ελληνικό έθνος και η αγωνία της για το μέλλον του, καθώς είχε πλέον ανοιχθεί «χάσμα μεταξύ αυτού και της Κυβερνήσεως, η οποία διαχειρίζεται ουσιαστικώς τας τύχας του από της 6^{ης} Οκτωβρίου». Η κυβέρνηση αυτή κληρονόμησε την ευθύνη του αγώνα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, όμως δεν στάθηκε αντάξια αυτής της κληρονομιάς. Κατηγορούταν πως στερούταν πολιτικής επί του Κυπριακού, πως δεν γνώριζε «τι ακριβώς θέλει, τι ημπορεί να επιτύχη και πως δύναται να το επιτύχη». Έτσι φάνηκε αναποφάσιστη και άβουλη στα μάτια των Ελλήνων, των Κυπρίων και των Βρετανών.

Η εκτόπιση του Μακαρίου, οι απαγχονισμοί των μελών της ΕΟΚΑ και τα αιματηρά γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου χαρακτηρίζονταν ως κυβερνητικές ευθύνες, ενώ οι Κύπριοι παρουσιάζονταν ως ανήσυχοι ενώπιον της ανεπάρκειας της κυβέρνησης να αποτελέσει φορέα των πόθων τους. Αυτήν τους την ανησυχία κοινοποίησαν και δημοσίως αιτούμενοι «την αντικατάστασιν προσώπων και μεθόδων». Επομένως η κυβέρνηση, έπειτα από όσα συνέβησαν, «δυσκόλως [...] θα ηδύνατο να ισχυρισθή ότι ευρίσκεται εν αρμονία προς τα αισθήματα των Κυπρίων και ότι τους εμψυχώνει η παρουσία της». Από το γεγονός αυτό δυσαρεστημένοι παρουσιάζονταν όχι μόνο οι Κύπριοι, αλλά και ο ελληνικός λαός, που είχε αρχίσει πλέον ακόμη και να αγανακτεί με την κατάσταση. Με βάση όλα τα παραπάνω, η κυβέρνηση Καραμανλή παρουσιαζόταν ως ανίκανη να διευθύνει την εσωτερική και εξωτερική πορεία της Ελλάδας και προτεινόταν η αποχώρησή της από την εξουσία, προς όφελος της χώρας:

Ψυχικώς αποξενωμένη από τους Κυπρίους και ανεπανορθώτως εφθαρμένη εις την συνείδησιν του μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού λαού, [η κυβέρνηση] δεν διαθέτει εφεξής το απαιτούμενον κύρος ούτε

¹²⁶ *Ελευθερία*, 18 Μαΐου 1956.

δια ν' αντιμετώπιση τα εσωτερικά προβλήματα, ούτε δια να προασπίσει την Κυπριακήν υπόθεσιν. Η παρουσία της αποτελεί πλέον κίνδυνον δια το Έθνος και πλεονέκτημα δια τους αντιδίκους του.¹²⁷

Η συζήτηση στη Βουλή επί της πρότασης μομφής ξεκίνησε στις 21 Μαΐου και διήρκεσε έως τις 24 Μαΐου. Ο Γεώργιος Μαύρος τάχθηκε κατά των έντονων συναισθηματικών παρορμήσεων σχετικά με το Κυπριακό, καθώς σε αυτές υπολόγιζε η Βρετανία. Σχετικά με την ελληνική κυβέρνηση δήλωσε πως αυτή θα έπρεπε να απομακρυνθεί, διότι «αιματοκύλισε τον τόπον», ενώ ήταν και κυβέρνηση «μειοψηφίας», άρα αμφισβητούμενης νομιμότητας. Ο βουλευτής του ΚΦ, Στυλιανός Χούτας, τάχθηκε υπέρ μιας αδιάλλακτης γραμμής στο Κυπριακό, σχολιάζοντας λόγο που ειπώθηκε σχετικά τον χαρακτηρισμό των μελών της ΕΟΚΑ ως εξτρεμιστών και δηλώνοντας πως η ιστορία τους εξτρεμιστές τιμά και όχι αυτούς που ζητούν συμβιβασμό. Ανέφερε επίσης πως η Ελλάδα χρειαζόταν μία νέα κυβέρνηση, χωρίς δεσμεύσεις προς τη Δύση. Μάλιστα μίλησε για δεσμεύσεις «ανόδου εις την εξουσία», υπονοώντας πως η κυβέρνηση Καραμανλή ανήλθε στην εξουσία με ξένη στήριξη και λειτουργούσε ως εντολοδόχος αυτών που τη στήριξαν.¹²⁸

Την επομένη, η συνεδρίαση ξεκίνησε με αγόρευση του Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος προέβη σε μία ανάλυση των λόγων για τους οποίους, κατά τον ίδιο, η ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνα με την πολιτική «του συμβιβασμού, της μετριοπαθείας, της ηττοπαθείας, της εγκαταλείψεως του αγώνος», δεν ανακινούσε δυναμικά το Κυπριακό. Οι λόγοι αυτοί, όπως ο ίδιος ο Παπανδρέου τους ερμήνευε, ήταν οι εξής: α) ο αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν παράτολμος και θα οδηγούσε σε καταστροφή, β) η δυναμική και αδιάλλακτη ανακίνηση του Κυπριακού θα απομόνωνε την Ελλάδα διεθνώς, γ) βρίσκονταν σε εκκρεμότητα ζητήματα εσωτερικής ανασυγκρότησης της Ελλάδας, τα οποία έμεναν στο περιθώριο λόγω της αποκλειστικής σχεδόν ενασχόλησης με το Κυπριακό και δ) ο αγώνας για την Κύπρο ήταν μάταιος, λόγω της ανισορροπίας δυνάμεων μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας. Απαντώντας στα παραπάνω, ο Παπανδρέου πρότεινε το «ΟΧΙ» στον συμβιβασμό, ένα «ΟΧΙ» που, όπως δήλωσε, δεν αποτελούσε ιδεαλιστική, αλλά ρεαλιστική στάση, καθώς κάθε «ΟΧΙ» του παρελθόντος οδήγησε τελικά σε θρίαμβο του ελληνισμού, ακόμη κι αν τα αντικειμενικά δεδομένα υπαγόρευαν το αντίθετο αποτέλεσμα. Σχετικά με την παραμονή της χώρας στους διεθνείς οργανισμούς, ο

¹²⁷ Επιστολή (Βενιζέλος και Παπανδρέου προς βασιλέα Παύλο), 18 Μαΐου 1956, ΑΣΒ, Φάκελος 11, 108.

¹²⁸ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 21^{ης} Μαΐου βλ.: «Συνεδριάσεις ΙΖ΄, 21 Μαΐου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 303, 311-312.

Παπανδρέου την υποστήριξε, τονίζοντας όμως πως δεν θα έπρεπε να διαθέτει τη μορφή δουλικότητας. Συνεχίζοντας τόνισε πως ήταν απαράδεκτο, ενώ η Κύπρος διέθετε ακμαίο ηθικό, η ελληνική κυβέρνηση να διακατέχεται από ηττοπάθεια και να μένει άπραγη, σε τέτοιο βαθμό ώστε να απωλέσει την εμπιστοσύνη της Εθναρχίας.

Στις επικρίσεις απέναντι στην κυβερνητική πολιτική απάντησε ο Θεοτόκης, με μία κριτική επί της πολιτικής γραμμής της αντιπολίτευσης. Συγκεκριμένα τόνισε πως η αντιπολίτευση, αν και είχε κατορθώσει να συμπήξει μία ενιαία πολιτική παράταξη στις παρελθούσες εκλογές, δεν διέθετε συνοχή ούτε ενιαίο πολιτικό πρόγραμμα. Επρόκειτο για ένα ετερογενές σύνολο, χωρίς κοινή πολιτική γραμμή, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται τα διάφορα κόμματα εντός του να προβαίνουν σε αλληλοσυμβιβασμούς, οι οποίοι «ουδώς προστατεύουν τα συμφέροντα της χώρας». Κατέληξε λοιπόν στο εξής συμπέρασμα, απευθυνόμενος προς την αντιπολίτευση: «[...] δεν μπορείτε να ξεφύγετε από την ουσιαστικήν βάση, ότι επί προβλημάτων υψίστης σημασίας της χώρας και εις τον εξωτερικό τομέα, αλλά και εις τον οικονομικόν και κοινωνικόν τομέα, δεν έχετε ενιαίαν πολιτικήν και συνεπώς αποτελεί πλάσμα, το να θέλετε να εμφανίζεστε πολιτική ενότητα». Σχετικά με την έξαψη ενάντια στον ίδιο, από την πλευρά της Κύπρου, ο Θεοτόκης υποστήριξε πως αυτή ήταν φυσιολογική, καθώς στο νησί επικρατούσε μία τεταμένη κατάσταση. Επίσης η Κύπρος εκτιμούσε τα συμφέροντα του ελληνισμού με διαφορετικό τρόπο απ' ότι η ελληνική κυβέρνηση, η οποία ήταν ο κατεξοχήν αρμόδιος παράγοντας για να τα καθορίζει. Την πολιτική της κυβέρνησης σχολίασε και ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, βουλευτής του ΚΦ, ισχυριζόμενος πως η όλη πορεία της, από τότε που ανέλαβε την εξουσία, δήλωνε πως αναζητούσε μία λύση μειοδοσίας για το Κυπριακό και πως ο Θεοτόκης ακολουθούσε πιστά τη γραμμή αυτή.¹²⁹

Στη συνεδρίαση της 23^{ης} Μαΐου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος κατηγόρησε την κυβέρνηση για αμφίρροπη πολιτική, η οποία τελικά οδήγησε στην εκτόπιση του Μακαρίου, καθώς και στον απαγχονισμό των Καραολή και Δημητρίου. Ο Ιωάννης Πασαλίδης δήλωσε πως η ελληνική κυβέρνηση ήταν υποτελής του ΝΑΤΟ και πως στο εξής θα έπρεπε να παρουσιάζεται στα πλαίσιά του ως απαιτητής και όχι ως επαίτης. Στις δηλώσεις αυτές απάντησε ο βουλευτής της ΕΡΕ Γεράσιμος Λύχκος, ο οποίος εξέφρασε την άποψη πως η Ελλάδα, για μία σειρά λόγων, δεν μπορούσε να εμφανίζεται αδιάλλακτη και να έρχεται σε μετωπικές συγκρούσεις εντός του

¹²⁹ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 22^{ης} Μαΐου βλ.: «Συνεδριάσεις ΙΣΤ', 22 Μαΐου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 330-332, 344, 346-347.

NATO. Η Ελλάδα δεν αποτελούσε τον «ομφαλό της γης», όπως αρέσκονταν πολλοί να πιστεύουν, και το NATO δεν την είχε ανάγκη, ώστε να υποκύπτει σε κάθε της αίτημα. Άλλωστε η Ελλάδα ζήτησε να μπει στη συμμαχία, όχι το αντίστροφο. Επίσης η Ελλάδα ήταν μία χώρα μικρών δυνατοτήτων, σε μία εποχή όπου δέσποζαν τα πυρηνικά όπλα και οι διηπειρωτικοί πύραυλοι, και, επομένως, δεν είχε τη δυνατότητα (ούτε το συμφέρον), να «γίνεται διαρκώς ενοχλητική εις την συμμαχίαν».¹³⁰

Η κρισιμότερη συνεδρίαση ήταν ίσως αυτή της 24^{ης} Μαΐου, κατά την οποία έφθασε σε μία νέα κορύφωση το ζήτημα της παραίτησης του Θεοτόκη. Ως κύριος εισηγητής, ο Γεώργιος Καρτάλης κατήγγειλε την πολιτική της κυβέρνησης στον εξωτερικό τομέα για αποκλειστική και μονομερή προσήλωση στο NATO και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ:

[...] η Ελληνική πολιτική είναι μόνον NATO και όχι μόνον είναι Νατοϊκή αλλά και ακολουθεί μόνον τας Ηνωμένας Πολιτείας εντός του NATO δηλ. εν περιπτώσει διαφωνίας εφ' οιουδήποτε θέματος εντός του NATO, η Ελλάς θα ταχθή αναμφισβητήτως με το μέρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Η πολιτική μας είναι Αμερικανονατική και πέραν τούτου ουδέν.

Όσον αφορά τον Θεοτόκη, ο Καρτάλης υποστήριξε πως έπρεπε να παραιτηθεί, διότι η παραμονή του στη θέση του υπουργού Εξωτερικών δημιουργούσε ηττοπάθεια στους αγωνιστές της Κύπρου και κλόνιζε το ηθικό τους. Επίσης κατηγόρησε την κυβέρνηση για επιδίωξη του συμβιβασμού στο Κυπριακό, γεγονός που της στερούσε τη δυνατότητα να εμφανιστεί ενώπιον των Ηνωμένων Εθνών και να διεκδικήσει δυναμικά την αυτοδιάθεση της Κύπρου (την οποία, συμβιβαζόμενη, είχε εγκαταλείψει).

Ο Θεοτόκης, απαντώντας στις αξιώσεις παραίτησής του, δήλωσε ρητώς πως δεν επρόκειτο να παραιτηθεί, εφόσον διέθετε την εμπιστοσύνη του Καραμανλή και της Βουλής: «[...] έχω την πλήρη συναίσθησιν της ευθύνης μου και ως μέλος της Κυβερνήσεως και ως μέλος της Ε.Ρ.Ε. έναντι του Ελληνικού Λαού, ο οποίος μας έστειλεν εις την αίθουσαν αυτήν, δι' όσον χρόνον θα απολαμβάνω της εμπιστοσύνης του Αρχηγού μου και της Βουλής, δεν πρόκειται να παραχωρήσω την θέσιν μου». Ο Καρτάλης απάντησε επιμένοντας στις αρχικές του θέσεις. Συγκεκριμένα υποστήριξε πως η εντύπωση που είχε δημιουργηθεί στην κοινή γνώμη ήταν πως ο Θεοτόκης ήταν διαλλακτικός και επεδίωκε τον συμβιβασμό. Είτε ήταν σωστή είτε λανθασμένη

¹³⁰ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 23^{ης} Μαΐου βλ.: «Συνεδριάσεις ΙΘ', 23 Μαΐου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 357, 362, 371.

αυτή η εντύπωση, σημασία είχε πως είχε δημιουργηθεί και, επομένως, ο Θεοτόκης θα έπρεπε να παραιτηθεί, αν όχι για άλλον λόγο, τουλάχιστον επειδή είχε απωλέσει την εμπιστοσύνη των Κυπρίων: «Αναμφισβητήτως, δια τους Κυπρίους, ο κ. Υπουργός των Εξωτερικών, είναι πρόσωπον, το οποίον δεν έχει το σθένος, το απαιτούμενον κατά τους Κυπρίους, δια να εκπροσωπήση το δίκαιον του ζητήματος εις την παγκόσμιον κοινήν γνώμην».

Τελικά, μετά το τέλος της συνεδρίασης, η πρόταση δυσπιστίας απορρίφθηκε με 162 ψήφους «ΟΧΙ» έναντι 127 «ΝΑΙ».¹³¹ Τα αποτελέσματα των συνεδριάσεων και των όσων ειπώθηκαν κατά τη διάρκειά τους όμως φάνηκαν μερικές ημέρες αργότερα. Στις 26 Μαΐου ο Θεοτόκης παραιτήθηκε από το Υπουργείο Εξωτερικών, ενώ αντικαταστάτης του ορίστηκε ο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, στις 28 Μαΐου.¹³² Της παραίτησης του Θεοτόκη είχε προηγηθεί κατ' ιδίαν συζήτηση μεταξύ του ίδιου και του Καραμανλή.¹³³ Ιδιαίτερα η τελευταία είδηση αποτέλεσε εφιαλτήριο διαφόρων υποψιών, κυρίως αυτής που ήθελε τον Θεοτόκη να θυσιάζεται για να σωθεί η κυβέρνηση Καραμανλή. Όπως επεσήμανε χαρακτηριστικά ο Σπύρος Λιναρδάτος, αρκετά χρόνια έπειτα από το γεγονός: «Δεν υπήρχε καμία αμφιβολία, ότι ο αρχηγός της ΕΡΕ θυσίαζε τον κερκυραίο πολιτικό για να σώσει την κυβέρνησή του».¹³⁴

Την άποψη αυτή ενστερνιζόταν η *Ελευθερία*, ισχυριζόμενη πως ο Καραμανλής θυσίασε τον Θεοτόκη ώστε «να παρατείνει επί τι χρονικόν διάστημα τον βίον της κυβερνήσεώς του».¹³⁵ Η εφημερίδα επίσης εξέφραζε την απαισιοδοξία της για το μέλλον της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, δηλώνοντας πως η παραίτηση Θεοτόκη δεν θα σηματοδοτούσε την αφετηρία μίας νέας πολιτικής στο Κυπριακό, αλλά αποτελούσε μία απλή παραπλάνηση για τη συνέχιση της ίδιας ακριβώς πολιτικής: «Ο κ. Θεοτόκης δεν θυσιάζεται δια να εγκαινιασθή με την απομάκρυνσίν του νέα πολιτική, διάφορος της μέχρι τούδε. Θυσιάζεται ως εξιλαστήριον θύμα δια να προκληθή μια παραπλανητική εντύπωσις μεταβολής και να συνεχισθή η ίδια πολιτική».¹³⁶

Η *Αυγή* υποδέχθηκε θετικά το γεγονός, δηλώνοντας πως αφ' ενός οι Βρετανοί «έχασαν τον “μετριοπαθή” συνομιλητή τους» και αφ' ετέρου η Κύπρος «απηλλάγη από το “άχθος” Θεοτόκη». Παρ' όλα αυτά η παραίτηση του Θεοτόκη παρουσιαζόταν από την εφημερίδα ως ένα επιφανειακό μέτρο και ο ίδιος ως ένας αποδιοπομπαίος τράγος για την ελληνική κυβέρνηση,

¹³¹ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 24^{ης} Μαΐου βλ.: «Συνεδριάσις Κ', 24 Μαΐου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 357, 386-387, 393-394, 405.

¹³² Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 88-89.

¹³³ *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1956' *Η Αυγή*, 29 Μαΐου 1956' *Η Καθημερινή*, 29 Μαΐου 1956' *Το Βήμα*, 29 Μαΐου 1956.

¹³⁴ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 128.

¹³⁵ *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1956.

¹³⁶ «Το καθήκον της Ελλάδος», *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1956.

καθώς η πολιτική της συνθηκολόγησης ήταν δική της πολιτική. Επομένως η πραγματική και μόνιμη λύση, ώστε να έχει αίσιο τέλος το Κυπριακό, θα ήταν η «κάθαρση του αντικυπριακού άγους», με την απομάκρυνση όλης συνολικά της κυβέρνησης Καραμανλή:

Η Κάθαρσις η πραγματική συνίσταται στην άμεση παραίτησιν, παύσιν ή απόλυσιν της ένοχης κυβερνήσεως. Η άνανδρη τακτική του αποδιοπομπαίου τράγου δεν εξαπατά τον αγωνιζόμενο κυπριακό λαό, δεν ικανοποιεί και δεν καθησυχάζει το Έθνος. Όσο η σημερινή κυβέρνησις της μειοδοσίας κατακρατεί την εξουσία, όσο αυτή χειρίζεται και διαχειρίζεται και την κυπριακή υπόθεσιν, τόσο οι κίνδυνοι της συνθηκολογήσεως και των δεινών του κυπριακού λαού παραμένουν και οξύνονται.¹³⁷

Από τους ηγέτες της αντιπολίτευσης, ο Παπανδρέου επέκρινε τον Θεοτόκη και τον Καραμανλή, καθώς ο πρώτος είχε δηλώσει πως δεν θα παραιτούταν και ο δεύτερος πως δεν θα τον απομάκρυνε, ενώ τελικά και οι δύο έκαναν αυτά ακριβώς που είχαν δηλώσει πως δεν θα έκαναν. Μετέφρασε την παραίτηση του Θεοτόκη ως παραδοχή, εκ μέρους της κυβέρνησης, της αποτυχίας της στον χειρισμό του Κυπριακού και ως δικαίωση της αντιπολίτευσης. Η δικαίωση αυτή όμως, δήλωσε, δεν ήταν ολοκληρωμένη, αλλά «θα καταστή πλήρης όταν την τύχην του κ. Θεοτόκη ακολουθήσει ολόκληρος η συνυπεύθυνος κυβέρνησις». Στην ίδια γραμμή και ο Καρτάλης δήλωσε πως η παραίτηση του Θεοτόκη δικαίωσε πλήρως όλες τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης.¹³⁸

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η *Καθημερινή* μετέφρασε με άκρως αντίθετο τρόπο την παραίτηση του Θεοτόκη. Αφού κατήγγειλε ως ανακριβή και κακόπιστη την ερμηνεία της αντιπολίτευσης, τόνισε πως ο Θεοτόκης χειρίστηκε το Κυπριακό με σθένος, τιμιότητα και ορθή κρίση. Η παραίτησή του παρουσιάστηκε ως άλλη μία κίνηση τιμιότητας, ήθους και πατριωτισμού εκ μέρους του, καθώς, λόγω των παρεξηγήσεων που είχαν ανακύψει από τις εισηγήσεις της αντιπολίτευσης, ο ίδιος έκρινε σκόπιμο να παραιτηθεί, ώστε να διευκολύνει την ομαλή πορεία του Κυπριακού. Έτσι ο Θεοτόκης παρουσιαζόταν ως ένας μάρτυρας, καθώς, παρά το ανυπόστατο των «διαβολών» εναντίον του, προτίμησε να θυσιαστεί για το καλό του «εθνικού θέματος». Μάλιστα η εφημερίδα εξέφρασε τη βεβαιότητά της πως αυτό θα το συνειδητοποιούσε

¹³⁷ «Η αρχή του τέλους», *Η Αυγή*, 29 Μαΐου 1956.

¹³⁸ *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1956.

μελλοντικά και η Εθναρχία και «θα εκτιμήση μίαν χειρονομίαν, η οποία αποβλέπει εις την διάλυσιν της αδικαιολογήτως δημιουργηθείσης ατμοσφαιρας παρεξηγήσεων...».¹³⁹

---

¹³⁹ «Η παραίτησις», *Η Καθημερινή*, 29 Μαΐου 1956.

2.6. Μία κριτική ανασκόπηση του ζητήματος Θεοτόκη

Το ζήτημα Θεοτόκη παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί μία κατεξοχήν περίπτωση επιρροής της κοινής γνώμης στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής μίας κυβέρνησης και μπορεί να λειτουργήσει ως «μικρογραφία» των συνολικών εσωτερικών διακυβευμάτων και αντιπαραθέσεων του έτους που εξετάζεται. Μέσα από το ζήτημα αυτό, καθ' όλη τη δίμηνη πορεία του, αναδύθηκε ένα καίριο ερώτημα: ποιος πρέπει τελικά να είναι ο αρμόδιος για τη χάραξη της συνολικής κατεύθυνσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής;

Η κυβέρνηση και ο φιλοκυβερνητικός Τύπος υποστήριζαν πως ο μοναδικός αρμόδιος ήταν η ελληνική κυβέρνηση. Ο λόγος ήταν ότι εκείνη διέθετε την εποπτεία όλων των ζητημάτων που απασχολούσαν το ελληνικό κράτος, αλλά και τον ελληνισμό γενικότερα, σε αντίθεση με ένα επιμέρους τμήμα του ελληνισμού, όπως η Κύπρος, που δεν διέθετε ανάλογη εποπτεία. Έτσι βρισκόταν σε θέση να σταθμίσει καλύτερα τις προτεραιότητες, τα συμφέροντα και τις ανάγκες του ελληνισμού και, υπό την έννοια αυτή, οποιοσδήποτε άλλος παράγοντας ήταν «ανεύθυνος». Φυσικά αναγνωριζόταν η αρμοδιότητα των Κυπρίων σχετικά με τα θέματα του εσωτερικού τους καθεστώτος, η αρμοδιότητα αυτή όμως δεν επεκτεινόταν έως το σημείο να μπορεί η κυπριακή πλευρά να καθορίζει ζητήματα όπως η σύνθεση της ελληνικής κυβέρνησης ή η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας συνολικά.

Η αντιπολίτευση πρόβαλλε μία κάπως διαφορετική άποψη, αν και όχι χωρίς αντιφάσεις στη ρητορική της. Συγκεκριμένα, όπως και η κυβέρνηση, πρόβαλλε τους Κυπρίους ως τους κατεξοχήν υπεύθυνους για το Κυπριακό, καθώς αυτούς αφορούσε το «εθνικό θέμα» και οι ίδιοι βρισκόταν στην πρώτη γραμμή του πυρός, όπου αναγκάζονταν καθημερινά να υποβάλλονται σε αιματηρές θυσίες. Η διαφορά αντίληψης με την κυβέρνηση έγκειται στο ότι η αντιπολίτευση υποστήριξε την προσπάθεια της κυπριακής πλευράς να υπαγορεύσει και τη γενικότερη εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, μέσω του αιτήματος αντικατάστασης του υπουργού Εξωτερικών, προβάλλοντας το επιχείρημα πως δικαιούταν να ζητήσει κάτι τέτοιο επειδή στη συγκεκριμένη περίπτωση διακυβευόταν το ηθικό των Κυπρίων αγωνιστών, το οποίο η παραμονή του Θεοτόκη στη θέση του υπουργού Εξωτερικών υπέσκαπτε. Βέβαια, όπως αναφέρθηκε, παρατηρούνται φανερές αντιφάσεις, καθώς η αντιπολίτευση, ενώ υποστήριζε την πρωτοκαθεδρία της Κύπρου, σε άλλες στιγμές κατηγορούσε την κυβέρνηση για εγκατάλειψη του Μακαρίου στις συνομιλίες του με τον Χάρντινγκ και αυτοπεριορισμό της στο ρόλο απλού

συμπαραστάτη. Η ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνα με την αντιπολίτευση, δεν θα έπρεπε να είναι «άβουλος τρίτος», αλλά πρωτοστάτης και διαμορφωτής των διαπραγματεύσεων (στις οποίες, αξίζει να σημειωθεί, συζητούνταν ζητήματα του *εσωτερικού καθεστώτος* της Κύπρου), με τον Μακάριο να ακολουθεί. Χαρακτηριστικό δείγμα αντίφασης της αντιπολίτευσης αποτελεί ο ίδιος ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος, κατά τη συγκυρία που εξετάστηκε, υποστήριξε την αρμοδιότητα της κυπριακής πλευράς στο ζήτημα αντικατάστασης του υπουργού Εξωτερικών, ενώ το 1950, όπως επεσήμανε ο Καραμανλής, με τη ρήση του περί της «ασφυξίας» που θα πάθαινε η Ελλάδα αν ανακινούσε το Κυπριακό, αναγνώριζε την ελληνική κυβέρνηση ως αρμόδια για τη χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνολικά. Μία παρόμοια περίπτωση αποτελεί κι αυτή του Σοφοκλή Βενιζέλου, ο οποίος είχε απορρίψει δύο φορές, το 1951, ως πρωθυπουργός, και το 1952, ως αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών, αιτήματα διεθνοποίησης του Κυπριακού, που είχε προωθήσει η Εθναρχία. Μάλιστα, το 1952, η στάση του αυτή του στοίχησε την ανοιχτή καταγγελία εκ μέρους του Μακαρίου, ο οποίος, σε ομιλία του στο Ραδιόφωνο των Αθηνών, δήλωσε πως τόσο η ελληνική κυβέρνηση, όσο και η αντιπολίτευση, «δεν ήρθησαν εις το ύψος των περιστάσεων» και δεν επέδειξαν «ούτε τόλμη ούτε θάρρος».¹⁴⁰ Αξίζει να σημειωθεί πως οι κατηγορίες αυτές ήταν παρόμοιες με αυτές της ηττοπάθειας, της μειοδοσίας και της έλλειψης πίστης στον κυπριακό αγώνα, που είδαμε να απευθύνονται εκ μέρους του Σοφοκλή Βενιζέλου και των λοιπών εκπροσώπων της κεντρώας και μη αντιπολίτευσης ενάντια στην κυβέρνηση Καραμανλή κατά τους μήνες που εξετάστηκαν.

Με βάση τα παραπάνω, κατά την άποψη του γράφοντος, η διαχείριση του ζητήματος Θεοτόκη από την αντιπολίτευση και τον προσκείμενο σε αυτήν Τύπο, αποτελούσε στην ουσία της μία προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί το Κυπριακό ζήτημα ως όπλο στην ενδοελλαδική πολιτική αντιπαράθεση, ενάντια στην κυβέρνηση Καραμανλή. Ο αγώνας του κυπριακού λαού, ιδίως έπειτα από τους πρώτους απαγχονισμούς, είχε συγκλονίσει το πανελλήνιο, ενώ ο Μακάριος είχε αναδειχθεί στα μάτια πολλών σε μαρτυρική μορφή, έπειτα από την εκτόπισή του. Υπό συνθήκες τέτοιας λαϊκής συγκίνησης, τα κόμματα της αντιπολίτευσης βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην προσπάθειά τους αφ' ενός να «αποδείξουν» πως η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν σε διάσταση με την Εθναρχία και έπληττε με την πολιτική της το ηθικό των αγωνιζομένων Κυπρίων και αφ' ετέρου να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως θεματοφύλακες των κυπριακών

¹⁴⁰ Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών*, τόμος Α', σ. 30-36.

πόθων (σε αντίθεση με την κυβέρνηση Καραμανλή, που υποτίθεται πως είχε προδώσει τους πόθους αυτούς), ώστε ο λαός να στραφεί προς το μέρος τους. Στην προσπάθεια αυτή εντασσόταν και η υποστήριξη του αιτήματος της Εθναρχίας να αντικατασταθεί ο Θεοτόκης και η παρουσίαση ενός τέτοιου αιτήματος ως κάτι που δικαιωματικά μπορούσαν να ζητήσουν οι Κύπριοι, αφού αυτούς αφορούσε το Κυπριακό και αυτοί αγωνίζονταν καθημερινά σε έναν δίκαιο και ηρωικό αγώνα, ενώ η κυβέρνηση Καραμανλή όχι μόνο δεν στήριζε τον αγώνα τους, αλλά επιπλέον τον δυσχέραινε, υποσκάπτοντας το ηθικό τους.

Μία τέτοιου είδους τακτική, κατά τη γνώμη του γράφοντος, ήταν αρκετά επικίνδυνη, καθώς θα αποτελούσε δυνητικά καταστρεπτικό ενδεχόμενο η αναγνώριση της αρμοδιότητας ενός τμήματος του ελληνισμού να καθορίζει και να χειραγωγεί την γενικότερη ελληνική εξωτερική πολιτική, με μοχλό ένα «εθνικό θέμα» που το αφορούσε. Ένα τέτοιο επιμέρους τμήμα, όσο δίκαιος και ηρωικός αν είναι ο αγώνας του, δεν έχει τη δυνατότητα να σταθμίζει τα γενικότερα στρατηγικά συμφέροντα και διλήμματα του ελληνισμού συνολικά. Έτσι είναι εξαιρετικά εύκολο να χειριστεί το ζήτημα που το αφορά, εν προκειμένω το Κυπριακό, με μία μονομερή προσήλωση, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει σε απώλειες σε άλλα μέτωπα. Για παράδειγμα, η Κύπρος θα μπορούσε, υπό το κράτος ενός υπάρχοντος ουδετερόφιλου κλίματος, να «σύρει» την Ελλάδα εκτός του NATO, είτε προς αναζήτηση μίας πολιτικής ίσης φιλίας προς όλες τις χώρες, είτε προκειμένου να ασκηθεί πίεση για να επιτευχθεί μία συμφέρουσα, κατά την αντίληψη της Κύπρου, διευθέτηση του Κυπριακού (μάλιστα, πράγματι ο Μακάριος, το 1958, πρότεινε στον Καραμανλή την προσωρινή αποχώρηση της Ελλάδας από το NATO, ώστε να αποτραπεί η εφαρμογή του βρετανικού σχεδίου Μακμίλαν).¹⁴¹ Το ενδεχόμενο αυτό όμως θα ήταν καταστρεπτικό για την άμυνα της χώρας, σε μία εποχή που ο «από Βορράν κίνδυνος»¹⁴² αποτελούσε έναν από στρατηγικό προβληματισμό και η Γιουγκοσλαβία ανακινούσε κατά καιρούς το Μακεδονικό ζήτημα, με δηλώσεις περί μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Θα μπορούσε άραγε η Ελλάδα, ως ουδέτερη χώρα, χωρίς συμμαχικές δεσμεύσεις – άρα και χωρίς δεσμεύσεις άλλων χωρών προς αυτή – να διατηρήσει την ασφάλειά της και να ελίσσεται αενάως ανάμεσα στους συνασπισμούς, πετυχαίνοντας πάντοτε συμφέροντα προς αυτήν αποτελέσματα; Αν μάλιστα οι αρμοδιότητες της Κύπρου έφθαναν ως το σημείο να επιβάλει τη σύνθεση μίας κυβέρνησης, τότε κάθε ελληνική κυβέρνηση θα καθίστατο ουσιαστικά όμηρος εξωελλαδικών

¹⁴¹ Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, σ. 145.

¹⁴² Για την αντίληψη του «από Βορράν κινδύνου» βλ.: Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σ. 28-43.

παραγόντων, όντας αναγκασμένη να ευθυγραμμίζει τις αποφάσεις και την ίδια τη σύνθεσή της με τις απαιτήσεις της Κύπρου, καθώς και άλλων επιμέρους τμημάτων του ελληνισμού (π.χ. του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης ή της Βορείου Ηπείρου), που στο εξής θα διεκδικούσαν, όπως και η Κύπρος, την αρμοδιότητα να υπαγορεύουν την ελληνική εξωτερική πολιτική, επικαλούμενα δικά τους φλέγοντα ζητήματα. Υπό τις συνθήκες αυτές, ουσιαστικά συνεκτική κυβερνητική πολιτική δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Αυτήν την ομηρεία, δικαίως, δεν μπορούσε να την αποδεχθεί η κυβέρνηση Καραμανλή, όπως δεν την αποδέχθηκαν και οι κεντρώες κυβερνήσεις της περιόδου 1950-1952.

Παρ' όλα αυτά, τελικά η κυβέρνηση ενέδωσε και ο Θεοτόκης απομακρύνθηκε. Όπως αναφέρθηκε, αυτό ερμηνεύθηκε από πολλούς ως μία ξεκάθαρα ομορτοουνιστική και ιδιοτελής πολιτική, ως θυσία του υπουργού των Εξωτερικών από τον Καραμανλή, ώστε να σωθεί η κυβέρνησή του στο σύνολό της. Άποψη του γράφοντος αποτελεί το ότι ο πρωθυπουργός προέβη στην αντικατάσταση του Θεοτόκη, κυρίως διότι πλέον, δεν διέθετε άλλη επιλογή. Η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από την κοινή γνώμη και, όσον αφορά το Κυπριακό, δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να αγνοεί τη γνώμη των Κυπρίων. Στην περίπτωση του Θεοτόκη, η ρήξη του με την Εθναρχία και η έκταση της κατακραυγής εναντίον του στην Ελλάδα, δεν του άφηναν πλέον περιθώρια αποτελεσματικού χειρισμού του Κυπριακού. Κάθε του κίνηση θα προσέκρουε σε οξείες αντιδράσεις κι επιθέσεις εκ μέρους τόσο της Εθναρχίας όσο και της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα το περιθώριο κινήσεών του να είναι περιορισμένο, αν όχι μηδαμινό. Υπό τέτοιου είδους συνθήκες δεν θα ήταν δυνατόν να ασκηθεί αποτελεσματική εξωτερική πολιτική, εκτός αν η κυβέρνηση κατέφευγε σε έναν στυγνό ρεαλισμό, αγνοώντας τόσο την αντιπολίτευση όσο και τους Κυπρίους, υπέρ της υπόθεσης των οποίων μαχόταν. Επίσης δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός πως η κυβέρνηση Καραμανλή βασιζόταν για την επίλυση του Κυπριακού στη συνεργασία με τους Κυπρίους, δηλώνοντας μάλιστα πως αποτελούσε τον «εντολοδόχο» τους (σε ό,τι αφορούσε θέματα του εσωτερικού τους καθεστώτος). Αυτή η συνεργασία δεν μπορούσε να επιτευχθεί με τον Θεοτόκη στη θέση του υπουργού Εξωτερικών, αφού η Εθναρχία είχε δηλώσει ξεκάθαρα πως δεν τον εμπιστευόταν.¹⁴³ Ο Καραμανλής πιθανότατα έλαβε υπόψιν όλα αυτά τα δεδομένα και προχώρησε στην αντικατάστασή του με ένα νέο πρόσωπο, το οποίο αφ' ενός δεν θα βαρυνόταν από την κυπριακή δυσπιστία και αφ' ετέρου θα διέθετε μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, έπειτα από μία πιθανή

¹⁴³ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, Πατάκης, Αθήνα 2005, σ. 341-346.

εκτόνωση της έντασης λόγω της απομάκρυνσης του προκατόχου του. Έτσι θα μπορούσε να συνεχιστεί με λιγότερους περισπασμούς και εμπόδια η πολιτική που είχε χαράξει η κυβέρνηση επί του Κυπριακού. Συμπερασματικά, στην προκειμένη περίπτωση, η ισχύς της κοινής γνώμης, σε Ελλάδα και Κύπρο, υπερίσχυσε έναντι της ελληνικής κυβέρνησης. Η κυπριακή πλευρά απέκτησε το προβάδισμα στον χειρισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αφού τελικά το αίτημά της πραγματοποιήθηκε. Κατά την άποψη του γράφοντος, το αποτέλεσμα αυτό σίγουρα δεν ήταν ιδανικό, ήταν όμως πιθανότατα αναπόφευκτο με βάση το πως είχε διαμορφωθεί η κατάσταση, ένα είδος «αναγκαίου κακού».

Ως τελική παρατήρηση, αξίζει να αναφερθεί πως γνώμη του γράφοντος είναι ότι δεν θα ήταν ορθό να εκφραστούν έντονες επικρίσεις κατά των Κυπρίων, καθώς αυτοί, όπως είχε αναφέρει και ο Θεοτόκης, διακατέχονταν από έντονη συναισθηματική φόρτιση και αγανάκτηση λόγω των βρετανικών ενεργειών. Αυτός ο παράγοντας κυρίως ώθησε την κυπριακή πλευρά να στραφεί ενάντια στην ελληνική κυβέρνηση μέσω του αιτήματος αντικατάστασης του Θεοτόκη και αυτό το γεγονός, έως έναν βαθμό, δεν ήταν κάτι το αφύσικο. Όπως άλλωστε ανέφερε χαρακτηριστικά ο Αβέρωφ, αρκετά χρόνια μετά το 1956, «ο πόνος και η οργή δε λογικεύονται».¹⁴⁴

---

¹⁴⁴ Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών*, τόμος Α', σ. 114-115.

Κεφάλαιο 3: Οι εξελίξεις του καλοκαιρού (Ιούνιος-Αύγουστος)

3.1. Το ζήτημα των τουρκικών βιαιοτήτων

Οι σημαντικές εξελίξεις του Κυπριακού συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια του Ιουνίου. Ήδη από τη δεύτερη ημέρα του μήνα, αντιδράσεις στην Ελλάδα ήγειρε δήλωση του Βρετανού πρωθυπουργού Άντονι Ήντεν σχετικά με την πολιτική της Βρετανίας απέναντι στην Κύπρο. Συγκεκριμένα δήλωσε, μεταξύ άλλων, πως η Βρετανία χρειαζόταν την Κύπρο για να εξασφαλίσει πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής.¹⁴⁵ Η Βρετανία, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Ήντεν, ήταν σε μεγάλο βαθμό εξαρτώμενη από το πετρέλαιο για τη λειτουργία της βιομηχανίας της, πράγμα που σήμαινε πως η απώλεια του πετρελαίου θα βύθιζε τη χώρα στην ανεργία και την πείνα.¹⁴⁶ Επίσης, σε «ανθελληνικό», κατά την *Ελευθερία*, τόνο, ο Ήντεν δήλωσε πως η Κύπρος δεν υπήρξε ποτέ τμήμα της Ελλάδας και βρισκόταν σε μεγαλύτερη απόσταση από τις ελληνικές ακτές παρά από τις τουρκικές (500 μίλια από τις ελληνικές ακτές και 40 μίλια από τις τουρκικές). Επομένως το Κυπριακό αποτελούσε θέμα διεθνές και όχι μεταξύ Βρετανίας κι Ελλάδας.¹⁴⁷

Οι δηλώσεις του Ήντεν, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν βρήκαν θετική υποδοχή εκ μέρους της ελληνικής πλευράς. Χαρακτηριστικά το *Βήμα* δήλωνε πως επαναλήφθηκε ουσιαστικά το «ουδέποτε», το οποίο μόνο προσχηματικά, «προς εξαπάτησιν των Ηνωμένων Εθνών», είχε εγκαταλειφθεί. Επιπλέον η εφημερίδα προέβη σε μία δριμύτατη καταγγελία της «αιμοσταγούς» βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο, την οποία, όπως υποστήριζε, δεν την κατανοούσε, ούτε την ενέκρινε, ο βρετανικός λαός, εκτός ορισμένων μόνο αξιωματούχων, που είχαν μείνει προσκολλημένοι στις παλαιού τύπου αποικιακές μεθόδους διακυβέρνησης:

¹⁴⁵ Αυτή η δήλωση του Ήντεν δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα και απευθυνόταν κυρίως προς το βρετανικό κοινό. Η εμμονή στη διατήρηση της Κύπρου δεν οφειλόταν στην ανάγκη ανεφοδιασμού της Βρετανίας σε πετρέλαιο, αλλά στη βρετανική αντίληψη πως αν η Κύπρος «χανόταν», τότε η Βρετανία θα έπαιε πλέον να ανήκει στις Μεγάλες Δυνάμεις. Βλ.: Ευάνθης Χατσηβασιλείου, «Εξώθηση και καταστολή, βόμβες και ψηφοδέλτια: Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1958», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13 (2001-2002), σ. 224.

¹⁴⁶ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 130. Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 92.

¹⁴⁷ *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1956. Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 92.

Δεν είναι σκοπός τίμιος να μάχεται ο Βρετανικός στρατός και να χύνη το αίμα του, δια να εμποδίση έναν άλλον λαόν και μάλιστα φίλον του να πραγματοποιήση τας εθνικάς του διεκδικήσεις. Εκτός από ολιγαριθμούς καθυστερημένους Άγγλους της Ελισαβετιανής και της Βικτωριανής περιόδου, που έχουν εύρει καταφύγιον εις τα αποστεωμένα Υπουργεία των Εξωτερικών και των Αποικιών, ίσως δε και εις τα Πολεμικά Υπουργεία, δύσκολον είναι να αντιληφθή ο Αγγλικός λαός, διατί τα παιδιά του φονεύονται εις την Κύπρον, όπου έγινε πλέον φανερόν, ότι δεν δύνανται να σταθούν ως ΚΑΤΑΚΤΗΤΑΙ ΚΑΙ ΤΥΡΑΝΝΟΙ [...].¹⁴⁸

Η επίκληση υλικών συμφερόντων για την άρνηση των Βρετανών να παράσχουν αυτοδιάθεση στην Κύπρο οδήγησε και τον Καραμανλή να δηλώσει ευθέως πως όσα είχε επικαλεστεί κατά καιρούς η βρετανική κυβέρνηση ώστε να διατηρήσει την Κύπρο ήταν απλά προσχήματα, που αποσκοπούσαν στο να παραπλανήσουν του «δημοκρατικούς λαούς». Πλέον είχε παραδεχθεί «ωμά» πως ήταν καθαρά υλικά τα συμφέροντα που την ωθούσαν στην «κατάπνιξιν των ηθικών δικαίων ενός πολιτισμένου λαού», γεγονός που δεν μπορούσε παρά να γεννά «θλιβερωτάτας σκέψεις». Παρ' όλη όμως την ωμότητα και τον κυνισμό των βρετανικών δηλώσεων, η Ελλάδα τελικά θα ωφελούταν, καθώς δεν θα μπορούσαν τα Ηνωμένα Έθνη να αγνοήσουν τα ταπεινά κίνητρα της Βρετανίας και να παραδεχθούν πως «τα υλικά συμφέροντα των πετρελαίων... δύνανται να επικρατήσουν των ηθικών αρχών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης».

Εκτός από τις βρετανικές δηλώσεις, αξιόλογη έκταση στις στήλες του Τύπου κατέλαβε και μία νέα διαφωνία μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και Εθναρχίας. Το έναυσμα για τη διαφωνία αυτή το έδωσε τηλεγράφημα του Εθναρχεύοντος Μητροπολίτη Κιτίου Ανθίμου, το οποίο ανακοινώθηκε στη Βουλή από τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, υπουργό Προεδρίας, την 1^η Ιουνίου και στο οποίο ο Ανθιμος αιτούνταν την ανάληψη διπλωματικών πρωτοβουλιών της ελληνικής κυβέρνησης¹⁴⁹, λόγω βιαιοτήτων των Τουρκοκυπρίων κατά των Ελληνοκυπρίων, κατά τα τέλη Μαΐου.¹⁵⁰ Συγκεκριμένα το περιεχόμενό του τηλεγραφήματος είχε ως εξής:

¹⁴⁸ «Απεκάλυψε το περιεχόμενον της αιμοδιψούς πολιτικής του», *Το Βήμα*, 3 Ιουνίου 1956.

¹⁴⁹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 92.

¹⁵⁰ Σχετικά με τα βίαια επεισόδια, ομάδες Τουρκοκυπρίων πυροβόλησαν και τραυμάτισαν Ελληνοκυπρίους στη Λευκωσία και την Πάφο, ενώ βανδάλισαν και τα καταστήματά τους, όλα αυτά ενώ οι βρετανικές αρχές παρακολουθούσαν άπραγες. Στη Λάρνακα προκλήθηκαν συγκρούσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, με απολογισμό δεκατριών τραυματιών. Επίσης, στις 29 Μαΐου, Τουρκοκύπριοι προχώρησαν σε εμπρησμό ενός ελληνικού εργοστασίου στην Ομορφίτα Λευκωσίας, ενώ σκότωσαν έναν υπάλληλο και τραυμάτισαν άλλους έξι. Βλ.: Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 129.

«Καταγγέλομεν τουρκικός ωμότητος απειλούσας εξόντωσιν ελληνικού πληθυσμού της νήσου. Απευθύνομεν θερμήν έκκλησιν προς ελληνικήν Κυβέρνησιν δια την άμεσον διπλωματικήν επέμβασιν και ανάληψιν ταχείας και αποφασιστικής πρωτοβουλίας δια την προστασίαν κινδυνευούσης ζωής και περιουσίας των Ελλήνων της νήσου».¹⁵¹

Με βάση το τηλεγράφημα αυτό εκδηλώθηκε στην Ελλάδα μία έντονη αντιπαράθεση σχετικά με το αν θα έπρεπε η χώρα να πραγματοποιήσει προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Σχετικά με τις αξιώσεις του Ανθίμου, ο Αβέρωφ δήλωσε πως την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας τη χαράσσει μόνο η ελληνική κυβέρνηση και αυτή είναι ο «αποκλειστικός φορέας» της.¹⁵² Στο σημείο αυτό βλέπουμε ξανά το ακανθώδες ζήτημα σχετικά με το ποιος είναι ο αρμόδιος για τη χάραξη της γενικότερης εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Στο ερώτημα αυτό απαντούσε η *Ελευθερία*, δηλώνοντας πως αναμφισβήτητα η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να διαθέτει την ευθύνη για την πορεία του Κυπριακού, δεν νοούταν όμως να βρίσκεται «εν δυσαρμονία προς τα αισθήματα» του κυπριακού λαού. Κατέληγε λοιπόν η εφημερίδα πως «ουδείς άλλος είναι την στιγμήν αυτήν αρμοδιώτερος από τους Κυπρίους να υποδείξει τι πρέπει να γίνη δια να σωθούν από τον κίνδυνον εξοντώσεως, τον οποίον αντιμετωπίζουν».¹⁵³

Το ζήτημα της προσφυγής στο Συμβούλιο Ασφαλείας συζητήθηκε στη Βουλή, στις 5 Ιουνίου. Ο Στυλιανός Χούτας, κατηγορώντας τη Βρετανία για υποκίνηση των τουρκικών βιαιοτήτων, παρομοίασε τις μεθόδους της με τα ομαδικά αντίποινα που εφαρμόζε η χιτλερική Γερμανία εναντίον αμάχων πληθυσμών στις χώρες που κατακτούσε. Επιπλέον, σε απαξιοτικό τόνο, χαρακτήρισε την Τουρκία «χαφιέ» της Βρετανίας και δήλωσε πως αυτός της ο ρόλος «αποτελεί στίγμα δι' αυτό [το τουρκικό έθνος], διότι εν συνειδήσει ανέλαβε να διαδραματίση τον επαίσχυντον αυτόν ρόλον». Τέλος κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση για απραξία ισχυριζόμενος πως θα έπρεπε να είχε προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ όταν εκτοπίστηκε ο Μακάριος και πως, αν αρνούταν ξανά να προσφύγει σε αυτό, θα διέπραττε «εθνικόν έγκλημα».

Ο Βενιζέλος τάχθηκε επίσης υπέρ της προσφυγής, δηλώνοντας πως το θέμα επρόκειτο «περί κλασσικής μορφής θέματος το οποίον πρέπει να απασχολήση το Συμβούλιο Ασφαλείας». Έθιξε επιπλέον το θέμα αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, τασσόμενος ενάντια σε μία τέτοια πολιτική

¹⁵¹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 92.

¹⁵² *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1956.

¹⁵³ «Το άμεσον καθήκον», *Ελευθερία*, 3 Ιουνίου 1956.

και ισχυριζόμενος πως, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η Ελλάδα θα βρισκόταν σε διεθνή απομόνωση. Τέλος, δήλωσε πως ήλπιζε η κυβέρνηση να αντιμετωπίσει το θέμα με «θάρρος και αποφασιστικότητα», καθώς, έως τότε, «η πολλή σύνεσις... δεν έφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα».

Υπέρ της προσφυγής τάχθηκε και ο Παπανδρέου, ισχυριζόμενος πως «θα απετέλει βαρύτατον και ασυγχώρητον πταίσμα δια την Εθνικήν Αντιπροσωπείαν εάν ενώπιον της δραματικής εκκλήσεως εκπροσώπου του αγωνιζομένου Κυπριακού λαού παρέμενεν αδιάφορος και παρήρηχτο εν σιγή την έκκλησιν». Επιπλέον σχολίασε τις δηλώσεις του Ήντεν περί των πετρελαίων της Μέσης Ανατολής, ευχαριστώντας τη βρετανική κυβέρνηση «δια την ειλικρίνιαν της ωμότητος των δηλώσεων εις τας οποίας προέβη» και δηλώνοντας πως ο ελεύθερος κόσμος θα έπρεπε να καθορίσει τη στάση του απέναντι στις κυνικές αυτές δηλώσεις:

Ενώπιον της συνειδήσεως του ελευθέρου κόσμου σήμερον τίθενται δύο αιτήματα: Τα πετρέλαια της Μεγάλης Βρετανίας και η ελευθερία ενός πολιτισμένου λαού. Και καλείται ο ελεύθερος κόσμος να κρίνη. Δίδει εξετάσεις σήμερον η συνείδησις του ελευθέρου κόσμου. Θα κριθί εάν ευρισκόμεθα σήμερον εις περίοδον πολιτισμού ή εάν υπεχωρήσαμεν εις μίαν περίοδον βαρβαρότητος.

Ο Καρτάλης δήλωσε πως «μόνον μια ζωνρά και συνειδητή πολιτική Ηνωμένων Εθνών δύναται να κερδίση το Κυπριακόν». Επιπλέον ισχυρίστηκε πως η άρνηση της κυβέρνησης να καταφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας οφειλόταν στο ότι η ίδια ήξερε πως βρισκόταν σε διεθνή απομόνωση και γι' αυτό φοβόταν πως, αν πραγματοποιούσε την προσφυγή, δεν θα έβρισκε υποστήριξη από καμία χώρα. Έπειτα ο Μπαλτατζής στιγμάτισε τα «όργια τα οποία διαπράτει εις βάρος της ζωής, της περιουσίας και της τιμής ο τουρκικός όχλος έναντι των Ελλήνων» και κάλεσε όλους τους βουλευτές να σταθούν ενωμένοι ως συμπαραστάτες του κυπριακού λαού και να αφήσουν κατά μέρος τις διαμάχες τους και τα στενά κομματικά τους συμφέροντα.

Από την πλευρά της κυβέρνησης, ο Τσάτσος υποστήριξε την απόφαση μη προσφυγής στο Συμβούλιο Ασφαλείας επικαλούμενος κυρίως διαδικαστικές δυσκολίες, οι οποίες υπαγόρευαν την απόφαση αυτή. Δήλωσε πως η κυβέρνηση δεν θα διακινδύνευε να προκληθεί κάποια, έστω και ελάχιστη, βλάβη στο Κυπριακό από τη στιγμή που, ούτως ή άλλως, αυτό έμελλε να

προβληθεί ενώπιον του ΟΗΕ σε πολύ πιο πρόσφορο κι ευνοϊκό έδαφος για να δοθεί κάποια λύση.¹⁵⁴

Τελικά, παρά τις τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης, η κυβέρνηση παρέμεινε σταθερή στην απόφαση να μην προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Η *Ελευθερία* κατακεραύνωνε τη στάση της κυβέρνησης, δηλώνοντας πως ήταν ανίκανη να αντιληφθεί πως χρειαζόταν μία ταχύτατη ενέργεια «δια να αναστείλει την εκ μέρους των Άγγλων γκανγκστεροποίησησιν των τουρκικών όχλων εις την Κύπρον». Η εφημερίδα παρουσίαζε την πολιτική της κυβέρνησης ως συνέχεια της πολιτικής του Θεοτόκη «υπακούουσα εις εντολάς και μη τολμώνσα ούτε να ενοχλήση, ούτε να συγκρατήσει τον βραχίονα του δυνάστου της Κύπρου, πέραν των ορίων που της επιτρέπουν οι υποβολείς της».¹⁵⁵

---

¹⁵⁴Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση 5^{ης} Ιουνίου βλ.: «Συνεδρίασις ΚΕ΄, 5 Ιουνίου 1956», Τριαντάφυλλος Γεροζήσης (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α΄ (1915-1956), Βουλή των Ελλήνων, Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Αθήνα 1977, σ. 264, 268-274· Παύλος Β. Πετρίδης (επιμ.), *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954-1965)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 68-71.

¹⁵⁵ «Η φοβερά ευθύνη», *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1956.

3.2. Η επίσκεψη του Σεπίλωφ στην Αθήνα

Έντονη αίσθηση στην Ελλάδα προκάλεσε η επικείμενη, στα τέλη Ιουνίου, επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Ντιμίτρι Σεπίλωφ, στη χώρα. Η Αθήνα θα αποτελούσε τον τελευταίο σταθμό του ταξιδιού του, αφού πρώτα θα είχε επισκεφθεί την Αίγυπτο, τη Συρία και τον Λίβανο.¹⁵⁶ Επικράτησε στην Ελλάδα απορία σχετικά με τα όσα θα λέγονταν μεταξύ του Σεπίλωφ και του Καραμανλή, κατά τις συνομιλίες τους στην Αθήνα. Πιθανολογούταν πως η ΕΣΣΔ θα προσπαθούσε να εκμεταλλευθεί την τεταμένη σχέση της Ελλάδας με τους δυτικούς συμμάχους, προσφέροντας συμπαράσταση στο Κυπριακό. Άλλωστε η στιγμή θα ήταν η κατάλληλη, αφού η επίσκεψη του Σεπίλωφ συνέπιπτε με την επιδείνωση των σχέσεων της Ελλάδας με τη Βρετανία και το ΝΑΤΟ γενικότερα.

Πριν όμως από την άφιξη του Σεπίλωφ, τη δημοσιότητα κέρδισαν δηλώσεις για επικείμενο νέο βρετανικό σχέδιο για το Κυπριακό. Σύμφωνα με τη βρετανική κυβέρνηση, το πρόγραμμα του σχεδίου θα βασιζόταν σε τέσσερα σημεία:¹⁵⁷

- Κατάρτιση νέου συντάγματος, που θα παρείχε ευρεία αυτοκυβέρνηση.
- Ύπαρξη δήλωσης περί αυτοδιάθεσης των Κυπρίων.
- Πιθανότητα παροχής αμνηστίας σε άτομα που είχαν κριθεί ένοχα για «τρομοκρατικές ενέργειες».
- Παροχή εγγυήσεων για τα δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας της Κύπρου.

Η *Ελευθερία* απάντησε στις βρετανικές δηλώσεις, παρουσιάζοντας τις δικές της δέκα προϋποθέσεις, ώστε να γίνει δεκτή οποιαδήποτε λύση του Κυπριακού:¹⁵⁸

- Όλες οι εξουσίες θα έπρεπε να απορρέουν από τον κυπριακό λαό.
- Στην εθνοσυνέλευση θα έπρεπε να υπάρχει αναλογική εκπροσώπηση του ελληνικού πληθυσμού, δηλαδή τα 4/5 της αντιπροσώπευσης να ανήκουν στους Ελληνοκυπρίους και το 1/5 στους Τουρκοκυπρίους.
- Οι εγγυήσεις για την τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν θα έπρεπε να επιτρέπουν παρεμβάσεις στην ομαλή λειτουργία των συνταγματικών θεσμών.
- Δεν θα έπρεπε να υπάρχουν στην εθνοσυνέλευση μέλη διορισμένα από τον Βρετανό κυβερνήτη.

¹⁵⁶ *Ελευθερία*, 16 Ιουνίου 1956.

¹⁵⁷ *Ελευθερία*, 21 Ιουνίου 1956.

¹⁵⁸ «Δέκα όροι απαράβατοι», *Ελευθερία*, 21 Ιουνίου 1956.

- Οι αποφάσεις της κυβέρνησης δεν θα έπρεπε να υπόκεινται σε «βέτο» του κυβερνήτη (με εξαίρεση θέματα άμυνας και εξωτερικής πολιτικής).
- Η κυπριακή συνέλευση – και όχι ο κυβερνήτης – θα διέθετε νομοθετική εξουσία.
- Το προσωρινό σύνταγμα, στο οποίο θα περιλαμβάνονταν οι παραπάνω αρχές, θα εφαρμοζόταν αμέσως.
- Θα έπρεπε να δοθεί άμεση γενική αμνηστία σε όλους τους «αγωνιστάς της κυπριακής ελευθερίας».
- Το ανώτατο χρονικό όριο έως την άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης θα έπρεπε να είναι τα πέντε έτη.
- Θα απελευθερωνόταν ο Μακάριος πριν τη σύναψη της συμφωνίας, ώστε να υπογράψει ο ίδιος «ως αδέσμευτος εκπρόσωπος του ελληνικού κυπριακού λαού».

Ο Σεπίλωφ τελικά έφθασε στην Ελλάδα στις 28 Ιουνίου. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας πραγματοποιήθηκε συνομιλία μεταξύ του ίδιου και του Αβέρωφ. Την επομένη επρόκειτο να πραγματοποιηθεί συνομιλία μεταξύ του Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών και του Καραμανλή, κατά την οποία φημολογούταν πως ο Σεπίλωφ θα προσκαλούσε τον Έλληνα πρωθυπουργό στην Μόσχα.¹⁵⁹ Η *Ελευθερία*, σε κύριο άρθρο της, στις 29 Ιουνίου, ισχυριζόταν πως η ελληνική κυβέρνηση αμφιταλαντευόταν στο θέμα των συνομιλιών με τον Σοβιετικό υπουργό Εξωτερικών, λόγω αμερικανικής πίεσης, που της ασκούταν. Συγκεκριμένα, υποτίθεται πως ο Καραμανλής αμφιταλαντευόταν μεταξύ της τήρησης των αμερικανικών υποδείξεων και χάραξης «αδιάσ γραμμής». Σχετικά με τα αποτελέσματα της επίσκεψης του Σεπίλωφ, η εφημερίδα υποστήριζε πως δεν θα έπρεπε να επικρατεί αισιοδοξία, καθώς η Σοβιετική Ένωση επεδίωκε να εξέλθει από την απομόνωση στην οποία είχε βρεθεί λόγω του Στάλιν, προσεγγίζοντας τις δυτικές δυνάμεις. Επομένως, δεν επρόκειτο να βοηθήσει την Ελλάδα ουσιαστικά, στρεφόμενη κατά των δυνάμεων αυτών και των συμφερόντων τους.¹⁶⁰

Τελικά οι ελληνοσοβιετικές συνομιλίες διήρκεσαν ένα διήμερο και στις 30 Ιουνίου ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματά τους. Ο Σεπίλωφ μετέφερε στην ελληνική κυβέρνηση σοβιετικές προτάσεις οικονομικής συνεργασίας, οι οποίες μάλιστα χαρακτηρίστηκαν από τη Βρετανία ως προσπάθεια εξαγοράς της Ελλάδας.¹⁶¹ Στο πλαίσιο των συνομιλιών συζητήθηκε επίσης το Κυπριακό, με τον Σεπίλωφ να δηλώνει πως η Σοβιετική Ένωση θα παρέμενε σταθερή

¹⁵⁹ *Ελευθερία*, 29 Ιουνίου 1956.

¹⁶⁰ «Η κυβέρνηση άτολμος έναντι του κ. Σεπίλωφ», *Ελευθερία*, 29 Ιουνίου 1956.

¹⁶¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, σ. 236.

στις αντιαποικιακές αρχές που πρέσβευε στην πολιτική της. Τη συζήτηση επί του Κυπριακού επιβεβαίωσε ο ίδιος ο Αβέρωφ σε δηλώσεις μετά το πέρας των συνομιλιών, χωρίς όμως να προβεί σε περαιτέρω λεπτομέρειες, σχετικά με το τι ειπώθηκε συγκεκριμένα. Επιβεβαίωσε επίσης την πρόσκληση που έγινε στον Καραμανλή να επισκεφθεί τη Μόσχα, επίσκεψη που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε.¹⁶²

Η *Ελευθερία*, έπειτα από την αναχώρηση του Σεπίλωφ από την Ελλάδα, δημοσίευσε έναν «απολογισμό» των συνομιλιών του με την ελληνική κυβέρνηση. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε η εφημερίδα ήταν ότι είχε επικρατήσει μία σύγχυση στη χώρα, καθώς μερίδα του Τύπου αντιμετώπισε εχθρικά την επίσκεψη του Σεπίλωφ, ενώ άλλη με «αηδή διάθεσιν “ξεβρακώματος”». Τελικά τασσόταν ενάντια τόσο στη «δουλοπρέπεια εν ονόματι της “προοδευτικότητας”» (δηλαδή τη δουλοπρέπεια προς την ΕΣΣΔ) όσο και στη «δουλοπρέπεια εν ονόματι της “εθνοφοροσύνης”» (δηλαδή τη δουλοπρέπεια προς τη Δύση). Με βάση αυτά λοιπόν, σε ένα κλασικό δείγμα ουδετερόφιλου λόγου, δηλωνόταν πως «είναι λάθος μέγα... να πιστεύωμεν ότι πρέπει να γίνωμεν παρακεντέδες της μιας ή της άλλης δυνάμεως. Διότι όλαι έχουν εγωιστικά συμφέροντα... Το πρόβλημα είναι πως θα μείνωμεν ελεύθεροι και ανεξάρτητοι Έλληνες μέσα εις το μεγάλο πείραμα της ειρηνικής συνεργασίας των δύο κόσμων».¹⁶³ Σε αντίθεση με την αρνητική αυτή στάση της *Ελευθερίας*, το *Βήμα* αποτίμησε θετικά το αποτέλεσμα των συνομιλιών με τον Σεπίλωφ, μιλώντας για σώφρονα στάση της ελληνικής κυβέρνησης και χαρακτηρίζοντας την επίσκεψη του Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών ως «περιορισμένης σημασίας αλλά και ευτυχούς εκβάσεως γεγονός».¹⁶⁴

¹⁶² Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 114-116.

¹⁶³ «Ο απολογισμός», *Ελευθερία*, 1 Ιουλίου 1956.

¹⁶⁴ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 117.

3.3. Ο Ράντκλιφ στην Κύπρο

Από τα μέσα Ιουλίου άρχισαν να μεταφράζονται σε πράξη οι βρετανικές δηλώσεις περί νέου σχεδίου για το Κυπριακό. Συγκεκριμένα, στις 12 Ιουνίου, ο Ήντεν ανακοίνωσε στη Βουλή των Κοινοτήτων την πρόθεση παραχώρησης φιλελεύθερου συντάγματος αυτοκυβέρνησης στους Κυπρίους. Τον καταρτισμό του συντάγματος θα αναλάμβανε ο Βρετανός συνταγματολόγος λόρδος Ράντκλιφ, ο οποίος επρόκειτο να μεταβεί στην Κύπρο για μία προκαταρκτική επίσκεψη. Το σύνταγμα θα τίθετο σε ισχύ εφόσον αποκαθίστατο η τάξη στην Κύπρο, ενώ αποκλείονταν συνομιλίες με τον Μακάριο όσο αυτός δεν κατήγγειλε την «τρομοκρατία» της ΕΟΚΑ.¹⁶⁵ Σχετικά με το θέμα του ρόλου της Τουρκίας στο Κυπριακό, ο Ήντεν δήλωσε πως η αρχή της αυτοδιάθεσης δεν θα μπορούσε προς το παρόν να εφαρμοσθεί, λόγω της τουρκικής αντίδρασης:

Είναι προφανές, ότι τα μέτρα τα οποία θα ωθήσουν την Κύπρον εις ανεξαρτησίαν θα προεκάλουν σοβαρά προβλήματα δια τους συμμάχους μας Τούρκους οι οποίοι έχουν συνυπογράψει την συνθήκην της Λωζάννης [...]. Επειδή απεδείχθη αδύνατον να επιτευχθή διεθνής συμφωνία (Βρετανίας – Ελλάδος – Τουρκίας) επί του ζητήματος αυτού το οποίον περιέχει τόσον σαφώς τα σπέρματα σοβαρών κινδύνων δια το μέλλον του συνόλου της ανατολικής Μεσογείου η βρεταννική κυβέρνησις υπεχρεώθη να δεχθή το γεγονός ότι επί του παρόντος δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθή πρόοδος. Η κυβέρνησις προτίθεται να συνεχίση την ανάπτυξιν της εσωτερικής αυτονομίας της Κύπρου και προς τούτο ο λόρδος Ράντκλιφ θα μελετήσῃ επί τόπου εν νέον φιλελεύθερον καθεστώς το οποίον θα διαφυλάττη τα συμφέροντα όλων των κοινοτήτων.¹⁶⁶

Η ελληνοκυπριακή πλευρά αντέδρασε έντονα στις δηλώσεις του Ήντεν, δηλώνοντας πως δεν θα δεχόταν συνομιλίες ερήμην του Μακαρίου. Δηλώσεις έκανε επίσης ο Καραμανλής, υποστηρίζοντας πως η ελληνική κυβέρνηση θα παρέμενε σταθερή στον αγώνα για την αυτοδιάθεση των Κυπρίων ενώπιον των Ηνωμένων Εθνών: «[...] ο κ. Ήντεν εχάραξε την πολιτική της βρεταννικής κυβερνήσεως επί του Κυπριακού. Η ελληνική κυβέρνησις έχει ήδη χαράξει την ιδικήν της. Διεκδικεί σταθερώς ενώπιον των Ηνωμένων Εθνών την αυτοδιάθεσιν του Κυπριακού λαού».¹⁶⁷

Η *Ελευθερία* σχολίασε τις δηλώσεις του Ήντεν ως «σκηνοθεσία» της Βρετανίας, η οποία είχε συμπράξει με την Τουρκία. Το νέο σύνταγμα δεν ήταν παρά μια πράξη «καθαρού,

¹⁶⁵ *Το Βήμα*, 13 Ιουλίου 1956.

¹⁶⁶ *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1956.

¹⁶⁷ *Το Βήμα*, 13 Ιουλίου 1956· *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1956.

απροσχημάτιστου και χονδροειδεστάτου εμπαιγμού», ενώ ο υπεύθυνος για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν η ελληνική κυβέρνηση, καθώς ακολουθώντας πολιτική «κλεισίματος του Κυπριακού», «μέσω τεμενάδων» και παρακλήσεων για πάση θυσία διαπραγματεύσεις, έδωσε το θάρρος στον Ήντεν να προβεί σε απαράδεκτες δηλώσεις.¹⁶⁸ Όσον αφορά το *Βήμα*, ερμήνευσε τις δηλώσεις περί συντάγματος αυτοκυβέρνησης και περί του αποκλεισμού της αυτοδιάθεσης ενόψει της αντίδρασης της Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων, ως επανάληψη του «ουδέποτε», τιτλοφορώντας σχετικά και την στήλη όπου αναφέρονταν τα παραπάνω («Πάλιν το “ουδέποτε”»).¹⁶⁹ Την επομένη, σε κύριο άρθρο, κατήγγειλε τη βρετανική κυβέρνηση ως υποταγμένη στην Τουρκία και επικρότησε τις δηλώσεις της ελληνικής κυβέρνησης περί της χάραξης δικής της πολιτικής στο Κυπριακό.¹⁷⁰

Στις δηλώσεις Ήντεν ήλθαν να προστεθούν δηλώσεις του Δημοκρατικού Κόμματος της Τουρκίας, στις 13 Ιουλίου. Το κόμμα του Αντνάν Μεντερές δήλωσε πως η Κύπρος αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της Μικράς Ασίας και βασικό άξονα της ασφάλειας της Τουρκίας. Αν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί μεταβολή του καθεστώτος του νησιού, τότε αυτό θα έπρεπε να επιστρέψει στον προηγούμενο κάτοχό του, δηλαδή την Τουρκία. Επίσης κατηγορούσαν η ελληνική κυβέρνηση ως υποκινητής των «τρομοκρατικών» ενεργειών στην Κύπρο και δηλωνόταν πως, αν η Ελλάδα εξακολουθούσε να εμμένει στο ζήτημα της ένωσης, τότε θα τίθεντο επί τάπητος από την Τουρκία διεκδικήσεις της επί της Δυτικής Θράκης και των Δωδεκανήσων.¹⁷¹ Η *Ελευθερία* συνέδεσε τις βρετανικές και τις τουρκικές δηλώσεις, εντάσσοντάς τις σε μία υποτιθέμενη συμπεφωνημένη γραμμή μεταξύ των δύο χωρών να εντείνουν την αδιαλλαξία τους ενόψει της επικείμενης Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Μάλιστα ο αρθρογράφος, με βάση τις δηλώσεις περί «τρομοκρατίας» την οποία υπέθαλπε η Ελλάδα, ισχυριζόταν πως υπήρχε σχέδιο η τελευταία να «συρθεί» στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ως «υπόδικος» για την διατάραξη της ειρήνης στην Κύπρο. Ως λύση παρουσιαζόταν η Ελλάδα να καταγγείλει στο Συμβούλιο Ασφαλείας τους Βρετανούς, «δια την υποκίνηση της Τουρκίας εις τον ταραχοποιόν ρόλον της», και τους Τούρκους, «δια τας συνεχείς και απροκαλύπτους απειλές των κατά της Ελλάδας και της ειρήνης».¹⁷²

¹⁶⁸ «Ο εμπαιγμός», *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1956.

¹⁶⁹ *Το Βήμα*, 13 Ιουλίου 1956.

¹⁷⁰ «Τα γεγονότα θα του επιβάλουν την μόνην ορθήν και τίμιαν λύσιν», *Το Βήμα*, 14 Ιουλίου 1956.

¹⁷¹ *Ελευθερία*, 14 Ιουλίου 1956.

¹⁷² «Άμεσος απάντησις», *Ελευθερία*, 15 Ιουλίου 1956.

Υπό το κλίμα αυτό, έφθασε ο Ράντκλιφ στην Κύπρο, στις 15 Ιουλίου. Ήδη από το προηγούμενο βράδυ είχε εκδοθεί ανακοινωθέν του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ ευθυγραμμίζονταν με την πολιτική που είχε εξαγγείλει ο Ήντεν. Η στάση αυτή των ΗΠΑ θορύβησε την ελληνική κυβέρνηση, η οποία ανέθεσε στον πρέσβη στην Ουάσιγκτον, Γεώργιο Μελά, να έλθει σε επαφή με τον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Τζον Φόστερ Ντάλλες, ώστε να του ζητήσει διευκρινήσεις σχετικά με το αμερικανικό ανακοινωθέν. Σύμφωνα με τις διευκρινήσεις που δόθηκαν, το ανακοινωθέν αποτελούσε απλώς δήλωση συμπάθειας προς τη βρετανική πολιτική, χωρίς να δηλώνει μεταβολή της αμερικανικής πολιτικής επί του Κυπριακού υπέρ της Βρετανίας.¹⁷³

Αυτή η μη μεταβολή της αμερικανικής πολιτικής, κατά την *Ελευθερία*, δεν ήταν κάτι το ενθαρρυντικό, καθώς επρόκειτο ούτως ή άλλως για μία πολιτική κατά των ελληνικών συμφερόντων, όπως είχε φανεί από την μη στήριξη των ελληνικών προσφυγών στον ΟΗΕ και από τις πιέσεις προς την Ελλάδα να δεχθεί ένα «ψευδοσύνταγμα».¹⁷⁴ Όσον αφορά το *Βήμα*, ανέφερε – αμφισβητώντας την ορθότητά τους – πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες οι ΗΠΑ ευθυγραμμίζονταν πλέον με τις βρετανικές απόψεις και επεδίωκαν να επιβάλουν στην Ελλάδα την εγκατάλειψη της προσφυγής της στα Ηνωμένα Έθνη. Σύμφωνα με την εφημερίδα, αν ίσχυαν τα παραπάνω, η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να επιμείνει στην προσφυγή, καθώς αυτή «είναι η ΕΣΧΑΤΗ ΕΛΠΙΣ και η ΕΣΧΑΤΗ ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ [...] του Ελληνικού λαού δι' όλας τας δοκιμασίας που υπέστη εκ μέρους των Συμμάχων του, και ουδείς δύναται να του επιβάλει να την στερηθή, εκτός εις την περίπτωση που θα ήθελε λυθή εις το μεταξύ κατά τρόπον αποδεκτόν και ικανοποιητικόν το Κυπριακόν πρόβλημα».¹⁷⁵

Ο καταγισμός δηλώσεων συνεχίστηκε, με δηλώσεις του Σέλγουιν Λούντ, στις 19 Ιουλίου. Ο Λούντ μίλησε ενώπιον της Βουλής των Κοινοτήτων για τη στρατηγική σημασία της Κύπρου για τη Βρετανία, ισχυριζόμενος πως το νησί ήταν απαραίτητο για τη διατήρηση των βρετανικών συμφερόντων και για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Βρετανίας απέναντι στο ΝΑΤΟ. Επίσης, αναφερόμενος στην Τουρκία, δήλωσε πως ορθώς έθετε θέμα Θράκης και Δωδεκανήσου.¹⁷⁶

¹⁷³ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 131.

¹⁷⁴ «Που οδηγούμεθα», *Ελευθερία*, 19 Ιουλίου 1956.

¹⁷⁵ «Ας γνωρίζουν οι φίλοι μας ότι η προσφυγή δεν αποσύρεται», *Το Βήμα*, 19 Ιουλίου 1956

¹⁷⁶ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 132.

Η ελληνική κυβέρνηση απάντησε στην «αγγλικήν επίθεσιν», με δηλώσεις του Καραμανλή. Ο Έλληνας πρωθυπουργός επιχειρηματολόγησε κατά του ενδιαφέροντος της Τουρκίας για την Κύπρο, επικαλούμενος τη Συνθήκη της Λοζάνης, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία είχε παραιτηθεί από τα δικαιώματά της στην Κύπρο. Όσον αφορά τις σχέσεις Βρετανίας-Τουρκίας, ο Καραμανλής υποστήριξε πως η Βρετανία προσπαθούσε να κολακεύσει την Τουρκία, ξεχνώντας πως ο πραγματικά πιστός της φίλος και σύμμαχος ήταν η Ελλάδα, που πολέμησε στο πλευρό της κατά τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους (αντιθέτως η Τουρκία στον πρώτο πολέμησε εναντίον της και στον δεύτερο παρέμεινε ουδέτερη, παρά τις συμμαχικές της υποχρεώσεις). Αντιμέτωπη με μια τέτοιου είδους στάση της Βρετανίας, η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε άλλη επιλογή, παρά να καταφύγει ξανά στον ΟΗΕ, ελπίζοντας πως εκεί θα έβρισκε τη δικαίωσή της:

Κατόπιν της παντελούς ταύτης ελλείψεως κατανοήσεως από μέρους της βρετανικής Κυβερνήσεως, η Ελλάς απευθύνεται και πάλιν προς τα Ηνωμένα Έθνη. Ουδεμία αντίδρασις ή σύστασις, οποθενδήποτε προερχομένη, ημπορεί να την εμποδίση από του να παρουσιάση το αίτημα των Κυπρίων ενόπιον των ελευθέρων λαών. Έχει δε την ελπίδα η Ελλάς ότι εκεί τουλάχιστον θα επικρατήσουν αι αρχαί της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, αι οποίαι αποτελούν την δικαιολογίαν και το νόημα της υπάρξεως του ελευθέρου κόσμου.¹⁷⁷

Η *Ελευθερία* αντέδρασε έντονα απέναντι στις βρετανικές δηλώσεις υποστηρίζοντας, σε κύριο άρθρο, πως έπρεπε να απεμποληθεί πλέον η πολιτική της ευπρέπειας απέναντι στους συμμάχους και να ακολουθηθεί μία δυναμική πολιτική. Με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο δήλωνε πως: «...εις την ζωήν των εθνών, όπως και εις την ζωήν των ατόμων, υπάρχουν στιγμαί όπου δεν μένει παρά μία και μόνη λύσις: να κλείση κανείς τα μάτια, να σφίξη τα δόντια και με όσας διαθέτει δυνάμεις να δώση μίαν κλωτσιάν' άλλως τίποτε δεν ημπορεί να σταματήσει τον κατήφορον. Τέτοια είναι η παρούσα στιγμή δια την Ελλάδα». Με βάση αυτά, προτεινόταν η μόνη, κατά την εφημερίδα, λύση, που παρέμενε για τον Καραμανλή:

Χωρίς να χάνη καιρόν και εν όσω στέκει εισέτι εις τα πόδια του [ο Καραμανλής] έχει υποχρέωσιν ν' αναλάβη πρωτοβουλίαν δια τον σχηματισμόν της ευρυτέρας δυνατής κυβερνήσεως εθνικής ενότητος, με πρόγραμμα τον ανέκδοτον και δια παντός μέσου αγώνα δια την Κύπρον και δια την αντιμετώπισιν της επιθέσεως που υφίσταται η Ελλάς. Πρέπει να κλείσουν ταχέως όλες οι πόρτες και τα παράθυρα εις την ετοιμαζομένην διάβρωσιν του εσωτερικού μετώπου. Και πρέπει να πεισθούν φίλοι και αντίπαλοι ότι η Ελλάς

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 132-133.

είναι πολύ σκληρότερον καρύδι, απ' ό,τι φαντάζονται. Ολίγος χρόνος απομένει δια τόσον μέγα και δύσκολον έργον. Συντομώτατα θα είναι πολύ αργά...¹⁷⁸

Ερχόμενο για άλλη μία φορά σε αντίθεση με την *Ελευθερία*, το *Βήμα* επικρότησε και υποστήριξε την απόφαση προσφυγής στον ΟΗΕ, εφόσον η κυβέρνηση θεωρούσε πως διέθετε τις δυνάμεις για να την πραγματοποιήσει, και δήλωσε πως «ο λαός θα την ακολουθήσει».¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ «Προτού είναι αργά», *Ελευθερία* 22 Ιουλίου 1956.

¹⁷⁹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 133.

3.4. Νέοι απαγχονισμοί

Στις αρχές Αυγούστου σημειώθηκε ένα σημαντικό γεγονός, που ξεσήκωσε νέα θύελλα αντιδράσεων και συγκίνησης στην Ελλάδα. Στις 9 Αυγούστου απαγχονίστηκαν από τις βρετανικές αρχές τρία ακόμη νεαρά μέλη της ΕΟΚΑ: ο Ανδρέας Ζάκος (25 ετών), ο Ιάκωβος Πατάτσος (22 ετών) και ο Χαρίλαος Μιχαήλ (21 ετών). Την προηγούμενη της εκτέλεσης η *Ελευθερία* είχε δηλώσει ξεκάθαρα πως, αν συντελούταν αυτή η πράξη, η Ελλάδα θα έπρεπε να αρνηθεί να συμμετάσχει στην επικείμενη διάσκεψη του Σουέζ (16 Αυγούστου), η οποία θα λάμβανε χώρα στο Λονδίνο.¹⁸⁰ Η διάσκεψη είχε συγκληθεί ενόψει της εθνικοποίησης της διώρυγας του Σουέζ από τον Αιγύπτιο πρόεδρο Γκαμάλ Αμπτέλ Νάσερ, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Βρετανίας.¹⁸¹ Ως πρώτο μέτρο αντίδρασης, η Βρετανία απέσυρε τους πιλότους της από τη Διώρυγα, περιμένοντας πως έτσι δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί η ναυσιπλοΐα στην περιοχή, με αποτέλεσμα ο Νάσερ να βρεθεί σε δύσκολη θέση, καθώς ήταν θεμελιώδης υποχρέωση της Αιγύπτου να εξασφαλίζει την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στη Διώρυγα.¹⁸² Η ελληνική κυβέρνηση δεν αρνήθηκε σε πρώτη φάση τη συμμετοχή της στη διάσκεψη, πρότεινε όμως αφ' ενός αυτή να αναβληθεί και αφ' ετέρου να πραγματοποιηθεί σε άλλο μέρος, εκτός του Λονδίνου, ώστε να διεξαχθούν οι συζητήσεις σε πιο ήρεμο κλίμα.¹⁸³ Η *Ελευθερία* σχολίασε τις προτάσεις της κυβέρνησης ως βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση, κατήγγειλε όμως το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν συνέδεσε ξεκάθαρα την πρόταση να μην πραγματοποιηθεί η διάσκεψη στο Λονδίνο με την «αιμοσταγή κατοχή της Κύπρου». Η δήλωση περί ηρεμότερου κλίματος για τη διεξαγωγή των συνομιλιών χαρακτηρίστηκε ως απλή δικαιολογία, ενώ δηλωνόταν, σε ειρωνικό τόνο, πως «πάλιν καλά που μας επέτρεψαν και αυτό οι Αμερικανοί!». ¹⁸⁴ Το *Βήμα* από την άλλη πλευρά τάχθηκε υπέρ των προτάσεων της κυβέρνησης, χαρακτηρίζοντας σόφρονα τη στάση της.¹⁸⁵

Τελικά οι απαγχονισμοί πραγματοποιήθηκαν, όπως είχε προγραμματισθεί. Το γεγονός αυτό, συνδυασμένο με τους απαγχονισμούς του Μαΐου, προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων και

¹⁸⁰ *Ελευθερία*, 8 Αυγούστου 1956.

¹⁸¹ Η σύγκρουση μεταξύ Νάσερ και Βρετανίας σχετικά με το Σουέζ είχε ξεκινήσει ήδη από το 1954, οπότε ο Αιγύπτιος πρόεδρος κατάφερε να συνάψει με τη Βρετανία συμφωνία, που προέβλεπε την αποχώρηση της τελενταίας από τη βάση που διέθετε στη Διώρυγα. Βλ.: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2015, σ. 153-161.

¹⁸² Στο ίδιο, σ. 176.

¹⁸³ *Ελευθερία*, 8 Αυγούστου 1956· *Το Βήμα*, 9 Αυγούστου 1956.

¹⁸⁴ *Ελευθερία*, 9 Αυγούστου 1956.

¹⁸⁵ «Εάν δεν προτίθενται απλώς να επιβάλουν την θέλησίν των», *Το Βήμα*, 9 Αυγούστου 1956.

συγκίνησης στην Ελλάδα. Η *Ελευθερία*, έπειτα από τους αναμενόμενους μακαρισμούς των τριών πεσόντων και την καταγγελία της Βρετανίας για το «έγκλημά» της, χρησιμοποίησε το γεγονός για να κατακρίνει την ελληνική κυβέρνηση, διότι δεν φρόντισε, τουλάχιστον, να παράσχει κάποια οικονομική στήριξη στις οικογένειες των εκτελεσθέντων.¹⁸⁶ Το *Βήμα*, από την άλλη πλευρά, δεν προέβη σε κάποια δήλωση κατά της κυβέρνησης. Ανέπτυξε έναν λόγο δοξαστικό προς τους εκτελεσθέντες νέους και γενικότερα προς τον αγωνιζόμενο κυπριακό λαό. Επίσης παρομοίασε τους Βρετανούς με τους Ιταλούς και Γερμανούς κατακτητές της Ελλάδας, οι οποίοι συλλάμβαναν «τους άνδρας της Αντιστάσεως» και τους τουφέκιζαν, με αποτέλεσμα να καταδικαστούν στη δίκη της Νυρεμβέργης και να καταγγεληθούν από την ίδια τη Βρετανία ως στυγνοί εγκληματίες. Συγκεκριμένα η εφημερίδα ανέφερε τα εξής:

Σήμερα οι Άγγλοι της Κύπρου μμούνται και ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥΝ ΤΟΥΣ ΔΗΜΙΟΥΣ των Φασιστών και των Ναζιστών. Και έχομεν το δικαίωμα να τους εκσφενδονίσωμεν κατά πρόσωπον την κατηγορίαν ότι έγιναν ΧΕΙΡΟΤΕΡΟΙ από εκείνους και τους δικαιολογούν εκ των υστέρων, διότι σήμερα η τυραννία είναι ιδική των, μολονότι οι αγωνισταί εναντίον της τυραννίας τους οποίους άλλοτε εγκωμιάζαν και εθαύμαζαν και παρώτρυναν εις τον αγώνα, είναι οι ίδιοι οι Έλληνες. Αλλά επειδή ακριβώς είναι Έλληνες, η μεταβολή της στάσεως των Βρεττανών απέναντί των δεν πρόκειται να τους αποτρέψη από το να επιμείνουν εις την θέσιν την οποίαν εξέλεξαν. Οι Έλληνες ΕΧΟΥΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ και πατριωτικήν ηθικήν ιδικήν των, και δεν πρόκειται να δεχθούν μαθήματα από κανένα.¹⁸⁷

Τελικά, στις 11 Αυγούστου, η ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωσε πως η Ελλάδα δεν θα συμμετείχε στη διάσκεψη για το ζήτημα του Σουέζ.¹⁸⁸ Το κυβερνητικό ανακοινωθέν είχε ως εξής:

Η Ελληνική Κυβέρνησις ηρεύνησεν από όλας τας πλευράς το ζήτημα της συμμετοχής της εις την Διάσκεψιν του Λονδίνου και κατέληξεν εις την απόφασιν να μην αποδεχθή την πρόσκλησιν περί συμμετοχής της εις ταύτην.

Υφ' ους όρους καλείται η Διάσκεψις του Λονδίνου και υπό τας γνωστάς ειδικάς συνθήκας υφ' ας τελεί σήμερον η Ελλάς, δεν θα ηδύνατο να συμβάλη δια της συμμετοχής της εποικοδομητικώς εις το έργον της Διασκέψεως κα εις την προσπάθειαν ανευρέσεως ειρηνικής και ικανοποιητικής λύσεως δι' όλους.¹⁸⁹

¹⁸⁶ «Οι τρεις κρεμασμένοι», *Ελευθερία*, 10 Αυγούστου 1956.

¹⁸⁷ «Το όνομά σας θα είναι αιώνιον εις την ιστορίαν», *Το Βήμα*, 10 Αυγούστου 1956.

¹⁸⁸ *Ελευθερία*, 12 Αυγούστου 1956.

¹⁸⁹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 144.

Επιπλέον η ελληνική κυβέρνηση προέβη και σε μία ακόμη σημαντική κίνηση: αποφάσισε να μην αποσύρει τους πιλότους της από τη Διώρυγα, με αποτέλεσμα να μην διακοπεί η ναυσιπλοΐα.¹⁹⁰

Η κυβέρνηση Καραμανλή έλαβε υπόψιν συγκεκριμένους παράγοντες, ώστε να αποφασίσει ποια στάση θα τηρούσε στο ζήτημα του Σουέζ. Κατ' αρχάς έκρινε πως η διάσκεψη δεν θα είχε κάποιο αποτέλεσμα, καθώς η Αίγυπτος δεν υιοθετούσε του σκοπούς της και είχε αποφασίσει να απόσχει. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν θα αμβλυνόταν, αλλά αντίθετα θα οξυνόταν η πόλωση.¹⁹¹ Πέρα από αυτό όμως, συνέτρεχαν και βαθύτεροι λόγοι, οι οποίοι συνδέονταν με την γενικότερη φιλοαραβική εξωτερική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης. Η πολιτική αυτή υπαγορευόταν από μια σειρά παραγόντων, οι οποίοι σχετίζονταν τόσο με το Κυπριακό όσο και με την ύπαρξη μίας εξαιρετικά πολυάριθμης και ακμάζουσας ελληνικής κοινότητας στην Αίγυπτο. Η προσπάθεια προστασίας της κοινότητας αυτής αποτελούσε μία από τις προτεραιότητες της κυβέρνησης Καραμανλή, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η άνοδος του αιγυπτιακού εθνικισμού, με εκφραστή τον Νάσερ, έθετε σε δυνητικό κίνδυνο την ασφάλειά της και την παραμονή της στην Αίγυπτο. Για να προστατευτεί η ελληνική κοινότητα η ελληνική κυβέρνηση έκρινε πως έπρεπε να αποφεύγει τις ενέργειες που θα διατάρασσαν τις σχέσεις της με την Αίγυπτο, όπως η συμμετοχή στη διάσκεψη του Σουέζ. Όσον αφορά δε το Κυπριακό, η ελληνική κυβέρνηση απέβλεπε στη στήριξη των αραβικών χωρών, μέσω των ψήφων τους στον ΟΗΕ. Σχετικά με την Αίγυπτο συγκεκριμένα, πρέπει να σημειωθεί πως η σύγκρουση του Νάσερ με τη Βρετανία, συνδέθηκε στη συνείδηση της κοινής γνώμης της Ελλάδας με τον αγώνα των Κυπρίων κατά της ίδιας χώρας. Έτσι το παράδειγμα της Αιγύπτου λειτούργησε ως πρότυπο μιας αδέσμευτης και ουδέτερης πολιτικής ενός κράτους, που αντιστεκόταν περήφανα απέναντι σε όσους προσπαθούσαν να το εκμεταλλευτούν και απέβλεπε πρωτίστως στο εθνικό συμφέρον (χαρακτηριστικό παράδειγμα, το σύνθημα περί άξονα Αθηνών-Βελιγραδίου-Καΐρου).¹⁹² Βέβαια υπήρχε και αντίβαρο που υπαγόρευε τη συμμετοχή στη διάσκεψη του Σουέζ. Συγκεκριμένα, αν η Ελλάδα συμμετείχε, υπήρχε πιθανότητα να βελτιώσει τις σχέσεις της με τη Βρετανία, με αποτέλεσμα να εξομαλυνθεί το έδαφος για μία σύγκλιση ως προς το Κυπριακό. Αντιθέτως, η μη συμμετοχή της Ελλάδας θα μεγένθυne περισσότερο το χάσμα με τη Βρετανία, ενώ πιθανώς θα

¹⁹⁰ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, σ. 176.

¹⁹¹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 143.

¹⁹² Σχετικά με την πρόσληψη της κρίσης του Σουέζ στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με το Κυπριακό, βλ.: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Σουέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: Η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα», *Αγορά χωρίς σύνορα*, 12/3 (1990), σ. 324–347.

οδηγούσε και σε αντίδραση των ΗΠΑ (οι οποίες ασκούσαν πίεση στην ελληνική κυβέρνηση να συμμετάσχει). Τελικά, έπειτα από στάθμιση όλων των παραγόντων, η ελληνική κυβέρνηση έκρινε πως προτεραιότητα αποτελούσαν η ασφάλεια του αιγυπτιακού ελληνισμού και η εξασφάλιση των αραβικών ψήφων στον ΟΗΕ.¹⁹³

Πέρα όμως από τις στρατηγικές προτεραιότητες, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και το ειδικό βάρος που διέθεταν για την Ελλάδα οι πρόσφατοι απαγχονισμοί, ειδικά αν ληφθεί υπόψη η αρχική πρόταση της ελληνικής κυβέρνησης να μην λάβει χώρα η διάσκεψη του Σουέζ στο Λονδίνο. Πράγματι η κυβέρνηση απέφυγε ευσχήμως την κατά μέτωπο καταγγελία των βρετανικών ενεργειών στην Κύπρο και την επίκλησή τους ως λόγο για να αρνηθεί την πρόσκληση που της είχε γίνει (πράγμα για το οποίο, όπως αναφέρθηκε, κατακρίθηκε από την *Ελευθερία*). Αυτό όμως δεν σημαίνει πως οι ενέργειες αυτές δεν την έφερναν σε δύσκολη θέση ως προς το ζήτημα της συμμετοχής της ή όχι στη διάσκεψη. Πιθανότατα η επίσκεψη του Καραμανλή στο Λονδίνο, λίγες ημέρες μετά τους απαγχονισμούς τριών μελών της ΕΟΚΑ από τη Βρετανία, θα οδηγούσε σε οξύτατη αντίδραση και κατακραυγή εναντίον του από την κοινή γνώμη και την αντιπολίτευση. Υπ' αυτή την έννοια, η απουσία της Αιγύπτου αποτέλεσε μία ευνοϊκή εξέλιξη για την ελληνική κυβέρνηση, καθώς της επέτρεψε αφ' ενός να μην παραστεί στη διάσκεψη, αποφεύγοντας την κατακραυγή, και αφ' ετέρου να παρουσιάσει ενώπιον των συμμάχων την απουσία της ως μία ρεαλιστική πολιτική στάση, αντί για στάση διαμαρτυρίας κατά των βρετανικών πράξεων στην Κύπρο.

---

¹⁹³ Για τις σχέσεις της Ελλάδας με τον αραβικό κόσμο, καθώς και για το ζήτημα της συμμετοχής της στη διάσκεψη για το Σουέζ βλ.: Evanthis Hatzivassiliou, «Greece and the Arabs, 1956-1958», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 16 (2013), σ. 49-59.

3.5. Αναστολή της δράσης της ΕΟΚΑ

Οι απαγχονισμοί της 9^{ης} Αυγούστου είχαν φέρει δυναμικά στο προσκήνιο της επικαιρότητας τον αγώνα της ΕΟΚΑ, ο οποίος συνεχιζόταν ακάθεκτος, παρά τις προσπάθειες καταστολής του εκ μέρους του Χάρντινγκ. Λίγες ημέρες αργότερα όμως, στις 16 Αυγούστου, ο Γρίβας προχώρησε σε μία αιφνιδιαστική κίνηση: την αναστολή της δράσης της οργάνωσης. Η ανακωχή, όπως ο ίδιος δήλωνε σε προκηρύξεις που μοιράστηκαν, είχε ως σκοπό να ανοίξει τον δρόμο προς μία επανάληψη των συνομιλιών μεταξύ Βρετανίας και Μακαρίου. Διευκρίνιζε εντούτοις πως η δράση της ΕΟΚΑ δεν είχε λήξει οριστικά, αλλά η οργάνωση θα παρέμενε με «το όπλον παρά πόδα» και θα βρισκόταν σε επιφυλακή, «ετοιμή δια νέας θυσίας». Αυτή η χειρονομία του Γρίβα κίνησε υποψίες σχετικά με τα πραγματικά του κίνητρα. Η επικρατέστερη άποψη ήταν πως θέλησε να απαντήσει σε δηλώσεις του Χάρντινγκ στην εφημερίδα *Τάιμς της Κύπρου* (15 Αυγούστου), στις οποίες ο στρατάρχης ανέφερε το ενδεχόμενο να τερματιστεί η βία στην Κύπρο και κάλεσε τους «δολοφόνους» (δηλαδή την ΕΟΚΑ) να «κάνουν την πρώτη κίνηση». Επιπλέον πρέπει να σημειωθεί και το ότι ο Γρίβας δεχόταν ήδη πιέσεις εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, ώστε να προχωρήσει σε αναστολή της ένοπλης δράσης.¹⁹⁴ Το διάβημα αυτό του Γρίβα χαιρέτησε το *Βήμα*, δηλώνοντας πως πλέον οι Βρετανοί, που παρουσίαζαν τη συνεχιζόμενη βία στην Κύπρο ως εμπόδιο στην εξεύρεση μίας λύσης για το Κυπριακό, θα είχαν την ευκαιρία να αποδείξουν την ειλικρίνειά τους. Στην αντίθετη περίπτωση, ο αγώνας θα συνεχιζόταν, καθώς ο Γρίβας δεν τον είχε εγκαταλείψει, αλλά ανέμενε τη βρετανική απάντηση με «το όπλον παρά πόδας».¹⁹⁵

Η χειρονομία του Γρίβα έφερε σε αμηχανία τη Βρετανική κυβέρνηση, αλλά και τον Χάρντινγκ, ο οποίος διατηρούσε τις επιφυλάξεις του σχετικά με την ειλικρίνεια του αρχηγού της ΕΟΚΑ. Εν το μεταξύ, στις 18 Αυγούστου, ήλθε η σειρά της ελληνικής κυβέρνησης να κάνει δηλώσεις σχετικά με το ζήτημα της εκχειρίασης. Συγκεκριμένα, ο Καραμανλής δήλωσε τα εξής:

Η Βρετανική κυβέρνηση εδήλωσε κατ' επανάληψιν ότι ήτο πρόθυμος να δώσει εις το κυπριακόν θέμα λύσιν ικανοποιητική, αλλά ότι την ημπόδιζεν εις τούτο η συνέχισις της ενόπλου δράσεως των Κυπρίων αγωνιστών. Ήδη, η γενναία απόφασις του αρχηγού της ΕΟΚΑ, ήτις αποκαθιστά την ειρηνικὴν ζωὴν ἐν τῇ νήσῳ, παρέχει

¹⁹⁴ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 263-264.

¹⁹⁵ «Τώρα ανήκει εις εκείνους να τηρήσουν τον λόγον των», *Το Βήμα*, 18 Αυγούστου 1956.

εις την βρετανική Κυβέρνηση την ευχαίρειαν να αποδείξη ότι, πράγματι, επιθυμεί την ειρηνικήν διευθέτησιν του κυπριακού ζητήματος και ότι ειλικρινώς την επιδιώκει.

Η Ελλάς θέλει να ελπίζει ότι η Βρετανική Κυβέρνησις, ανταποκρινόμενη εις τα μετριοπαθή αιτήματα του Εθνάρχου Μακαρίου, θα δώση τέρμα εις την επικίνδυνον εν Κύπρω κρίσιν.

Εν τω μεταξύ η Ελληνική Κυβέρνησις συνεπής προς την πολιτικήν την οποίαν αρχήθεν εχάραξε, της αμερίστου πολιτικής και ηθικής συμπαράστασεως του Κυπριακού αγώνος, συνεχίζει αδιαπτώτως τας προσπαθείας της ενώπιον του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Έχει δε την πεποίθησιν ότι, ανεξαρτήτως των φάσεων από τας οποίας θα διέλθῃ ὁ αγὼν τῶν Κυπρίων και του χρόνου ο οποίος θα απαιτηθῇ, θα εὕρη ὁ αγὼν οὗτος τελικῶς τὴν πλήρη δικαίωσίν του.¹⁹⁶

Η *Ελευθερία* σύγκρινε τη δήλωση του Καραμανλή με την προκήρυξη του Γρίβα, αποκαλώντας την πρώτη «χονδροειδή και αυτόχρημα προδοτική πλαστογραφία της παραγματικότητας». Αυτό οφειλόταν στο ότι παρουσίαζε την προσωρινή εκχειρία του Γρίβα ως οριστική παύση του κυπριακού αγώνα («[...] η γενναία απόφασις του αρχηγού της ΕΟΚΑ ήτις αποκαθιστά την ειρηνικήν ζωήν εν τη νήσω [...]»), γεγονός που, κατά την εφημερίδα, οφειλόταν σε πρόθεση να υποδειχθεί εμμέσως στους Κυπρίους να μην σκεφτούν επανάληψη του αγώνα τους, ανεξαρτήτως της στάσης που θα τηρούσαν τελικά οι Βρετανοί.¹⁹⁷ Το *Βήμα*, από την άλλη πλευρά, τήρησε μία αρκετά πιο μετριοπαθή στάση. Αναγνώρισε το ότι η κίνηση του Γρίβα ήταν απρόοπτη και αιφνιδιαστική και υποστήριξε πως, για τον λόγο αυτό, ήταν φυσιολογικό να υπάρχουν δισταγμοί και αμφιβολίες σχετικά με «την προεξόφλησιν των πλησιεστέρων και των απωτέρων συνεπειών της ιστορικής αποφάσεως», τόσο από τη βρετανική, όσο κι από την ελληνική πλευρά.¹⁹⁸

Την ευκαιρία για επίκριση της κυβέρνησης άδραξε επίσης η κεντρία αντιπολίτευση, κυρίως ο Σοφοκλής Βενιζέλος, με δήλωσή του στις 20 Αυγούστου. Ο Βενιζέλος ισχυρίστηκε πως η απόφαση του Γρίβα για εκχειρία οφειλόταν σε δύο πιθανούς λόγους: είτε α) απελπίστηκε από την έλλειψη συμπαράστασης εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, είτε β) πείστηκε από την τελευταία να το κάνει. Και στις δύο περιπτώσεις, η ευθύνη βάρυνε την κυβέρνηση, γεγονός που χαρακτηριζόταν από τον Βενιζέλο ως «άδοξο τέλος» και «ενταφιασμός» του Κυπριακού.¹⁹⁹ Αυτή η ερμηνεία του Βενιζέλου, αξίζει να σημειωθεί πως ερχόταν σε αντίθεση με αυτή του *Βήματος*, που υποστήριζε πως η εκχειρία ήταν μία αυθόρμητη κίνηση του Γρίβα και

¹⁹⁶ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 149.

¹⁹⁷ «Θλιβερός ρόλος», *Ελευθερία*, 19 Αυγούστου 1956.

¹⁹⁸ «Να φερθούν ίσια και τίμια», *Το Βήμα*, 19 Αυγούστου 1956.

¹⁹⁹ *Ελευθερία*, 21 Αυγούστου 1956.

υπαγορεύθηκε από το στενό του περιβάλλον.²⁰⁰ Τελικά, τόσο ο Βενιζέλος, όσο και ο Παπανδρέου, ζήτησαν εξηγήσεις από την ελληνική κυβέρνηση. Ειδικά ο Παπανδρέου ζήτησε να τεθούν στη διάθεση της αντιπολίτευσης όλα τα στοιχεία και οι πληροφορίες από του φακέλου του Κυπριακού.²⁰¹ Η κυβέρνηση απάντησε άμεσα δηλώνοντας αφ' ενός πως δεν γνώριζε τον λόγο για τον οποίο προχώρησε σε εκχειρία ο Γρίβας και αφ' ετέρου πως δεν θα προέβαινε σε καμία ενημέρωση της αντιπολίτευσης. Αρνήθηκε επίσης να επιτρέψει την πρόσβαση στους διπλωματικούς φακέλους του Κυπριακού, επικαλούμενη το απόρρητό τους.²⁰²

Η άρνηση αυτή παρουσιαζόταν από την *Ελευθερία* ως ύποπτη «συσκοτίση» των γεγονότων γύρω από το Κυπριακό. Η δήλωση περί μη γνώσης των λόγων της εκχειρίας απορρίφθηκε υπέρ μιας ερμηνείας, σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση Καραμανλή, εντεταλμένη ρητώς να «κλείσει το κυπριακό», έπαιξε κάποιο ρόλο στην αναστολή του ένοπλου κυπριακού αγώνα, με βάση προμελετημένο σχέδιο:

[...] η αναστολή του ενόπλου αγώνος εις την Κύπρον υπήρξε καρπός μιας μακράς και υπόπτου προπαρασκευής, εις την οποίαν πρωτεύοντα ρόλον διεδραμάτισε με αλληπαλλήλους φάσεις η μοιραία κυβέρνηση της 6^{ης} Οκτωβρίου. Δια τούτο και καταβάλλει τώρα απεγνωσμένην προσπάθειαν συσκοτίσεως των πραγμάτων και αρνείται οιαδήποτε άμεσον ή έμμεσον ενημέρωσιν του έθνους.²⁰³

Παράλληλα με όλες αυτές τις εξελίξεις, ο Χάρντινγκ καλούταν να πάρει μία απόφαση σχετικά με το πως επρόκειτο να αντιμετωπίσει την εκχειρία. Τελικά ενήργησε σύμφωνα με μία άποψη που είχε επικρατήσει στον κύκλο των συμβούλων του και η οποία ερμήνευε την ανακωχή ως στρατηγική κίνηση που υπαγορευόταν από τις απώλειες που είχε υποστεί η ΕΟΚΑ κατά τη διάρκεια της δράσης της. Με την προσωρινή παύση της δράσης αυτής υποτίθεται πως επεδίωκε απλώς να κερδίσει χρόνο ώστε να ανασυνταχθεί και να εξαπολύσει νέες επιθέσεις όταν ήταν πλέον έτοιμη. Με αυτή τη λογική κινούμενος ο Χάρντινγκ ανακοίνωσε την απάντησή του στον Γρίβα στις 22 Αυγούστου, μέσω γραπτών προκηρύξεων και μεγαφώνων. Συγκεκριμένα απαίτησε την παράδοση των μελών της ΕΟΚΑ μαζί με τα όπλα της οργάνωσης, ορίζοντας ως προθεσμία απάντησης ένα διάστημα τριών μηνών. Τα μέλη της ΕΟΚΑ που θα παραδίδονταν θα επέλεγαν μεταξύ της μετάβασής τους στην Ελλάδα και της παραμονής τους στην Κύπρο, όπου

²⁰⁰ «Να φερθούν ίσια και τίμια», *Το Βήμα*, 19 Αυγούστου 1956.

²⁰¹ *Ελευθερία*, 21 Αυγούστου 1956.

²⁰² *Ελευθερία*, 22 Αυγούστου 1956.

²⁰³ «Η συσκοτίσις», *Ελευθερία*, 22 Αυγούστου 1956.

θα διώκονταν όσοι από αυτούς βαρύνονταν με κατηγορίες για ενέργειες κατά της σωματικής ακεραιότητας προσώπων.²⁰⁴

Οι όροι αυτοί του Χάρντινγκ αντιμετωπίστηκαν ως ταπεινωτικοί για την ΕΟΚΑ. Ο δήμαρχος Λευκωσίας και μέλος του Εθναρχικού Συμβουλίου Θεμιστοκλής Δέρβης δήλωσε σχετικά:

«Δεν είμαι αισιόδοξος δια την εξέλιξιν της καταστάσεως. Η ΕΟΚΑ δεν ηττήθη και δεν είναι αυτό [η πρόσκληση για παράδοση] εκείνο το οποίον αναμένομεν. Καθιστάμεθα απαισιόδοξοι πάλιν και αυτή είναι η γενική εντύπωσις του λαού. Τώρα θα περιμένομεν δια να ακούσωμεν τι θα είπη η ΕΟΚΑ».

Σε δηλώσεις προέβη και ο Ευάγγελος Αβέρωφ, λέγοντας πως η Βρετανία έδειξε πως αδυνατούσε να κατανοήσει το νόημα του κυπριακού αγώνα και πως το ανακοινωθέν της απέδειξε πως η γραμμή της ελληνικής κυβέρνησης, η προσφυγή δηλαδή στον ΟΗΕ, ήταν η ορθή οδός.²⁰⁵

Η απάντηση του Γρίβα ήλθε την επομένη, μέσω προκηρύξεων, το περιεχόμενό των οποίων είχε ως εξής:

Οι νικηταί δεν παραδίδονται. Εις δύο ιστορικές περιπτώσεις, κατά τας οποίας ο ιταμός εισβολεύς εξήτει την παράδοσιν των όπλων, έλαβε μίαν απάντησιν. Εις τας Θερμοπύλας: «Μολών λαβέ» και εις την Πίνδον: «Όχι». Ως στρατιωτικός αρχηγός του μαχομένου κυπριακού λαού, απαντώ «Όχι – Μολών λαβέ».

Παύσις του αγώνος είναι αδύνατος προ του τελικού διακανονισμού. Η αξίωσης αποδεικνύει από της πλευράς της βρετανικής κυβερνήσεως ανειλικρίνειαν και κακεντρεχή υστεροβουλίαν. Οπωσδήποτε, δια να αποδείξω δια μίαν φοράν ακόμη την καλήν μου πίστιν και δια να αποτρέψω αιματοχυσίαν, προειδοποιώ ότι εάν μέχρι του μεσονυκτίου της 27^{ης} τρέχοντος δεν αποσυρθή η ταπεινή διαταγή και δεν αρχίσουν διαπραγματεύσεις επί τη βάσει των όρων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, τότε δεν θα θεωρήσω εαυτόν δεσμευμένον δια της υποχρεώσεως, την οποίαν ανέλαβον οικεία και ελευθέρα βουλήσει σχετικώς προς την εκχειρίαν και θα επανακτήσω ελευθερίαν δράσεως.²⁰⁶

Η απάντηση αυτή συνοδεύθηκε και από μία κωμικού τύπου ενέργεια της ΕΟΚΑ, που παρωδούσε το αίτημα του Χάρντινγκ για παράδοση των μελών και του οπλισμού της οργάνωσης. Συγκεκριμένα, μέλη της οργάνωσης πήραν ξύλινα όπλα και τα έδεσαν πάνω σε ένα

²⁰⁴ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 266.

²⁰⁵ *Ελευθερία*, 23 Αυγούστου 1956.

²⁰⁶ *Ελευθερία*, 24 Αυγούστου 1956.

γαϊδουράκι, το οποίο άφησαν να περπατά στους δρόμους ενός χωριού, έχοντας στο λαιμό του κρεμασμένη μία πινακίδα με τη φράση: «Παραδίδομαι, Στρατάρχα μου».²⁰⁷

Η *Ελευθερία*, με βάση τις εξελίξεις, προέβη, σε κύριο άρθρο, σε μία οξεία επίθεση κατά της κυβέρνησης Καραμανλή. Σχολιάζοντας τη δήλωση του Αβέρωφ, περί δικαίωσης της γραμμής της κυβέρνησης, χαρακτήρισε τα μέλη της τελευταίας ως «αναιδείς πιθήκους», οι οποίοι ασχολήθηκαν με την προσωπική τους δικαίωση αντί να απαντήσουν δυναμικά και ευθέως στις βρετανικές αξιώσεις για παράδοση της ΕΟΚΑ. Απαρίθμησε επίσης όλες τις, κατά την ίδια την εφημερίδα, αποτυχίες της κυβέρνησης, αναφωνώντας χαρακτηριστικά: «Πως εδικαιώθητε, ω αναίσχυντοι και τυχάρπαστοι»; Το συμπέρασμα από όλα αυτά ήταν πως έπρεπε η κυβέρνηση να «φύγει», καθώς αρκετά δεινά προκάλεσε στην Κύπρο και θα προκαλούσε κι άλλα, αν παρέμενε στην εξουσία.²⁰⁸

Το *Βήμα*, σε ειρωνικό τόνο, ανέφερε πως ο Χάρντινγκ απάντησε με τρόπο τελείως «αγγλοπρεπή», θεωρώντας τη χειρονομία του Γρίβα ως παραδοχή ήττας. Την ήττα αυτή, η εφημερίδα την χαρακτήρισε ανύπαρκτη και παρομοίασε την απάντηση του Γρίβα στις αξιώσεις του Χάρντινγκ με άλλες μεγάλες και ηρωικές στιγμές της ελληνικής ιστορίας:

Υπάρχει [...] μία Εθνική ηθική και μία Εθνική Παράδοσις, η οποία υπαγορεύει τι πράττουν και τι αποφασίζουν εις αναλόγους περιστάσεις οι Έλληνες. Είναι η απάντησις που έδωκε το Μεσολόγγι εις τον Κιουταχή, και εθεμελίωσε το Ελληνικόν δικαίωμα εις την ελευθερίαν ανεξαρτήτως του όγκου και της ισχύος των αντιπαρατασσομένων δυνάμεων. Από τας Θερμοπύλας έως εις το Αρκάδι, η Ελληνική Ιστορία είναι γεμάτη από παρόμοια παραδείγματα Θείας και ηρωϊκής επνεύσεως. Του ίδιου ηθικού μεγαλείου υπήρξε και η χθεσινή υπερήφανος απάντησις του Διγενή.²⁰⁹

Τελικά ο Γρίβας πραγματοποίησε την προειδοποίησή του, τερματίζοντας την εκχειρία τη Δευτέρα 28 Αυγούστου. Τον τερματισμό σήμανε έκρηξη βόμβας στη Λάρνακα. Η *Ελευθερία*, μετά το τέλος της εκχειρίας, σχολίασε σε κύριο άρθρο τα γεγονότα των παρελθουσών ημερών, καταφερόμενη ξανά κατά της κυβέρνησης Καραμανλή. Διερωτώταν ο αρθρογράφος, κάνοντας μια ανασκόπηση των γεγονότων, αν τελικά η ελληνική κυβέρνηση έμαθε κάποιο μάθημα και αν άλλαξε στάση απέναντι στο Κυπριακό. Η απάντηση ήταν όχι και γι' αυτό ο αρθρογράφος δήλωνε: «Αποτελείται [η κυβέρνηση], λοιπόν, από ηλιθίους; - θα διερωτηθεί κάθε αγωνιών

²⁰⁷ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 267.

²⁰⁸ «Να φύγετε», *Ελευθερία*, 24 Αυγούστου 1956.

²⁰⁹ «Του εδόθη η μόνη άξια της ιστορίας μας απάντησις», *Το Βήμα*, 24 Αυγούστου 1956.

Έλλην. Όχι. Αποτελείται από δεσμευμένους υπαλλήλους και ιδιοτελείς πολιτικάντηδες, που βλέπουν το βάραθρον, αλλά δεν έχουν την δύναμιν να το αποφύγουν».²¹⁰

Έτσι λοιπόν η δράση της ΕΟΚΑ συνεχίστηκε, ενώ ο «Διγενής» εξακολούθησε να χρησιμοποιεί την τακτική των προκηρύξεων. Μάλιστα, στα μέσα Σεπτεμβρίου, απηύθυνε την πρώτη του προκήρυξη προς τον λαό της κυρίως Ελλάδας. Το περιεχόμενο της προκήρυξης είχε ως εξής:

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Η χειρονομία μου περί εκεχειρίας εξελήφθη υπό τινών εν Ελλάδι ως αποτέλεσμα κάμψεως της αντιστάσεως ημών και ένδειξις αδυναμίας δια την συνέχισιν του Αγώνος.

Και όμως αύτη υπαγορεύθη αποκλειστικώς υπό της επιθυμίας να δώσω μίαν διέξοδον εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν δια να αρχίση νέας διαπραγματεύσεις προς επίτευξιν μιας οριστικής συμφωνίας. Δια της εκεχειρίας η λεοντή έπεσε και απεκαλύφθη δια μίαν ακόμη φοράν η ανειλικρίνεια, η υπουλότης και η ανεντιμότης της Συντηρητικής κυβερνήσεως.

Δεν είμαι εξ εκείνων οι οποίοι κάμπτουν τον αυχένα προ της βίας ή του αριθμού· τουναντίον η θέλησίς μου και η εμμονή μου γιγαντούνται όσον μεγαλυτέρα είναι η αντίδρασις την οποίαν συναντώ. Περί τούτου δεν έπρεπε να υπάρξη ουδεμία αμφιβολία ύστερα από επικούς αγώνας 17 μηνών, εναντίον 25.000 στρατού αρτίως εξοπλισμένου εξ όλων των όπλων.

Καθ' ην στιγμήν ο αλαζών Στρατάρχης διακηρύττει ότι μας διέλυσεν, εγώ σας διαβεβαιώ ότι δεν έχομεν ακόμη κάμει επίδειξιν όλης της δυνάμεός μας.

Δίδω λοιπόν μίαν υπόσχασιν: δεν θα υποστείλω την σημαίαν και δεν θα έλθω εις ουδένα συμβιβασμόν πριν ή δικαιωθούν πλήρως οι πόθοι του Κυπριακού Λαού.

Έχων πεποίθησιν εις τας ιδίας δυνάμεις και με την ενίσχυσιν ολοκλήρου του Ελληνικού Κυπριακού Λαού, ο οποίος μας ακολουθεί πιστώσ, θα τραβήξω μπροστά δια να λύσωμεν την διαφοράν με τα όπλα αφού ο αντίπαλος μας αρνείται ειρηνικήν διευθέτησιν.

Από τον πολιτικόν κόσμον της Ελευθέρας Πατρίδος ζητούμεν να παρουσιάση εν αρραγές μέτωπον επί του οποίου θα θραυσθούν αι δολοπλοκίαι της υπούλου Αλβιόνος, καθώς και όλων εκείνων οι οποίοι αμέσως ή εμμέσως υποβοηθούν τους κατακτητικούς σκοπούς της.

Ε.Ο.Κ.Α

Ο Αρχηγός

ΔΙΓΕΝΗΣ²¹¹

²¹⁰ «Χωρίς ελαφρυντικά», *Ελευθερία*, 30 Αυγούστου 1956.

²¹¹ *Ελευθερία*, 15 Σεπτεμβρίου 1956.

Η προκήρυξη αυτή χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό από την αντιπολίτευση στην Ελλάδα. Από την πλευρά του Κέντρου, ο Γεώργιος Παπανδρέου τη χαρακτήρισε «ιστορικών κείμενον» και δήλωσε πως το ΚΦ τασσόταν υπέρ του κυπριακού αγώνα, που αποτελούσε το «νέο Ιστορικό “όχι”». Επίσης η ΦΔΕ εξέδωσε ανακοίνωση, στην οποία εξυμνούσε το μαχητικό πνεύμα των Κυπρίων, αλλά και συνολικά των Ελλήνων, διαχρονικά. Στην ίδια γραμμή κινήθηκαν και οι δηλώσεις του Σάββα Παπαπολίτη, από την πλευρά της ΕΠΕΚ. Απορία και, σε ορισμένες περιπτώσεις, υποψίες προκάλεσε η σιωπή που τήρησε η κυβέρνηση σχετικά με την προκήρυξη του «Διγενή». Χαρακτηριστικά η *Ελευθερία* τιλοφόρησε το αντίστοιχο τμήμα της ειδησεογραφίας της «Η κυβέρνηση σιωπά ενόχως».²¹²

---

²¹² *Ελευθερία*, 16 Σεπτεμβρίου 1956.

Κεφάλαιο 4: Προς το σύνταγμα Ράντκλιφ (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος)

4.1. Τρίτος γύρος εκτελέσεων

Η επανέναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ οδήγησε και σε εκ νέου ένταση των μέτρων καταστολής των βρετανικών αρχών. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η εκτέλεση, με τον παραδοσιακό τρόπο του απαγχονισμού, τριών μελών της οργάνωσης, των Μιχαήλ Κουτσόφτα (22 ετών), Ανδρέα Παναγίδη (22 ετών) και Στέλιο Μαυρομάτη (24 ετών), στις 21 Σεπτεμβρίου. Η βρετανική ενέργεια βύθισε στο πένθος Ελλάδα και Κύπρο, ενώ διάφορα άτομα και οργανώσεις, προέβησαν σε διαβήματα και δηλώσεις. Ενδεικτικά ο Αρχιεπίσκοπος Δωρόθεος, την παραμονή των απαγχονισμών, απηύθυνε, μέσω τηλεγραφήματος, έκκληση προς τους ανώτατους εκκλησιαστικούς λειτουργούς και τους αρχηγούς των κομμάτων να «εξασκήσετε πάσαν την επιρροήν σας και καταβάλλητε παν δυνατόν, εις την διάθεσίν σας μέσον, δια την αναστολήν επαπειλούμενου απαγχονισμού ετέρων τριών καταδικασθέντων Κυπρίων [...]».²¹³

Στις 19 Σεπτεμβρίου επίσης διεξήχθη έντονη συζήτηση εντός της Βουλής, με πρωτοβουλία του βουλευτή της ΕΔΑ Ηλία Ηλιού, ο οποίος δήλωσε πως τα μέτρα τυπικής διαμαρτυρίας κατά των βρετανικών ενεργειών είχαν αποδειχθεί αναποτελεσματικά κατά το παρελθόν και, επομένως, η Ελλάδα έπρεπε να καταστήσει σαφές πως θα διέκοπτε τις συμμαχικές της σχέσεις με τη Βρετανία, εφόσον η τελευταία προέβαινε σε εκτελέσεις των μελών της ΕΟΚΑ. Η φωνή διαμαρτυρίας κατά των επικείμενων εκτελέσεων συμπλέχθηκε με κατακρίσεις της κυβέρνησης, η οποία αποφάσισε να μην προβεί σε λεπτομέρειες σχετικά με τις ενέργειές της για την αποτροπή των απαγχονισμών, αρκούμενη στη δήλωση πως έπραξε κάθε τι που ήταν δυνατόν να πράξει σχετικά.²¹⁴ Στην ίδια επίσης γραμμή, έπειτα από τους απαγχονισμούς, ο Αβέρωφ δήλωσε πως δεν παραλείφθηκε καμία ενέργεια για την αποτροπή τους και εξέφρασε την πίστη του στο ακατάβλητο του κυπριακού αγώνα.²¹⁵ Τον αγώνα αυτόν εξυμνούσε και η *Ελευθερία*, διακηρύσσοντας πως η ελληνική φυλή, μέσω αυτού, ανερχόταν στην «κλίμακα της τιμής, της

²¹³ *Ελευθερία*, 20 Σεπτεμβρίου 1956.

²¹⁴ «Συνεδρίασις ΛΕ΄, 19 Σεπτεμβρίου 1956», Γεροζήσης, *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α΄, σ. 275-276.

²¹⁵ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 170.

θυσίας και του ηρωισμού», ενώ η Βρετανία, μέσω των ενεργειών της, κατερχόταν στην «κλίμακα της ατιμίας, της ανανδρίας και του εγκλήματος».²¹⁶

Κατά της Βρετανίας καταφερόταν έντονα και το *Βήμα*, δηλώνοντας πως από εκείνη ασκούταν η πραγματική τρομοκρατία και όχι από την ΕΟΚΑ. Η τρομοκρατία αυτή όμως, ισχυριζόταν η εφημερίδα, δεν θα έκαμπε, αλλά αντίθετα θα ενίσχυε το αγωνιστικό φρόνημα των Κυπρίων. Καταλήγοντας δήλωνε πως:

Απέναντί της [της βρετανικής κυβέρνησης], μία και μόνον στάσις είναι πλέον νοητή, η στάσις της ΑΜΕΙΛΙΚΤΟΥ ΕΧΘΡΟΤΗΤΟΣ. Δεν ηδυνήθη ο Ελληνικός λαός να σώση με τας παρακλήσεις τα νέα θύματα, όπως δεν έσωσε και τα παλαιά. Ας σταθώμεν κάτω από τους σταυρούς του μαρτυρίου των, και ας ορκισθώμεν αιώνιον μίσος εναντίον του Αγγλικού Συντηρητικού Κόμματος...²¹⁷

Την επομένη των εκτελέσεων η εφημερίδα δημοσίευσε ένα άρθρο του Κυπρίου Νικολάου Λανίτη, με τον τίτλο «Ηνωμένοι ενώ επίκειται η κρίσιμος μάχη της Κύπρου». Ο Λανίτης, αφού εξέφρασε το πένθος του ίδιου, αλλά και γενικότερα της Ελλάδας και της Κύπρου, για τον θάνατο των τριών μελών της ΕΟΚΑ, αναφέρθηκε στην επικείμενη «μάχη» ενώπιον των Ηνωμένων Εθνών, ισχυριζόμενος πως σε αυτήν η Ελλάδα θα εισερχόταν «ηθικώς πάνοπλος», ενώ η Βρετανία «ηθικώς ράκος». Αν και φαινόταν αρκετά (ίσως και υπερβολικά) αισιόδοξος σχετικά με την επικράτηση των ελληνικών δικαίων – λόγω της ηθικής υπεροχής της Ελλάδας – παρουσίασε ένα δείγμα ρεαλιστικής σκέψης, δηλώνοντας πως δεν ανέμενε την επιβολή μίας άμεσης λύσης του Κυπριακού από τον ΟΗΕ. Σχετικά με την ελληνική πλευρά, ανέφερε πως αυτή διέθετε σημαντικά επιχειρήματα «με την αίγλην ενός μεγάλου ονόματος και με την λαμπράν δόξαν μίας συνεχιζόμενης ηρωικής ιστορίας», ενώ η Βρετανία βασιζόταν στα «γαβγίσματα των περί τον Μεντερές εξάλλων, οι οποίοι, θύματα της Αγγλικής πολιτικής, οδηγούν την πατρίδα των εις συμφοράς». Καταλήγοντας καλούσε όλους τους Έλληνες («Το έθνος ολόκληρον, Εκκλησία και Πολιτεία, Κυβέρνησις και Αντιπολίτευσις, αστοί και αγρόται, ηρωϊκοί παλαιοί πολεμισταί και τραυματαί, σπουδασταί και φοιτηταί και ενθουσιώδεις εργάται, λαός της στεριάς και των νησιών [...]») σε ενότητα στον αγώνα για την Κύπρο, χωρίς εσωτερικές έριδες και κομματικές διαμάχες. Μάλιστα, την αποφυγή των ερίδων την παρουσίαζε

²¹⁶ «Αι νέαι αγχώναι», *Ελευθερία*, 22 Σεπτεμβρίου 1956.

²¹⁷ «Κάτω από τους σταυρούς των τριών νέων μαρτύρων», *Το Βήμα*, 21 Σεπτεμβρίου 1956.

ως απαίτηση της ίδιας της Κύπρου («Όχι διαπληκτισμούς εσωτερικούς, όχι κομματικός διαμάχας φωνάζει η Κύπρος και απαιτεί ηνωμένον το Έθνος»).²¹⁸

---

²¹⁸ Νικ. Κλ. Λανίτης, «Ηνωμένοι ενώ επίκειται η κρίσιμος μάχη της Κύπρου», *Το Βήμα*, 22 Σεπτεμβρίου 1956.

4.2. Η αρμοδιότητα καθορισμού της εξωτερικής πολιτικής

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι εξελίξεις και οι συζητήσεις περί του Κυπριακού είχαν θέσει επί τάπητος το θέμα του καθορισμού του αρμόδιου φορέα για τον καθορισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Το ζήτημα αυτό γνώρισε μία σημαντική κορύφωση όταν η Εθναρχία αιτήθηκε την αντικατάσταση του Θεοτόκη. Σε εκείνη την περίπτωση επικράτησε η κυπριακή πλευρά, καθώς ο Θεοτόκης πράγματι αντικαταστάθηκε. Αυτό το γεγονός όμως δεν σήμαινε, όπως θα φανεί από το ακόλουθο περιστατικό, πως η κυβέρνηση Καραμανλή αναγνώριζε στην κυπριακή πλευρά την κατοχή των ηνίων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνολικά.

Όπως γνωστοποιήθηκε από την ειδησεογραφία της 18^{ης} Οκτωβρίου, ο Γρίβας, την προηγούμενη, είχε εκδώσει προκήρυξη, στην οποία περιλαμβανόταν κείμενο που ο ίδιος ισχυριζόταν πως είχε απευθύνει προς την ελληνική κυβέρνηση και τα λοιπά κόμματα. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ αιτούνταν τον σχηματισμό στην Ελλάδα ενός «ενιαίου εθνικού μετώπου», απαρτιζόμενου από όλα τα κόμματα, ώστε «η Κυπριακή υπόθεση να υποστηρίζεται από μίαν ενιαία παράταξιν, και όχι μόνον από το εν τη εξουσία κόμμα».²¹⁹ Πράγματι, η ειδησεογραφία απεδείχθη ακριβής, όταν δημοσιεύθηκε το πλήρες κείμενο της προκήρυξης, στις 19 Οκτωβρίου. Ο λόγος που ο Γρίβας ζητούσε τη δημιουργία εθνικού και «αρραγούς» μετώπου ήταν ώστε «η φωνή επί του Κυπριακού να απηχή την τοιαύτην ολοκλήρου του έθνους και όχι μόνον του κυβερνώντος κόμματος». Επίσης ο Γρίβας διατύπωσε υπαινιγμό σχετικά με τη σκοπιμότητα της εξόδου της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, αιτούμενος την επανεξέταση των σχέσεων της ελληνικής κυβέρνησης με τους διάφορους διεθνείς οργανισμούς, εφόσον αυτοί έστρεφαν τα νώτα τους προς τα αιτήματα του κυπριακού λαού και «δεν επιζητούν την εφαρμογήν των αρχών του δικαίου και της ηθικής, αλλά γίνονται κονίστρα ανηθικών παζαρεμάτων όπου επικρατεί η σκοπιμότης και η συναλλαγή».²²⁰ Στην περίπτωση αυτή βλέπουμε τον Γρίβα να προσπαθεί ευθέως να υπαγορεύσει κατευθύνσεις της ελληνικής πολιτικής, τόσο εξωτερικής όσο και εσωτερικής. Προτείνει ανασχηματισμό κυβέρνησης, με τη διαμόρφωση ουσιαστικά ενός κυβερνητικού συνασπισμού ευρείας βάσεως. Επίσης υπαγορεύει ουδετερόφιλη στάση στον εξωτερικό τομέα, αμφισβητώντας τον έως τότε διεθνή προσανατολισμό της Ελλάδας. Το αίτημα αυτό, στην προέκτασή του, θα μπορούσε να σημαίνει και ενδεχόμενη έξοδο από το ΝΑΤΟ. Αυτού του είδους τα αιτήματα ξεπερνούσαν το όριο των

²¹⁹ *Ελευθερία*, 18 Οκτωβρίου 1956.

²²⁰ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 181.

παραχωρήσεων που μπορούσε να κάνει η κυβέρνηση Καραμανλή προς τον κυπριακό παράγοντα, του οποίου δεν ήταν διατεθειμένη να καταστεί όμηρος. Άλλωστε ο Γρίβας δεν αποτελούσε καν επίσημο πολιτικό παράγοντα της Κύπρου και υπεύθυνο χειριστή του Κυπριακού εκ μέρους της κυπριακής πλευράς, όπως η Εθναρχία. Ήταν ο αρχηγός μίας ένοπλης ομάδας και, αν και προφανώς αποτελούσε υπολογίσιμο παράγοντα, δεν μπορούσε να υπαγορεύει πολιτική εφόσον ο ίδιος καταρχάς δεν διέθετε επαρκή γνώση των διεθνών δρωμένων και δυνατότητα στάθμισης των ευρύτερων εθνικών συμφερόντων. Ο ορίζοντάς του, κατά την ελληνική κυβέρνηση, έπρεπε να περιορίζεται στα θέματα του ένοπλου αγώνα που διεξήγε και όχι πέρα από αυτά.

Υπό το πρίσμα αυτό εξηγείται η άμεση και δυναμική απάντηση του Αβέρωφ, ο οποίος τόνισε πως το αίτημα του Γρίβα για δημιουργία εθνικού μετώπου απαρτιζόμενου από όλα τα κόμματα ήταν πρωτάκουστο και πως τη γραμμή εξωτερικής πολιτικής που ο ίδιος υπαγόρευε, την πρέσβευαν μόνο ακραίες ομάδες. Επομένως, δήλωσε απερίφραστα: «αρνούμαι να αναγνωρίσω τον γενναίον και πατριώτην Διγενή εις αυτάς τα σκέψεις». Εξίσου ευθύς ήταν και στις δηλώσεις του σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, τονίζοντας πως μονάχα η εκλεγμένη ελληνική κυβέρνηση ήταν υπεύθυνη να την καθορίζει:

Την εξωτερικήν πολιτικήν της χώρας, την οποίαν εδημιούργησαν επί 130 έτη τα αίματα και οι ιδρώτες των Ελλήνων, την καθορίζει αποκλειστικώς η Κυβέρνησις, ην εκλέγουν οι Έλληνες. Τούτο θα συνεχισθή ακλονήτως, εφόσον έχομεν την εμπιστοσύνην του βασιλέως και της Βουλής και είμεθα βέβαιοι ότι εκτελούμεν εις το ακέραιον το καθήκον μας έναντι της Ελλάδος και έναντι της Κύπρου.²²¹

Εκ μέρους της κεντρώας αντιπολίτευσης ο Παπανδρέου διατήρησε αρχικά επιφυλακτική στάση, δηλώνοντας πως ανέμενε την παραλαβή του αυθεντικού κειμένου της προκήρυξης. Αφού επιβεβαίωσε τη γνησιότητα του κειμένου, προέβη σε δηλώσεις, υποστηρίζοντας πως τα όσα πρότεινε ο Γρίβας δεν αποτελούσαν χάραξη ίδιας πολιτικής γραμμής. Η δημιουργία «ενιαίου μετώπου» αποτελούσε στοιχειώδες αίτημα του αγωνιζόμενου κυπριακού λαού, ενώ δεν διατυπωνόταν αίτημα εξόδου από διεθνείς οργανώσεις, αλλά πιθανής επανεξέτασης της στάσης απέναντί τους, εφόσον στο μέλλον δεν γινόταν δεκτό το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Κυπρίων. Επίσης ο Παπανδρέου μίλησε για αντιφατική πολιτική της κυβέρνησης, η οποία κατά τις συνομιλίες Μακαρίου-Χάρντινγκ δήλωνε πως θα ήταν σύμφωνη με κάθε απόφαση του Εθνάρχη,

²²¹ Στο ίδιο, σ. 182.

ενώ, στην παρούσα φάση, υποστήριζε πως η κυπριακή πλευρά δεν μπορούσε να καθορίζει την ελληνική εξωτερική πολιτική. Το συμπέρασμα, με βάση αυτά, ήταν πως:

Όταν η Κυβέρνησις ελπίζει ότι εκ κυπριακής πρωτοβουλίας δύναται να προκύψη συμβιβασμός, τότε παρέχει ανεπιφυλάκτως το προβάδισμα. Όταν όμως διαπιστώνει, όπως εις την προκειμένη περίπτωση, ότι εκείθεν προβάλλεται ανένδοτον το αίτημα της αυτοδιαθέσεως, τότε ενθυμείται ότι η χάραξις της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί αποκλειστικήν ευθύνην της ελληνικής κυβερνήσεως!²²²

Οι ισχυρισμοί περί αντιφατικής πολιτικής της κυβέρνησης, τουλάχιστον στην προκειμένη περίπτωση, δεν ήταν ακριβείς. Από τις συνομιλίες Μακαρίου-Χάρντινγκ (αν αυτές δεν διακόπτονταν) επρόκειτο να προκύψει μία διευθέτηση του Κυπριακού, με τον καθορισμό του *εσωτερικού καθεστώτος* του νησιού. Κάθε είδους διευθέτηση θα αφορούσε την Κύπρο και δεν θα επηρέαζε ούτε τη σύνθεση της ελληνικής κυβέρνησης ούτε τον διεθνή προσανατολισμό της. Ο Γρίβας όμως θέλησε να ξεφύγει από τα όρια της Κύπρου και να υπεισέλθει ακριβώς σε αυτά τα ζητήματα, τα οποία δεν αφορούσαν μόνο το Κυπριακό, αλλά ολόκληρο το φάσμα της ελληνικής πολιτικής, εξωτερικής και εσωτερικής. Προφανώς η κυβέρνηση δεν θα αναγνώριζε σε κανέναν το δικαίωμα να διαθέτει λόγο σε τέτοιου είδους θέματα, ούτε καν στον Μακάριο και, πολύ περισσότερο, στον Γρίβα.

Δηλώσεις εκ μέρους της κεντρίας αντιπολίτευσης έκανε επίσης ο Καρτάλης, ο οποίος τάχθηκε εξ αρχής υπέρ των αιτημάτων του Γρίβα, ζητώντας την παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή και αποκαλώντας την προκήρυξη του αρχηγού της ΕΟΚΑ «πλέον κατηγορηματική καταδίκη του μονοπλεύρου χειρισμού του κυπριακού υπό της παρούσης κυβερνήσεως».²²³

Σχετικά με τον Τύπο, η *Ελευθερία* αποδεχόταν την αρχή ότι αρμόδια για τη χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η ελληνική κυβέρνηση, υποστήριζε όμως παράλληλα πως ο Γρίβας δεν είχε ως στόχο την υπαγόρευση πολιτικής, αλλά τον τονισμό του αντίκτυπου που θα είχε στα συναισθήματα του ελληνικού και κυπριακού λαού μία ενδεχόμενη νέα «κώφευση» του ΟΗΕ. Η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνα με την εφημερίδα, θα μπορούσε να διεκδικήσει την αποκλειστική αρμοδιότητα καθορισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, μόνο εφόσον ήταν «γνησία, αδιάβλητος και επιτυχής». Τις προϋποθέσεις αυτές δεν τις πληρούσε η κυβέρνηση Καραμανλή, καθώς «ανωμάλως ανήλθεν εις την αρχήν, ακόμη περισσότερον

²²² *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1956.

²²³ *Ελευθερία*, 18 Οκτωβρίου 1956.

ανωμάλως απέσπασε την τυπικήν αναβάπτισίν της εις την λαϊκήν εμπιστοσύνην και [...] απέδειξεν ότι ούτε εις των αγώνα των Κυπρίων πιστεύει, ούτε πολιτικήν έχει, ούτε εις θέσιν είναι να υπερασπίση τα συμφέροντα του έθνους».²²⁴

Αρκετά διαφοροποιημένη εξ αρχής από τη στάση της *Ελευθερίας* ήταν η αντίστοιχη του *Βήματος*. Σε κύριο άρθρο, στις 18 Οκτωβρίου, η εφημερίδα δήλωνε ξεκάθαρα πως ήταν απαράδεκτο να προβάλλεται ένα αίτημα αναθεώρησης των εξωτερικών σχέσεων της ελληνικής κυβέρνησης, ακόμη κι αν αυτό προερχόταν από τον «ηρωϊκόν Αρχηγόν της ΕΟΚΑ». Για τέτοιου είδους θέματα αρμόδια ήταν μόνο η υπεύθυνη κυβέρνηση, η οποία ελεγχόταν από την αντιπολίτευση.²²⁵ Επιπλέον, την επομένη, η εφημερίδα δημοσίευσε, ως κύριο άρθρο, το κείμενο ενός ανώνυμου «Έλληνα πολίτη», με τον τίτλο «Έντελώς απαράδεκτοι δι' ολόκληρον το έθνος». Στο άρθρο αυτό ο «Έλλην πολίτης» ισχυριζόταν πως δεν υπήρχε περίπτωση να είναι γνήσιο το σημείο της δήλωσης του Γρίβα που αφορούσε την κυβερνητική μεταβολή και την αναθεώρηση των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας. Ανέφερε πως ο αρχηγός της ΕΟΚΑ δεν ήταν δυνατόν να εκφράζει τέτοιου είδους σκέψεις, «αι οποίαι υπήρξαν [...] ξέναι προς την όλην ζωήν και την ιστορίαν του και είναι δι' όλον το Έθνος απαράδεκτοι». Το συμπέρασμά του ήταν πως, τουλάχιστον αυτό το σημείο της προκήρυξης του Γρίβα, ήταν σίγουρα πλαστό.²²⁶ Σε αυτό του το συμπέρασμα βέβαια, ο αρθρογράφος έμελλε να διαψευστεί.

²²⁴ «Το μήνυμα», *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1956.

²²⁵ «Είναι απόλυτα απαράδεκτον», *Το Βήμα*, 18 Οκτωβρίου 1956.

²²⁶ Έλλην πολίτης, «Έντελώς απαράδεκτοι δι' ολόκληρον το έθνος», *Το Βήμα*, 19 Οκτωβρίου 1956.

4.3. Κινήσεις κατά της κυβέρνησης

Στις 14 Νοεμβρίου οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης ώστε να εγγραφεί η προσφυγή της για το Κυπριακό στην ημερήσια διάταξη της επικείμενης Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ στέφθηκαν με επιτυχία. Παράλληλα με την ελληνική προσφυγή όμως εγγράφηκε και μία αντίστοιχη βρετανική, με τίτλο «Καταγγελία του Ηνωμένου Βασιλείου δια την υποστήριξιν της τρομοκρατίας εν Κύπρω εκ μέρους της Ελλάδος».²²⁷ Η Βρετανία δηλαδή, μέσω της προσφυγής της, επεδίωκε να ενοχοποιήσει την Ελλάδα για την έκρυθμη κατάσταση στην Κύπρο, με την κατηγορία της ενίσχυσης της «τρομοκρατίας» στο νησί.

Αυτή η παράλληλη εγγραφή αντιμετωπίστηκε από την *Ελευθερία* ως ένδειξη πως το Κυπριακό θα αποτελούσε τελικά αντικείμενο μυστικών διαπραγματεύσεων.²²⁸ Την επομένη, σε πιο επιθετικό τόνο, η εφημερίδα κατέκρινε την ελληνική κυβέρνηση για το γεγονός πως δεν αντέδρασε στα λεγόμενα της βρετανικής προσφυγής περί ενίσχυσης των «τρομοκρατών» από την Αθήνα. Καταληκτικά, απευθυνόταν προειδοποίηση προς την κυβέρνηση, πως αν δεν αξιοποιούσε τα διαθέσιμα επιχειρήματα για την εύρεση μίας «τιμίας» και «δικαίας» λύσης του Κυπριακού, θα διέπραττε εθνική προδοσία:

Τα υπέρ της τιμίας και δικαίας λύσεώς του [του Κυπριακού] επιχειρήματα είναι όχι μόνον ακλόνητα, αλλά και διεθνώς εντυπωσιακά. Παραίτησις από της χρησιμοποιήσεως και αξιοποιήσεώς των και συμβιβασμός με τους δυνάστας της Κύπρου δια την φαλκίδευσιν του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως θα ισοδυναμή σήμερον με εθνικήν προδοσίαν. Ας το έχη υπ' όψιν της η κυβέρνησις της 6^{ης} Οκτωβρίου, η οποία σύρεται προς την επονείδιστον συνθηκολόγησιν.²²⁹

Οι κρίσιμες εξελίξεις του Νοεμβρίου έδωσαν αφορμή στην αντιπολίτευση για νέα κίνηση κατά της κυβέρνησης Καραμανλή. Την πρωτοβουλία αυτή τη φορά ανέλαβε ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος, σε ακρόασή του με τον βασιλιά Παύλο, εξέφρασε την άποψη πως, εν όψει των εξελίξεων περί του Κυπριακού, ήταν ανάγκη να σχηματιστεί μία νέα κυβέρνηση ευρείας βάσεως για τον αποτελεσματικό χειρισμό του ζητήματος.²³⁰ Ο Καραμανλής, απαντώντας, αρνήθηκε την είσοδο κομμάτων της αντιπολίτευσης στο κυβερνητικό σχήμα και δήλωσε πως η

²²⁷ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 194.

²²⁸ «Το σύνταγμα», *Ελευθερία*, 15 Νοεμβρίου 1956.

²²⁹ «Μετά την εγγραφήν», *Ελευθερία*, 16 Νοεμβρίου 1956.

²³⁰ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος Γ', σ. 186.

ΕΡΕ δεν θα συμμετείχε σε καμία κυβέρνηση συνασπισμού. Αν ο συσχετισμός των δυνάμεων στη Βουλή ανατρεπόταν και η ΕΡΕ έπαυε να διαθέτει την πλειοψηφία, τότε ο πρωθυπουργός θα παραιτούταν, θα αιτούταν από τον βασιλιά τον σχηματισμό κυβέρνησης από τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης και θα παρείχε ψήφο ανοχής στην κυβέρνηση αυτή (αρνούμενος όμως την προσωπική συμμετοχή του ίδιου ή άλλων μελών της ΕΡΕ). Επίσης ο Καραμανλής αρνήθηκε να ανακοινώσει στη Βουλή τα αποτελέσματα ταξιδιού που πραγματοποίησε στις ΗΠΑ, γεγονός που ενέτεινε ήδη υπάρχουσες υποψίες ότι στα πλαίσιά του ταξιδιού αυτού συζητήθηκε και συμφωνήθηκε μία συμβιβαστική λύση του Κυπριακού, σύμφωνα με τα συμφέροντα και τις προτάσεις της Βρετανίας.²³¹ Η αντιπολίτευση απάντησε, απαιτώντας να λογοδοτήσει η κυβέρνηση ενώπιον της Βουλής και απειλώντας πως θα κατέθετε πρόταση δυσπιστίας. Τελικά η κυβέρνηση υπέκυψε και καθορίστηκε συζήτηση επί του Κυπριακού στις 29 Νοεμβρίου.²³²

Κατά το πρώτο μέρος της συνεδρίασης, η οποία διήρκεσε δύο ημέρες, πρώτος έλαβε τον λόγο ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ο οποίος ανακοίνωσε τα αποτελέσματα του ταξιδιού της ελληνικής αντιπροσωπείας στις ΗΠΑ. Υποστήριξε πως το αποτέλεσμα αυτού του ταξιδιού ήταν η συνειδητοποίηση εκ μέρους της κοινής γνώμης του εξωτερικού πως το Κυπριακό ήταν ένα φλέγον ζήτημα και η επιτυχία της εγγραφής της ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ. Σχετικά με τη βρετανική προσφυγή, δήλωσε πως η Ελλάδα την αποδέχθηκε και θα αποδείκνυε ενώπιον του ΟΗΕ πως δεν ευσταθούσαν οι κατηγορίες που περιείχε. Σε ερώτημα αν η κυβέρνηση επεδίωκε την εντός «ευλόγου και τακτής προθεσμίας» εφαρμογή της αυτοδιάθεσης στην Κύπρο, ο υπουργός Εξωτερικών απάντησε πως η επιδίωξη ήταν η άμεση εφαρμογή της. Έτσι οι Κύπριοι θα αποφάσιζαν για το μέλλον τους και η Ελλάδα θα σεβόταν κάθε απόφασή τους, είτε επρόκειτο για ένωση με την Ελλάδα είτε για οποιαδήποτε άλλη απόφαση. Ως προς τον ΟΗΕ, ο Αβέρωφ δήλωσε πως αυτός δεν μπορούσε να επιβάλλει μία λύση που θα εφαρμοζόταν, αλλά μονάχα να λειτουργήσει ως μέσο πίεσης για διαπραγματεύσεις, οι οποίες αποτελούσαν το μόνο μέσο εύρεσης λύσης για το Κυπριακό. Η αναφορά σε διαπραγματεύσεις, που είχαν συνδεθεί πλέον ως όρος με την μειοδοσία ή ακόμη και με την εθνική προδοσία, προκάλεσε αντιδράσεις. Χαρακτηριστική ήταν η αναφώνηση «νιάου, νιάου», από τον βουλευτή του ΚΦ, Νικόλαο Μπακόπουλο.

²³¹ *Ελευθερία*, 27 Νοεμβρίου 1956.

²³² *Ελευθερία*, 29 Νοεμβρίου 1956.

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος επικαλέστηκε δηλώσεις ενός Βρετανού βουλευτή, του Φράνσις Νόελ-Μπέικερ²³³, ο οποίος, έπειτα από ταξίδι του στην Ελλάδα, εξέθεσε τις εντυπώσεις του στον βρετανικό Τύπο. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του, ο Μπέικερ «διεπίστωσε ότι οι επίσημοι Ελληνικοί κύκλοι εις μεν τας δηλώσεις των εμφανίζονται αδιάλλακτοι εις δε τας κατ' ιδίαν συνομιλίας εμφανίζονται διαλλακτικοί». Οι δηλώσεις αυτές, κατά τον Βενιζέλο, αφορούσαν την κυβέρνηση Καραμανλή. Με αφορμή το επικείμενο ταξίδι του πρωθυπουργού στη Γιουγκοσλαβία, ο Βενιζέλος προέβη σε μία ανάλυση των πιθανών γιουγκοσλαβικών προτάσεων στο μέλλον. Ισχυρίστηκε πως ο Τίτο επεδίωκε την αναβίωση του βαλκανικού συμφώνου και γι' αυτό θα ζητούσε πιθανώς να εξομαλυνθούν οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, με έναν συμβιβασμό της Ελλάδας επί του Κυπριακού. Η Ελλάδα όμως δεν θα έπρεπε να προβεί σε καμία απολύτως υποχώρηση σε αυτό το θέμα. Στη συνέχεια ανέλαβε τον λόγο ο Παπανδρέου, ο οποίος καταφέρθηκε έντονα ενάντια στον Αβέρωφ, λόγω δηλώσεων του τελευταίου σχετικά με τις δοκιμασίες του κυπριακού λαού (ο Αβέρωφ μίλησε για κυπριακό «δράμα» και για «αδελφούς Κυπρίους», που «υποφέρουν»). Οι δηλώσεις αυτές, ισχυρίστηκε ο Παπανδρέου, ήταν απαράδεκτες, καθώς δημιουργούσαν κλίμα ηττοπάθειας και υπονόμευαν το ηθικό των Κυπρίων αγωνιστών:

Με ποιο δικαίωμα δημιουργείτε την ατμόσφαιρα της ηττοπαθείας διακηρίζοντες ότι δοκιμάζεται ο Κυπριακός λαός και αφήνοντας να συναχθή ότι είναι εύλογον να καμφθή; Υπήρξε ποτέ, αρχηγός Κράτους, υπήρξε ποτέ αρχηγός Στρατού, ο οποίος ενώ διαρκή η μάχη, να δηλώση ότι μάχονται τα στρατεύματα, αλλά εάν καμφθούν, εάν υποκύψουν εις την δύναμιν του εχθρού, τότε θα αναγκασθή να σκεφθή την συνθηκολόγησιν; Καθ' ην στιγμὴν μάχεται η Κύπρος δεν επιτρέπεται από του βήματος αυτού να τονίζωνται τα δεινά του αγώνος, καθ' ον τρόπον ετονίσθησαν. Τα γνωρίζομεν [...]. Και τα γνωρίζουν περισσότερον εκείνοι, οι οποίοι τα υφίστανται, αλλ' εφ' όσον από εκείνους [...] δεν έρχεται μήνυμα κάμψεως αλλά έρχεται μήνυμα ανενδότου αγώνος, κανείς δεν έχει το δικαίωμα να υπονομέυση το ηθικόν των.

Η απάντηση του Αβέρωφ ήταν άμεση, με τη δήλωση πως επικαλέστηκε τα δεινά του κυπριακού λαού για να τονίσει ακριβώς το γεγονός πως, ενώ αυτά υφίσταντο, ο αγώνας και το ηθικό των Κυπρίων δεν κάμπτονταν. Έπειτα ο Παπανδρέου τοποθετήθηκε επί του θέματος των διαπραγματεύσεων, δηλώνοντας πως δεν αποτελούσαν πρόβλημα οι ίδιες οι διαπραγματεύσεις,

²³³ Στις αρχές του 1956, ο Μπέικερ, μετά από παρότρυνση του ίδιου του Καραμανλή, ανέλαβε χρέη μεσολαβητή μεταξύ του Χάρντινγκ και του Μακαρίου. Για τη δράση του Μπέικερ σε εκείνη την περίοδο βλ.: Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 199-205.

αλλά η διάθεση συμβιβασμού, η οποία υποτίθεται πως διακατείχε την κυβέρνηση. Επίσης ισχυρίστηκε πως η κυβέρνηση είχε πείσει τον Μακάριο να διεξάγει τις συνομιλίες του με τον Χάρντινγκ, ώστε να επέλθει συμβιβασμός. Στη συνέχεια, ο Καρτάλης κατηγόρησε την κυβέρνηση για εγκατάλειψη της αυτοδιάθεσης, ενώ ο Πασαλίδης προέβη σε δηλώσεις κατά του ΝΑΤΟ, οι δεσμοί με το οποίο, όπως υποστήριξε, είχαν αιχμαλωτίσει την Ελλάδα.²³⁴

Την επομένη αγόρευσε πρώτος ο Καραμανλής, απαντώντας στα όσα είχαν αναφερθεί κατά την προηγούμενη. Αναφέρθηκε στο ταξίδι στις ΗΠΑ δηλώνοντας πως η ελληνική αντιπροσωπεία ανέσυρε το Κυπριακό από την αφάνεια στην οποία είχε περιέλθει, λόγω της κρίσης του Σουέζ και της Ουγγαρίας. Για τον λόγο αυτό, η εγγραφή της ελληνικής προσφυγής αποτελούσε σημαντικό επίτευγμα. Η θέση της Ελλάδας ήταν εντός του ΝΑΤΟ και η χώρα δεν επιθυμούσε να φύγει από αυτό. Το Κυπριακό βέβαια είχε κλονίσει τη συμμαχία, καθώς τρεις χώρες μέλη βρέθηκαν σε αντιδικία, και για τον λόγο αυτό έπρεπε να βρεθεί κάποιος τρόπος η συμμαχία να διαχειρίζεται τέτοιου είδους διαφορές στο μέλλον. Στις κατηγορίες περί πίεσης στον Μακάριο για διαπραγματεύσεις, ο Καραμανλής απάντησε πως δεν θα ήταν δυνατόν καμία κυβέρνηση να ασκήσει τέτοια πίεση στον Μακάριο, χωρίς «να ανατιναχθή από τον ίδιον εις τον αέρα». Έπειτα από την εκτόπιση του Μακαρίου, η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης στρεφόταν προς τον ΟΗΕ. Ακόμη και αν οι αποφάσεις του οργανισμού δεν ήταν δεσμευτικές, μία θετική για την Ελλάδα απόφαση επί του Κυπριακού θα διέθετε μεγάλο ηθικό βάρος και θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαπραγματεύσεις υπό όρους πολύ ευνοϊκότερους απ' ότι οποτεδήποτε στο παρελθόν.

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης ο Σοφοκλής Βενιζέλος ζήτησε από τον Καραμανλή να παράσχει διαβεβαίωση πως η γραμμή της κυβέρνησής του ήταν η γραμμή της διεκδίκησης της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων εντός «τακτής και ευλόγου προθεσμίας». Ο πρωθυπουργός, με τη σειρά του, απάντησε πως η επιδίωξη της κυβέρνησής του ήταν η εξασφάλιση της εφαρμογής της αυτοδιάθεσης το συντομότερο δυνατόν. Παρ' όλα αυτά, το τι θα επετύγχανε τελικά θα προσδιοριζόταν από τις περιστάσεις, καθώς στην εξωτερική πολιτική δεν πραγματοποιείται αυτό που επιθυμεί κανείς να πετύχει, αλλά αυτό που είναι εφικτό να επιτευχθεί («[...] εις την πολιτικήν, κυρίως την εξωτερικήν, δεν πράττεται εκείνο το οποίον θέλετε, αλλά εκείνο το οποίον δύνασθε»). Στη συνέχεια εκτυλίχθηκε μία παρόμοια σκηνή, καθώς ο Παπανδρέου

²³⁴ Για το τμήμα που παρατέθηκε από την συνεδρίαση 29^{ης} Νοεμβρίου βλ.: «Συνεδρίασις Ι', 29 Νοεμβρίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής (15 Οκτωβρίου 1956 - 12 Φεβρουαρίου 1957)*, Αθήνα 1976, σ. 75-77, 79-80, 82-84, 93.

αμφισβήτησε την προσήλωση της κυβέρνησης στον στόχο της αυτοδιάθεσης εντός «τακτής και ευλόγου προθεσμίας» και ο Καραμανλής του απάντησε, υπενθυμίζοντάς του την απάντηση που έδωσε στον Βενιζέλο (το ότι θα επιδίωκε την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης «εις το συντομότερον χρονικόν διάστημα») και τονίζοντας ιδιαίτερα το σημείο στο οποίο ανέφερε πως δεν ήταν γνωστό το τι θα επετύγχανε τελικά η κυβέρνησή του.

Προς το τέλος της συνεδρίασης ο Καρτάλης επανέλαβε την κατηγορία περί εγκατάλειψης της αυτοδιάθεσης εντός «ευλόγου» προθεσμίας, εξωθώντας έτσι τον Αβέρωφ να απαντήσει:

Όχι μόνον δεν εγκατελείφθη, αλλά προωθείται συνεχώς. Το ζήτημα του κατά ποιόν τρόπον θα επιτύχωμεν την αυτοδιάθεσιν εν μέσω αντιξοοτήτων, το ζήτημα αν δια να την επιτύχωμεν πρέπει να πολιτευθώμεν εντός πλαισίων ή χωρίς πλαίσια, είναι άλλο θέμα [...]. Πέραν αυτών η πολιτική της Κυβερνήσεως δια την Κύπρον παραμένει μία. Αυτοδιάθεσις και μόνον αυτοδιέθεσις.²³⁵

---

²³⁵ Για το τμήμα που παρατέθηκε από τη συνεδρίαση της 30^{ης} Νοεμβρίου βλ.: «Συνεδριάσις ΙΑ΄, 30 Νοεμβρίου 1956», *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, σ. 96, 98-99, 100-102, 105.

4.4. Το σύνταγμα Ράντκλιφ

Η τελευταία μεγάλη κρίση του 1956, που οδήγησε σε έντονες αντιδράσεις εντός Ελλάδος και Κύπρου, εκδηλώθηκε τον Δεκέμβριο, όταν πλέον το ζήτημα του συντάγματος Ράντκλιφ έφθασε στο τελευταίο του στάδιο. Στις 13 Δεκεμβρίου, ο Λένοξ Μπούντ έφθασε εσπευσμένα στην Αθήνα ώστε να επιδώσει στον Καραμανλή το τελικό σχέδιο του συντάγματος Ράντκλιφ, το οποίο είχε υποβληθεί από τις 14 Νοεμβρίου στη βρετανική κυβέρνηση και είχε εγκριθεί από το βρετανικό Υπουργικό συμβούλιο, έπειτα από συζήτηση στις 11 και 12 Δεκεμβρίου.²³⁶ Σύμφωνα με το σχέδιο συντάγματος προβλεπόταν η ύπαρξη Βουλής, αποτελούμενης από τριάντα έξι μέλη. Η πλειοψηφία των μελών (24) θα ανήκε στους Έλληνες, ενώ θα υπήρχαν και έξι Τούρκοι και έξι πρόσωπα διοριζόμενα από τον Βρετανό κυβερνήτη. Πέραν της αρμοδιότητας αυτής, ο κυβερνήτης θα ήταν αρμόδιος και για ζητήματα άμυνας, εξωτερικών σχέσεων και δημόσιας ασφάλειας.²³⁷ Στο σχέδιο συντάγματος περιλαμβάνονταν επίσης προβλέψεις για την διασφάλιση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων.²³⁸ Στα πλαίσια της συζήτησης, ο Καραμανλής ρώτησε τον Λένοξ Μπούντ σχετικά με το ζήτημα της απελευθέρωσης του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Εκείνος απάντησε πως «ουδέποτε εσκέφθημεν ότι θα ήτο συνεχής η εξορία του», αλλά δεν τίθετο θέμα επανόδου του στην Κύπρο, εφόσον διαρκούσε η «τρομοκρατία» και δεν είχε αποκατασταθεί η τάξη στο νησί.²³⁹

Στις 15 Δεκεμβρίου ο Λένοξ Μπούντ αναχώρησε από την Αθήνα για να επισκεφθεί την Άγκυρα. Τελικά στις 19 Δεκεμβρίου ανακοίνωσε το σύνταγμα Ράντκλιφ στη Βουλή των Κοινοτήτων. Η ανακοίνωση αυτή συνοδεύθηκε από μία πρόσθετη δήλωσή του, η οποία έμελλε να έχει τεράστιο αντίκτυπο στην πορεία του Κυπριακού ζητήματος συνολικά:

Πάσα άσκησης της αυτοδιαθέσεως θα πρέπει να γίνη κατά τρόπον τοιούτον ώστε η τουρκική κοινότης να έχη, κατά τον αυτόν βαθμόν, όν και οι Έλληνες να έχουν, την ελευθερίαν να αποφασίση μόνη της περί του μέλλοντος καθεστώτος της. Με άλλους λόγους, η Κυβέρνησις της Α.Μ. αναγνωρίζει ότι η άσκησης της αυτοδιαθέσεως, προκειμένου περί πληθυσμού τόσον αναμείκτου, πρέπει να περιλαμβάνει και την διχοτόμησιν μεταξύ των ενδεχομένων λύσεων.²⁴⁰

²³⁶ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 238.

²³⁷ Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ', σ. 193.

²³⁸ Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 144.

²³⁹ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 243.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 244.

Ο λόγος του Λένοξ Μπόντ περί δικαιώματος ξεχωριστής αυτοδιάθεσης για τους Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους αποτέλεσε ένα ζήτημα εξαιρετικά μεγάλης σημασίας. Η αναγνώριση του δικαιώματος αυτού σήμαινε πως το μέλλον του νησιού θα κρινόταν μέσω δύο ξεχωριστών δημοψηφισμάτων, ενός για την κάθε κοινότητα, ενώ η απόφαση του κάθε δημοψηφίσματος θα έπρεπε να γίνει σεβαστή. Με βάση αυτή την αρχή, αν η ελληνοκυπριακή πλευρά ψήφιζε υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα και η τουρκοκυπριακή πλευρά, στο δικό της δημοψήφισμα, ψήφιζε υπέρ της ένωσης με την Τουρκία, τότε θα γίνονταν σεβαστές οι αποφάσεις και των δύο, με αποτέλεσμα τη διχοτόμηση της Κύπρου. Έτσι θα παραβιαζόταν η θέληση της συντριπτικά μεγαλύτερης πληθυσμιακά κοινότητας του νησιού (Ελληνοκύπριοι) υπέρ μίας μειοψηφίας. Μάλιστα πρέπει να σημειωθεί πως οι Τουρκοκύπριοι δεν πλειοψηφούσαν πληθυσμιακά σε καμία περιοχή της Κύπρου, αλλά βρίσκονταν διάσπαρτοι στο νησί. Το γεγονός αυτό σήμαινε πως, σε περίπτωση διχοτόμησης του νησιού, θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μεγάλης έκτασης μετακίνηση πληθυσμών. Λαμβάνοντας όλα αυτά υπόψιν μπορεί κανείς να κατανοήσει τη σημασία και τις συνέπειες της ξεχωριστής αυτοδιάθεσης, η οποία έδινε στους Τουρκοκυπρίους δύναμη και λόγο επί του μέλλοντος της Κύπρου, σε βαθμό εξαιρετικά δυσανάλογο με τον πληθυσμό τους.²⁴¹ Δικαιολογημένα λοιπόν θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως οι δηλώσεις του Λένοξ Μπόντ αποτέλεσαν μία σημαντική νίκη για την Τουρκία, στην οποία πλέον προσφέρθηκε η λύση της διχοτόμησης ως πολιτική γραμμή την οποία επρόκειτο να ακολουθήσει καθ' όλη την υπόλοιπη πορεία του Κυπριακού, έως ότου εισβάλει στην Κύπρο, το 1974, και την επιβάλει *de facto*. Η Βρετανία πλέον είχε παραχωρήσει το προβάδισμα στην Τουρκία, την οποία θεωρούσε πολυτιμότερο και πιο πιστό σύμμαχο σε σχέση με την Ελλάδα, καθώς η τελευταία είχε δείξει πολλά δείγματα «μη πιστού συμμάχου». Μεταξύ αυτών ήταν η αντιστράτευσή της προς τη Βρετανία στα Ηνωμένα Έθνη, η άρνησή της να συμμετάσχει στη διάσκεψη του Σουέζ και η διατήρηση φιλικών σχέσεων με την Αίγυπτο του Νάσερ.²⁴²

Από την πλευρά της Ελλάδας, όπως ήταν αναμενόμενο, οι βρετανικές προτάσεις βρήκαν έντονα αρνητική υποδοχή. Η *Ελευθερία* τις σχολίασε με ειρωνική διάθεση, αποκαλώντας τες «μικρόν αριστούργημα» και δηλώνοντας πως ο μόνος λόγος που η Βρετανία μπορούσε να

²⁴¹ Σχετικά με τη σημασία της δήλωσης περί διπλής αυτοδιάθεσης, βλ.: Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, σ. 81-93· Του ιδίου, *The Cyprus Question, 1978-1960: The constitutional aspect*, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 2002, σ. 62-65.

²⁴² Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, σ. 89.

επιδεικνύει τέτοια αδιάλλακτη στάση ήταν επειδή διέθετε αντιμετώπιση «μίας κυβέρνησιν τόσον ανεπαρκή, ωσάν την κυβέρνησιν των οκτωβριανών».²⁴³

Επιπλέον η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε το σύνταγμα Ράντκλιφ, αρνούμενη να το θεωρήσει ακόμη και ως βάση διαπραγματεύσεων. Οι λόγοι της απόφασης της κυβέρνησης εκτέθηκαν σε επίσημο ανακοινωθέν της 19^{ης} Δεκεμβρίου:

1^ο. Το σχέδιον ουδέν προβλέπει περί της ασκήσεως του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως υπό του κυπριακού λαού και συνεπώς δεν συνάδει προς τας θεμελιώδεις αρχάς του Καταστατικού Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών.

2^ο. Το σχέδιον, επί πλέον, ούτε δημοκρατικόν ούτε φιλελεύθερον είναι, κυρίως ενώ τύποις καθιερού την αρχήν της πλειοψηφίας – και ταύτην περιορισμένην – την στραγγαλίζει εν τη ουσία, δια της παροχής εις τον κυβερνήτην απεριόριστου σχεδόν εξουσίας.

Κατόπιν των διαπιστώσεων αυτών, το Υπουργικόν Συμβούλιον έκρινεν ομοφώνως ότι το σχέδιον Ράντκλιφ δεν δύναται να θεωρηθή ως παρέχον βάσιν προς επίλυσιν του κυπριακού ζητήματος.²⁴⁴

Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης βρήκε θετική υποδοχή από την πλευρά της κοινής γνώμης και της αντιπολίτευσης. Χαρακτηριστικές δηλώσεις εκ μέρους του Κέντρου αποτελούν του Γεώργιου Παπανδρέου («Η κωμωδία της αυτοκυβερνήσεως έληξε και καθίσταται ανένδοτος ο αγών της ελευθερίας») του Σοφοκλή Βενιζέλου («Δεν πρόκειται περί φιλελευθέρου συντάγματος και η Κυβέρνησις ορθώς το απέρριψε») και του Σάββα Παπαπολίτη («Η απόφασις της Κυβερνήσεως να απορρίψη την αγγλικήν πρότασιν ικανοποιεί βαθύτατα την ελληνικήν κοινήν γνώμην»)²⁴⁵ Επίσης εκδόθηκε ανακοίνωση από την Κυπριακή Αδελφότητα Αθηνών, η οποία στιγματίζε την «κακήν πίστην» και την «επιτηδειότητα» που είχαν δείξει οι Βρετανοί κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους και χαρακτήριζε το σύνταγμα Ράντκλιφ «άθλιον κατασκεύασμα υπό μορφήν δήθεν Συντάγματος». Εκ μέρους του κυπριακού λαού η Αδελφότητα δήλωνε πως οι Κύπριοι παρέμεναν πιστοί και αφοσιωμένοι στο αίτημα της αυτοδιάθεσης και δεν θα συμβιβάζονταν με την αυτοκυβέρνηση. Από την πλευρά της Κύπρου, το Εθναρχικό Συμβούλιο απέρριψε τις βρετανικές προτάσεις, ενώ η ΠΕΚΑ (Πολιτική Επιτροπή Κυπριακού

²⁴³ «Οι δύο παράγοντες», *Ελευθερία*, 20 Δεκεμβρίου 1956.

²⁴⁴ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 244.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 246.

Αγώνα), το πολιτικό σκέλος της ΕΟΚΑ, κάλεσε, μέσω προκηρύξεων, τον κυπριακό λαό σε γενική απεργία.²⁴⁶

Σχετικά με το ζήτημα της διχοτόμησης της Κύπρου και τις κυβερνητικές ευθύνες για τον κίνδυνο αυτό, η *Ελευθερία* δημοσίευσε στις 23 Δεκεμβρίου άρθρο του Γρηγορίου Δαφνή, με τίτλο «Η απειλή του διαμελισμού και η κυβερνητική ευθύνη». Στο άρθρο ο Δαφνής αναφερόταν ειρωνικά στις επευφημίες και τα επαινετικά σχόλια που απέσπασε ο Καραμανλής εκ μέρους του κυβερνητικού τύπου και της αντιπολίτευσης, λόγω της απόρριψης του συντάγματος Ράντκλιφ. Αυτοί οι έπαινοι, τόνιζε, δεν λάμβαναν υπόψιν το γεγονός ότι, στην πραγματικότητα, «η υπόθεση της ελευθερίας του κυπριακού λού» είχε περιέλθει σε πολύ πιο δεινή θέση σε σχέση με το παρελθόν, λόγω της έλλειψης πολιτικής και διπλωματικής εμπειρίας, καθώς και «στοιχειώδους πολιτικού θάρρους» εκ μέρους του Καραμανλή. Ειδικά η τελευταία αυτή έλλειψη, είχε επιτρέψει στους Βρετανούς να φτάσουν στο σημείο να επιχειρήσουν, ως «τελευταίον ελιγμόν», την αναγνώριση της αυτοδιάθεσης ξεχωριστά για τους Τουρκοκυπρίους. Σύμφωνα με τον Δαφνή, η κυβέρνηση έπρεπε να είχε προβλέψει, μέσω διαφόρων διαθέσιμων στοιχείων και πληροφοριών, την επιδίωξη εφαρμογής του διαμελισμού της Κύπρου από τη Βρετανία και να προβεί σε μέτρα ώστε να προλάβει αυτό το ενδεχόμενο. Τελικά ο αρθρογράφος κατέληγε, έπειτα από εκτενή παρουσίαση όλων των, κατά τον ίδιο, σφαλμάτων στον χειρισμό του Κυπριακού κατά το τετράμηνο Αυγούστου-Νοεμβρίου 1956, πως:

το Κυπριακόν, παρά τας θυσίας του λαού της Κύπρου και χάρις εις την απειρίαν, την αδεξιότητα και την εγκληματικήν, εν πολλοίς νωχέλειαν της κυβερνήσεως, η οποία κατά την διαχείρισίν του εσκέπτετο αποκλειστικώς μόνον την εσωτερικήν κατανάλωσιν, έφθασεν εις απελπιστικόν σημείον.²⁴⁷

Εξίσου έντονα αντέδρασε και το *Βήμα*, δηλώνοντας πως η αρχή της ξεχωριστής αυτοδιάθεσης για τους Τουρκοκυπρίους ήταν «ΤΕΡΑΤΩΔΗΣ και ΑΝΕΦΑΡΜΟΣΤΟΣ», καθώς θα είχε ως αποτέλεσμα ευρεία μετακίνηση πληθυσμών, σε περίπτωση διχοτόμησης της Κύπρου. Το γεγονός αυτό θα επηρέαζε αρνητικά και τους Τουρκοκυπρίους «επειδή δια να χωρισθή η νήσος εις δύο τμήματα, θα χρειαστεί να αλλάξουν κατοικίαν όλοι σχεδόν οι Τούρκοι κάτοικοί της, να ανταλλάξουν τας περιουσίας των, να ξεριζωθούν από τους τόπους της γεννήσεώς των και από τα νεκροταφεία των». Το καταληκτικό συμπέρασμα της εφημερίδας σχετικά με τις

²⁴⁶ *Ελευθερία*, 21 Δεκεμβρίου 1956.

²⁴⁷ Γρηγόριος Δαφνής, «Η απειλή του διαμελισμού και η κυβερνητική ευθύνη», *Ελευθερία*, 23 Δεκεμβρίου 1956.

προθέσεις των Βρετανών, τις μελλοντικές τους κινήσεις και την ενδεδειγμένη γραμμή που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ελληνική κυβέρνηση είναι άκρως ενδιαφέρον και θα άξιζε να παρατεθεί:

Πρέπει να υποθέσωμεν ότι η Αγγλική Κυβέρνησις δεν επεχείρησεν όλην αυτήν την δήθεν διαλλακτικήν εκστρατείαν μόνον και μόνον δια να εισπράξῃ την Ελληνικήν ἀρνήσιν και να κλείσει εκ νέου το Κυπριακόν ζήτημα. Ο σκοπός της πρέπει να προχωρήσῃ μακρύτερα. Θα θελήσῃ τώρα να χρησιμοποιήσῃ την Ελληνικήν ἀπόκρουσιν του ψευδοσυντάγματος κατά την συζήτησιν του Κυπριακού προβλήματος εις τα Ηνωμένα Έθνη, δια να παρουσιάσῃ την Βρετανικήν πολιτικήν ως προσφερομένην να... λύσῃ το Κυπριακόν πρόβλημα και να ικανοποιήσῃ λογικῶς την Κύπρον, ἀλλά ως μη ευρίσκουσιν ἀνάλογον ανταπόκρισιν ἀπὸ την Ελλάδα. Ο κίνδυνος δεν εἶναι μικρός, και εἶναι ἴσως καλὰ υπολογισμένος. Αλλά ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΘΗ. Εἶναι ἔργον της Ελληνικής Κυβερνήσεως και των απεσταλμένων της εις τα Ηνωμένα Έθνη και των ὀργάνων της διαφωτίσεως, να χρησιμοποιήσῃ το επικείμενον μέχρι της συζητήσεως εις την Γενικήν Συνέλευσιν χρονικόν διάστημα, ὥστε να διαλύσῃ... την μαγείαν της ἀπατηλῆς Βρετανικῆς προσφορᾶς. Η προσφορὰ υπήρξεν τόσον ΤΕΡΑΤΩΔΩΣ ΨΕΥΔΗΣ και τα στοιχεῖα της ως τεχνάσματος εἶναι τόσον κατάφωρα, ὥστε δεν θα χρειασθῶν μεγάλην πνευματικήν προσπάθειαν τα ογδοήκοντα Έθνη της Συνελεύσεως δια να ἀντιληφθῶν περί τίνος πρόκειται, εἴν μόνον δυνηθῶμεν να τους τα ἐπιδείξωμεν. Έχουν ἄλλωστε πολὺ νοπήν πείραν των διαθέσεων και των μεθόδων της Αγγλικῆς Αποικιοκρατίας ἀπὸ τας συζητήσεις και τας ψηφοφορίας περί Σουέζ, ὥστε να εἶναι ψυχικῶς προετοιμασμένα να δικαιώσῃν τώρα και την Κύπρον.²⁴⁸

Η ἴδια ἐρμηνεία περί των μελλοντικῶν κινήσεων της βρετανικῆς πλευρᾶς στον ΟΗΕ ἐκφραζόταν και σε κύριο ἄρθρο του *Βήματος* στις 22 Δεκεμβρίου. Συγκεκριμένα προβαλλόταν ο ισχυρισμός πως ἦταν βέβαιο το ὅτι η Βρετανία γνώριζε ὅτι η Ελλάδα θα ἀπέρριπτε το σύνταγμα Ράντκλιφ, καθὼς αυτό, με τη μορφή που διέθετε, ἦταν μία «παγίδα δια τους ἀφελείς». Επομένως, αυτό που ἠθέλε η Βρετανία ἦταν να παρουσιαστεί η ἴδια ως διαλλακτική και ειλκρινῆς στην προσπάθεια ἐξεύρεσης μίας λύσης για το Κυπριακό και η Ελλάδα ως ἀδιάλλακτη χώρα, που παρεμπόδιζε «πάσαν εἰρηνικήν λύσιν». Αυτή η βρετανική προσπάθεια, ὅπως ισχυριζόταν ο ἀρθρογράφος, εἶχε μεγάλες πιθανότητες ἐπιτυχίας, καθὼς κανεῖς δεν θα διάβαζε και τις ἐξήντα σελίδες του συντάγματος Ράντκλιφ, ὥστε να σχηματίσει μία ἀκριβῆ εικόνα περί τίνος ἐπρόκειτο. Καταληκτικὰ ο ἀρθρογράφος ἀνέφερε πως το Κυπριακό δεν ἀφορούσε μόνον τους Ἑλληνοκυπρίους ἢ τους Τουρκοκυπρίους ξεχωριστά, ἀλλά ὅλους γενικά τους Κυπρίους και θα ἔπρεπε να λυθεῖ μεταξύ της Βρετανίας και του Μακαρίου, «του φυσικῶ

²⁴⁸ «Να διαφωτισθῆ ὅλος ο κόσμος δια το ελεεινόν τέχνασμά των», *Το Βήμα*, 21 Δεκεμβρίου 1956.

ηγέτου των Κυπρίων». Όσο ο Μακάριος έμενε εκτοπισμένος, δεν υπήρχε νόημα στη συζήτηση περί λύσεως του Κυπριακού.²⁴⁹

Η κατάσταση εκτραχύνθηκε ακόμη περισσότερο έπειτα από ανακοινωθέν του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ θεωρούσαν τις συνταγματικές προτάσεις του Ράντκλιφ ως ένα πιθανό πρώτο βήμα προς την τελική επίλυση του Κυπριακού.²⁵⁰ Επίσης το Στέιτ Ντιπάρτμεντ κάλεσε την Ελλάδα, τη Βρετανία και την Τουρκία να συνεχίσουν τις συζητήσεις ώστε να καταλήξουν σε μία κοινή λύση του ζητήματος, ακόμη και αν «η διατύπωση, την οποίαν κατέστρωσεν ο λόρδος Ράντκλιφ φαίνεται, ότι είναι απαράδεκτος υπό τινών εξ εκείνων που ενδιαφέρονται δια το θέμα τούτο».²⁵¹ Η ελληνική κυβέρνηση δεν αντέδρασε άμεσα στο αμερικανικό ανακοινωθέν, σε αντίθεση με την αντιπολίτευση, εκπρόσωποι της οποίας προέβησαν σε δηλώσεις. Σύμφωνα με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, η κυβέρνηση είχε διαψευστεί στις ελπίδες της πως οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να διαδραματίσουν κάποιο θετικό για την Ελλάδα ρόλο στο Κυπριακό και να συμβάλλουν στην απελευθέρωση του Μακαρίου. Τα ζητήματα αυτά είχαν οδηγηθεί σε «οπισθοδρόμηση», αφού οι ΗΠΑ πλέον παρέπεμπαν σε συνομιλίες «αι οποίαι απεδείχθησαν τόσον ολέθριαι κατά το παρελθόν». Ο Καρτάλης παραλλήλισε την αμερικανική ανακοίνωση με το μήνυμα του Ντάλλες έπειτα από τα Σεπτεμβριανά και τη χαρακτήρισε ως μία παταγώδη αποτυχία της διπλωματίας της ελληνικής κυβέρνησης. Επίσης κατηγορήσε την κυβέρνηση για παραπλάνηση του ελληνικού λαού, μέσω της δήλωσης του Καραμανλή πως, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στις ΗΠΑ, δεν του είχε ασκηθεί καμία πίεση για ρύθμιση του Κυπριακού. Η κυβέρνηση απάντησε στις δηλώσεις αυτές, κατηγορώντας την αντιπολίτευση για προσπάθεια να τη φθείρει, ελέγχοντάς την «ατόπως» για πράξεις, όχι της ίδιας, αλλά ξένων κυβερνήσεων. Η προσπάθεια αυτή χαρακτηριζόταν ως «κατ' εξοχήν αξιόμεμπτος», εφ' όσον χρησιμοποιούταν στα πλαίσια μίας «Εθνικής Υπόθεσης» και δυσχέραινε την επίλυσή της, υποτάσσοντάς την στο κομματικό συμφέρον: «Ουδείς αξιός από την σημερινήν αντιπολίτευσιν να βοηθήσει την κυβέρνησιν εις το δραματικόν αγώνα τον οποίον διεξάγει. Νομίζομεν όμως ότι αποτελεί δικαίαν αξίωσιν παντός Έλληνας, να παύση αυτή υπονομεύουσα και δυσχεραίνουσα τον αγώνα αυτόν, ο οποίος εις άλλας χώρας θα είχε κρατηθή έξω των κομματικών ανταγωνισμών». Η *Ελευθερία*, απαντώντας στα «παράπονα» της κυβέρνησης, χαρακτήρισε ως

²⁴⁹ Marc Marceau, «Μοναδικός σκοπός της Αγγλίας να θεωρηθή η Ελλάς αδιάλλακτος», *Το Βήμα*, 22 Δεκεμβρίου 1956.

²⁵⁰ *Ελευθερία*, 28 Δεκεμβρίου 1956· Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 247.

²⁵¹ *Ελευθερία*, 28 Δεκεμβρίου 1956.

θράσος της τη δήλωση περί υπονόμευσης του έργου της από την αντιπολίτευση και την κατηγορήσε για το «κατάντημα» της Ελλάδας, η οποία «ραπίζεται από τους συμμάχους της», ενώ το ζήτημα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου «στραγγαλίζεται από τους μεγαλοστόμους κήρυκας των υψηλών ιδεωδών της ελευθερίας και της δικαιοσύνης».²⁵² Τελικά, στις 29 Δεκεμβρίου, το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας εξέδωσε ανακοίνωση, επισημαίνοντας πως «η ανακοίνωσις του εκπροσώπου του Στέιτ Ντιπάρτμεντ αποδεικνύει δυστυχώς ότι δεν εγένετο ακόμη αντιληπτή η θέσις της ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι των βρετανικών προτάσεων».²⁵³ Στο ανακοινωθέν επίσης εκτίθεντο λεπτομερώς οι λόγοι για τους οποίους η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε το σύνταγμα Ράντκλιφ. Το σύνταγμα χαρακτηριζόταν «ανελεύθερον και αντιδημοκρατικόν» και γινόταν αναφορά στην άρνηση της Βρετανίας να ελευθερώσει τον Μακάριο (παρά μόνο αν αποκήρυτε την «τρομοκρατία» της ΕΟΚΑ), να συζητήσει την αυτοδιάθεση των Κυπρίων και να προβεί σε οποιαδήποτε τροποποίηση του συντάγματος Ράντκλιφ. Υπό τους όρους αυτούς, η ελληνική κυβέρνηση, «ενεργούσα ως συμπαραστάτης και οιοιού εντολοδόχος του κυπριακού λαού», δεν μπορούσε να αποδεχτεί τις βρετανικές προτάσεις.²⁵⁴ Σε απάντηση του ελληνικού ανακοινωθέντος, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ εξέδωσε νέα ανακοίνωση, διευκρινίζοντας πως οι ΗΠΑ δεν συντάσσονταν υπέρ των βρετανικών προτάσεων, αλλά απλώς έκαναν μία σύσταση προς τις ενδιαφερόμενες χώρες, ώστε να προχωρήσουν σε διαπραγματεύσεις για την επίλυση του Κυπριακού.²⁵⁵

Με βάση όλες αυτές τις εξελίξεις, το *Βήμα* δημοσίευσε, στις 30 Δεκεμβρίου, ένα άρθρο του Γεώργιου Εξηντάρη, με τίτλο «Απολύτως απαραίτητη η παρουσία του πρωθυπουργού εις Ν. Υόρκην». Ο Εξηντάρης χαρακτήριζε ως λάθος της ελληνικής κυβέρνησης το γεγονός πως απέρριψε το σύνταγμα Ράντκλιφ, χωρίς να εξηγήσει με ένα υπόμνημα και με εμπεριστατωμένη επιχειρηματολογία τους λόγους αυτής της απόρριψης. Το υπόμνημα αυτό, ισχυριζόταν ο Εξηντάρης, ασφαλώς δεν θα επηρέαζε τη στάση της Βρετανίας, θα διαφώτιζε όμως τη διεθνή κοινή γνώμη, ώστε να μην γίνουν πιστευτοί οι ισχυρισμοί περί ελληνικής αδιαλλαξίας. Τέλος, ο αρθρογράφος αναφέρθηκε στην επικείμενη «μάχη» ενώπιον του ΟΗΕ, δηλώνοντας πως η έκβασή της ήταν αβέβαιη και πως θα έπρεπε, πέρα από τον υπουργό Εξωτερικών, να είναι παρών στη Νέα Υόρκη, ως επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας, ο ίδιος ο Έλληνας

²⁵² *Ελευθερία*, 29 Δεκεμβρίου 1956.

²⁵³ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 247.

²⁵⁴ *Ελευθερία*, 30 Δεκεμβρίου 1956.

²⁵⁵ Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Καραμανλής*, τόμος 2, σ. 247.

πρωθυπουργός. Η στιγμή ήταν τόσο κρίσιμη, που επιβαλλόταν κάτι τέτοιο. Αν όμως ο πρωθυπουργός παρέμενε στην Ελλάδα τότε:

ασφαλώς η Αντιπολίτευσις θα του προσάγη την μομφήν ότι όταν η εγγραφή του Κυπριακού εις την Ημερησίαν Διάταξιν ήτο ηξασφαλισμένη, τότε δεν εδίστασε να ταξιδεύσει εις Νέαν Υόρκη, δια να δυνηθή ακολούθως επιστρέφων εις τας Αθήνας να υποστηρίξη ότι αύτη επετεύχθη χάρις εις τας προσωπικάς του ενεργείας, ενώ τώρα που ο αγών θα είναι τραχύς και πλήρης δυσχερειών, φυγομαχεί.²⁵⁶

Η αντιπολίτευση εξακολούθησε, ακόμη κι έπειτα από την έκδοση του κυβερνητικού ανακοινωθέντος, να κατηγορεί την κυβέρνηση για κακό χειρισμό του Κυπριακού και να προτείνει μια λύση συλλογικού χειρισμού του ζητήματος, εκ μέρους όλου του πολιτικού φάσματος. Από την πλευρά του Κέντρου, ο Γεώργιος Παπανδρέου τόνισε σε δήλωσή του πως η αυτοδιάθεση και η αυτοκυβέρνηση διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους, καθώς η πρώτη οδηγεί στην «εθνικήν ελευθερίαν», ενώ η δεύτερη «παρατείνει την εθνικήν δουλείαν». Ο Παπανδρέου προέκρινε δύο εκκρεμότητες: τον απολογισμό των κυβερνητικών ευθυνών για τη δεινή κατάσταση του Κυπριακού και τη δημιουργία «ενιαίου εθνικού μετώπου προς ανέκδοτον υπεράσπισιν απέναντι εχθρών και φίλων, του ιερού αιτήματος της αυτοδιαθέσεως». Προτεραιότητα είχε η δεύτερη εκκρεμότητα και, για τον λόγο αυτό, θα έπρεπε να συγκληθεί Συμβούλιο του Στέμματος. Στα ίδια πλαίσια ο Καρτάλης δήλωσε πως η πολιτική σχετικά με το Κυπριακό θα έπρεπε να είναι «πολιτική όχι μίας κυβερνήσεως αλλά πολιτική ολοκλήρου του ελληνικού λαού». Η *Ελευθερία* επίσης κατηγορούσε ευθέως την ελληνική κυβέρνηση και την «ασπόνδυλη» πολιτική της για τη δεινή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το Κυπριακό²⁵⁷ και καλούσε τον ελληνικό λαό να μην απελπιστεί, θεωρώντας πως όλες οι ελπίδες είχαν χαθεί, αλλά να δείξει αγωνιστική διάθεση πιστεύοντας πως «όλα μπορούν να κερδηθούν αν το πνεύμα της συνθηκολογήσεως αντικατασταθή από την απόφασιν του αγώνος».²⁵⁸

²⁵⁶ Γεώργιος Α. Εξηγτάρης, «Απολύτως απαραίτητη η παρουσία του πρωθυπουργού εις Ν. Υόρκην», *Το Βήμα*, 30 Δεκεμβρίου 1956.

²⁵⁷ *Ελευθερία*, 30 Δεκεμβρίου 1956.

²⁵⁸ «Ανάγκη αγώνος», *Ελευθερία* 30 Δεκεμβρίου 1956.

Συμπεράσματα

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται το χρονικό πλαίσιο του θέματος που πραγματεύεται η παρούσα έρευνα. Βέβαια είναι σαφές το γεγονός πως, ως προς τις αντιδράσεις που μελετήθηκαν, υπήρξε μία συνέχεια, καθώς οι αντιδράσεις του 1956, συνεχίστηκαν και συνδέθηκαν θεματικά με τις αντίστοιχες του 1957 και των επόμενων ετών, έως το 1959, οπότε δόθηκε μία πρώτη λύση στο Κυπριακό. Αντιστοίχως, όπως φάνηκε μέσα από τη μελέτη, τροφοδοτήθηκαν επίσης από τις αντιδράσεις και των προηγούμενων ετών του Κυπριακού (κυρίως του 1955). Το έτος 1956 αποτελεί όμως έναν σημαντικό σταθμό, καθώς, με αφορμή τις προαναφερθείσες αντιδράσεις (τόσο από την κοινή γνώμη και την αντιπολίτευση εντός Ελλάδος, όσο και από την πλευρά της ίδιας της Κύπρου), εγέρθηκαν σοβαρά ζητήματα, που ξέφευγαν από το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, επηρεάζοντας και την εσωτερική.

Παρά την πολυδιάσπαση της κεντρώας αντιπολίτευσης παρατηρείται μία ενότητα και ομοφωνία σε αρκετά θέματα για τα οποία επικρίνει την κυβέρνηση Καραμανλή. Συγκεκριμένα ξεχωρίζει η κατηγορία περί ηττοπάθειας και έλλειψης πίστωσης στον κυπριακό αγώνα. Σύμφωνα με την κατηγορία αυτή, η κυβέρνηση Καραμανλή δεν πολιτευόταν αγέρωχα και περήφανα όπως θα άρμοζε στην Ελλάδα, δεν απαιτούσε τα δίκαια της χώρας με το αναγκαίο σθένος και απέφευγε τη μετωπική σύγκρουση με όλους όσους αδικούσαν τη χώρα, ώστε τα δίκαια της Ελλάδας και της Κύπρου να γίνουν σεβαστά. Αντιθέτως στόχευε στην εύρεση, μέσω διαπραγματεύσεων, μια λύσης συμβιβασμού για το Κυπριακό. Ορισμένες φορές, ακόμη και οι ειδήσεις περί της έναρξης νέων διαπραγματεύσεων οδηγούσαν σε οξύτατες αντιδράσεις και σε κατηγορίες για επικείμενο «ξεπούλημα» της Κύπρου ή για ενδεχόμενο συμβιβασμό της ελληνικής κυβέρνησης. Συμβιβασμός και ηττοπάθεια συνδέθηκαν ως όροι στη ρητορική της αντιπολίτευσης και συνόδευαν κάθε της επίκριση απέναντι στην κυβέρνηση. Παρουσιάζονταν ως εθνική προδοσία ή ως σημάδι μιας ασπόνδυλης και δειλής κυβέρνησης, που στερούταν θάρρους και πίστης στον αγώνα που ανέλαβε να διεξάγει. Μάλιστα η αντιπολίτευση επεδίωκε σκοπίμως να συγκρίνει αυτά τα υποτιθέμενα χαρακτηριστικά της κυβέρνησης με το αντίστοιχο μαχητικό και αλύγιστο φρόνημα των αγωνιζομένων Κυπρίων, ώστε να τονίσει τη διάσταση της πρώτης με τους δεύτερους και να μπορεί να ισχυριστεί πως, για τον λόγο αυτό, δεν μπορούσε πλέον να εκπροσωπεί τους πόθους του κυπριακού και του ελληνικού λαού.

Όλα τα παραπάνω συμπλέκονταν με μία αίσθηση αφ' ενός απέχθειας απέναντι στη Βρετανία και την Τουρκία και αφ' ετέρου απογοήτευσης απέναντι στους Νατοϊκούς συμμάχους της Ελλάδας, οι οποίοι δεν υποστήριζαν το δίκαιό της. Η άνοδος της ουδετεροφιλίας ήταν ένα άμεσο αποτέλεσμα της αίσθησης αυτής και εκδηλώθηκε έντονα σε επίπεδο κοινής γνώμης (χαρακτηριστική υπήρξε η συνθηματολογία περί άξονα Αθηνών – Βελιγραδίου – Καΐρου). Την ουδετεροφιλία υπέθαλπε φανερά και έντονα η ΕΔΑ, υποστηρίζοντας πως η Ελλάδα θα έπρεπε να αποδεσμευτεί από την αποκλειστική της προσήλωση στο ΝΑΤΟ και να απευθυνθεί σε όσους λαούς ήταν διατεθειμένοι να τη στηρίξουν στο Κυπριακό. Η κεντρία αντιπολίτευση δεν υιοθέτησε την ίδια ένταση στη ρητορική της, ούτε έκανε λόγο για συνεργασία με οποιονδήποτε προσέφερε στήριξη στο Κυπριακό, καθώς δεν μίλησε για προσέγγιση με τον ανατολικό συνασπισμό. Υποστήριξε όμως ένα ευρύτερο «άνοιγμα» της εξωτερικής πολιτικής, που θα εκτεινόταν κυρίως προς τις αραβικές χώρες, ενώ απαίτησε μία πιο διεκδικητική παρουσία εντός του ΝΑΤΟ, ώστε να εμπεδωθεί η ισοδύναμη θέση της Ελλάδας με τα υπόλοιπα μέλη της συμμαχίας. Η φωνή της Ελλάδας έπρεπε πλέον να υψώνεται και να ακούγεται με την ίδια ένταση όσο και οι υπόλοιπες φωνές εντός της συμμαχίας, ακόμη και αν χρειαζόταν να έρθει σε ευθεία αντίθεση ή και σύγκρουση με τους πάντες. Ως απάντηση στις εύλογες αμφιβολίες περί της επικράτησης της μικρής και περιορισμένων δυνάμεων Ελλάδας σε μια μετωπική σύγκρουση με υπέρτερες δυνάμεις, παρουσιάζονταν οι νίκες του παρελθόντος απέναντι σε τέτοιου είδους δυνάμεις, όταν η χώρα αποφάσισε γενναία να αγωνιστεί και να υπερασπιστεί τα δικά της (χαρακτηριστική η αναφορά του Παπανδρέου στο ιστορικό «ΟΧΙ»). Μία τέτοιου είδους μεγαλόστομη ρητορική (που συνοδευόταν συχνά από εξίσου μεγαλόστομη συνθηματολογία) ήταν φυσικό να συγκινήσει τον λαό, που τελούσε ούτως ή άλλως υπό ισχυρή συναισθηματική φόρτιση σχετικά με το Κυπριακό, ως πρόταση εφαρμόσιμης πολιτικής όμως υστερούσε σημαντικά. Στα πλαίσια του μεταπολεμικού κόσμου, με την ύπαρξη δύο υπερδυνάμεων (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ) και την τεράστια ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας, η γενναιότητα και το δίκαιο δεν αρκούσαν σε καμία περίπτωση ώστε να επικρατήσει μία χώρα σε οποιαδήποτε αντιπαράθεση. Θα ήταν αφελές να πιστέψει κανείς πως η Ελλάδα, με τις μικρές δυνάμεις που διέθετε και ερχόμενη σε αντιπαράθεση με το ΝΑΤΟ, θα μπορούσε να ορθώσει ανάστημα απέναντι στους πάντες και να ελπίζει, παρά την υπαγόρευση όλων των αντικειμενικών δεδομένων και με μόνο όπλο το δίκαιό της, να επικρατήσει, χωρίς να χρειαστεί να συμβιβαστεί (όσο επάρατος κι αν είχε καταστεί ο όρος «συμβιβασμός») σε κανένα σημείο.

Όσο κι αν σταθούμε όμως στα παραπάνω ζητήματα, το μείζον διακύβευμα, κατά τη γνώμη του γράφοντος, ήταν το ποιος τελικά έπρεπε να διαθέτει την αρμοδιότητα καθορισμού της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας γενικότερα και του Κυπριακού ειδικότερα. Όπως αναφέρθηκε, το θέμα αυτό ήγειρε με ιδιαίτερη ένταση το ζήτημα Θεοτόκη. Γι' αυτόν τον λόγο αφιερώθηκε ένα κεφάλαιο στην ανάλυσή του και χαρακτηρίστηκε «μικρογραφία» του 1956 ως προς τα ζητήματα που εγέρθηκαν με αφορμή το Κυπριακό. Το ζήτημα της αρμοδιότητας για τη χάραξη της γραμμής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν, εν πολλοίς, θέμα ισορροπιών. Πράγματι η κυβέρνηση Καραμανλή δεν θα μπορούσε να επωμιστεί πλήρως την αρμοδιότητα του Κυπριακού και να προστάζει απλά την κυπριακή πλευρά. Γι' αυτόν τον λόγο αναγνώρισε πράγματι τους Κυπρίους ως αρμόδιους για τα θέματα που αφορούσαν το εσωτερικό τους καθεστώς. Στην πορεία όμως η κυπριακή πλευρά διατύπωσε αιτήματα που αφορούσαν ζητήματα πολύ ευρύτερα από το εσωτερικό καθεστώς της Κύπρου, με αποτέλεσμα να τεθεί το εξής ερώτημα: αφού οι Κύπριοι αγωνίζονταν σκληρά και έχυναν το αίμα τους και αφού το Κυπριακό τους αφορούσε άμεσα, έως ποιο σημείο θα μπορούσαν να υπαγορεύουν πολιτική στην ελληνική κυβέρνηση; Το ζήτημα Θεοτόκη αφορούσε την προσπάθεια της Εθναρχίας να επεκτείνει την αρμοδιότητά της έως το σημείο που να μπορεί να καθορίζει, όχι μόνο το εσωτερικό καθεστώς της Κύπρου, αλλά και τη γενικότερη εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Δεν επρόκειτο για τη μοναδική περίπτωση απόπειρας τέτοιου είδους επέκτασης των κυπριακών αρμοδιοτήτων, καθώς στον ίδιο δρόμο όδευαν και το αίτημα του Ανθίμου, τον Ιούνιο, καθώς και τα αιτήματα του Γρίβα, τον Οκτώβριο. Η Κυπριακή πλευρά είχε φτάσει πλέον στο σημείο να υπαγορεύει ενέργειες, όπως η αντικατάσταση του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας, η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, η αναθεώρηση της σχέσης της χώρας με το ΝΑΤΟ και τους άλλους διεθνείς οργανισμούς και ο σχηματισμός κυβέρνησης ευρείας βάσης.

Η κυβέρνηση Καραμανλή δεν ήταν διατεθειμένη να αναγνωρίσει στην Κυπριακή πλευρά τέτοιες αρμοδιότητες και να καταστεί έτσι όμηρός της. Η γενικότερη εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, καθώς και η κυβερνητική σύνθεση, ανήκαν, σύμφωνα με τις κυβερνητικές θέσεις, στην αρμοδιότητα της εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης και μόνο. Αντιθέτως η αντιπολίτευση, κεντρώα και μη, υποστήριξε στις περισσότερες περιπτώσεις την κυπριακή πλευρά. Αναγνώριζε βέβαια θεωρητικά την αρμοδιότητα της Ελληνικής κυβέρνησης για τα ζητήματα γενικότερης εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, στο τέλος όμως τασσόταν πάντοτε με την πλευρά της Κύπρου, όταν προέκυπτε τέτοιας φύσεως αντιπαράθεση. Διακήρυσσε πως οι Κύπριοι

αποτελούσαν τους κύριους φορείς του αγώνα σε αντίθεση με την ελληνική κυβέρνηση, που διακατεχόταν από ηττοπάθεια και διάθεση συμβιβασμού. Αυτά τα στοιχεία μάλιστα την είχαν θέσει υποτίθεται σε διάσταση με την Εθναρχία, διάσταση στην οποία η αντιπολίτευση φανερά υποστήριζε την κυπριακή πλευρά.

Τουλάχιστον όσον αφορά το ζήτημα του Θεοτόκη, φάνηκε πως τελικά επικράτησε η αντιπολίτευση και η Εθναρχία. Αντιθέτως, σε άλλες στιγμές που εγέρθηκε αντίστοιχο ζήτημα, η ελληνική κυβέρνηση δεν υπέκυψε, αλλά δήλωσε ευθέως, ακόμη και με τραχύ τρόπο κάποιες φορές, πως αρμόδιος για τον καθορισμό της γενικότερης εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας ήταν η ίδια. Σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται ο προβληματισμός σχετικά με τις ισορροπίες, που επιβάλλεται να τηρούνται μεταξύ ιδανικής εξωτερικής πολιτικής και εσωτερικής αντίδρασης. Στα δύο άκρα αυτού του διλήματος βρίσκονται οι εξής καταστάσεις: είτε η εκάστοτε κυβέρνηση να πολιτεύεται όπως θεωρεί ορθά, αγνοώντας τις όποιες αντιδράσεις (σαν η ίδια δηλαδή να γνωρίζει καλύτερα ποιο είναι το «σωστό»), είτε να άγεται και να φέρεται από το λαϊκό αίσθημα, φοβούμενη το ενδεχόμενο πολιτικό κόστος εξαιτίας της εναντίωσής της σε αυτό. Στην περίπτωση που μελετήθηκε η κυβέρνηση Καραμανλή κινήθηκε σε ένα φάσμα ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα, κρίνοντας και πράττοντας ανάλογα με την περίπτωση. Στην περίπτωση του Θεοτόκη, η κατακραυγή εναντίον του από όλους (κοινή γνώμη, αντιπολίτευσή, Εθναρχία) ήταν τόσο έντονη, που δεν είχε πλέον άλλη επιλογή από το να τον αντικαταστήσει. Αντιστοίχως, στην περίπτωση της διάσκεψης για το ζήτημα του Σουέζ στο Λονδίνο, ενόψει των πρόσφατων βρετανικών εκτελέσεων στην Κύπρο, η λαϊκή κατακραυγή καθιστούσε ουσιαστικά απαγορευτική τη συμμετοχή της Ελλάδας (βέβαια, όπως αναφέρθηκε, συνετέλεσαν και άλλοι παράγοντες στην απόφαση μη συμμετοχής). Αντιθέτως, στα αιτήματα του Ανθίμου τον Ιούνιο και του Γρίβα τον Οκτώβριο, η κυβέρνηση φάνηκε ανένδοτη. Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα πως η κυβέρνηση αποφάσισε να ακολουθήσει μία μέση οδό. Πράγματι δεν θα μπορούσε, όπως καμία κυβέρνηση σε καμία χώρα, να έρχεται συνεχώς αντιμέτωπη με το λαϊκό αίσθημα και να το αγνοεί διαρκώς. Μία τέτοια πολιτική θα ήταν καταστροφική για την ίδια την κυβέρνηση, η οποία δεν θα μπορούσε πλέον να παραμείνει στην εξουσία, με όλον τον ελληνικό και κυπριακό λαό και την αντιπολίτευση εναντίον της. Υπήρξαν επομένως στιγμές που έκρινε ως πιο συνετή επιλογή την υποχώρηση. Την υποχώρηση αυτή όμως δεν ήταν διατεθειμένη να την καταστήσει κανόνα. Εξακολούθησε να επιδιώκει την επίλυση του Κυπριακού μέσω διαπραγματεύσεων, ακόμη και αν αυτές αποκαλούνταν προδοτικές και ενδεικτικές διάθεσης

συμβιβασμού. Δεν δίστασε να αρνηθεί ευθέως τις αξιώσεις του Γρίβα για σχηματισμό κυβέρνησης ευρείας βάσεως και αναθεώρηση της σχέσης της Ελλάδας με τους διεθνείς οργανισμούς, παρά το γεγονός πως ο «Διγενής» και ο αγώνας που διεξήγε ως αρχηγός της ΕΟΚΑ συγκινούσαν την ελληνική κοινή γνώμη. Γενικότερα η κυβερνητική πολιτική, παρά τις όποιες – ίσως αναγκαίες – υποχωρήσεις, έμεινε σταθερή στη γραμμή αφ’ ενός της προσπάθειας επίλυσης του Κυπριακού μέσω διαπραγματεύσεων, στα πλαίσια των συμμαχιών της Ελλάδας, και αφ’ ετέρου της αναγνώρισης της αρμοδιότητας των Κυπρίων για θέματα που άπτονταν του εσωτερικού τους καθεστώτος και μόνο.

Όσον αφορά την κεντρία αντιπολίτευση, είναι αμφίβολο αν όντως οι εκπρόσωποί της πίστευαν πως θα ήταν αποτελεσματική η πολιτική που απαιτούσαν από την κυβέρνηση να εφαρμόσει. Κατά τη γνώμη του γράφοντος, δεν πίστευαν ειλικρινά πως θα ήταν, αλλά ενήργησαν με τα νότα στραμμένα προς το εσωτερικό μέτωπο, παραμερίζοντας τον ορθολογικό χειρισμό του Κυπριακού και επιδιώκοντας πρωτίστως να υποσκάψουν το κύρος της Κυβέρνησης Καραμανλή, ώστε να ενισχύσουν τη δική τους θέση στην πολιτική αντιπαράθεση. Θέσεις που έχουν ήδη αναφερθεί, όπως η ρήση του Παπανδρέου περί ενδεχόμενης «ασφυξίας» λόγω του Κυπριακού, η στάση του Σοφοκλή Βενιζέλου απέναντι στα αιτήματα της Εθναρχίας κατά τα έτη 1951 και 1952, καθώς και οι βεβαιώσεις των εκπροσώπων της κεντρίας αντιπολίτευσης πως η Ελλάδα ανήκει και πρέπει να μείνει εντός του ΝΑΤΟ, δείχνουν πως υπήρχε και στους κόλπους του Κέντρου μία σαφής αντίληψη σχετικά με τις στρατηγικές προτεραιότητες και τα διλήμματα της Ελλάδας, καθώς και τον ορθολογικό και ρεαλιστικό χειρισμό του Κυπριακού.

Βέβαια, όταν κανείς εξετάζει τη χρήση του Κυπριακού από το κάθε κόμμα του Κέντρου, δεν πρέπει να παραβλέπει το γεγονός πως το ζήτημα χρησίμευε ως όπλο, που στρεφόταν ενάντια, όχι μόνο στην κυβέρνηση, αλλά και στα υπόλοιπα κόμματα του χώρου. Το Κέντρο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ήταν κατακερματισμένο και διαιρεμένο και για τον λόγο αυτό η ρητορική των κομμάτων που συγκαταλέγονταν σε αυτό αποσκοπούσε στο να κερδίσει το καθένα από αυτά το προβάδισμα τόσο στα πλαίσια της αντιπαράθεσης αντιπολίτευσης-κυβέρνησης, όσο και στα πλαίσια της πολιτικής αντιπαράθεσης εντός του κεντρικού χώρου. Η κυβέρνηση ήταν βέβαια ο «κοινός εχθρός» που συσπείρωνε τα κατακερματισμένα μέρη του Κέντρου, οι εσωτερικές τους αντιπαράθεσεις όμως δεν καταργήθηκαν.

Την ίδια γραμμή με την κεντρία αντιπολίτευση ακολούθησε και η κεντρία εφημερίδα *Ελευθερία*, εκτοξεύοντας πλήθος κατηγοριών κατά της κυβέρνησης Καραμανλή, σε τόνο έντονα

επιθετικό, έως και ξεκάθαρα υβριστικό σε ορισμένες περιπτώσεις. Στην αντίπερα όχθη το *Βήμα* τηρούσε μία πολύ μετριοπαθέστερη στάση, σε σχέση με την κεντρία αντιπολίτευση και την *Ελευθερία*. Αν και επέκρινε έντονα τη Βρετανία, δεν έφθανε στο σημείο να ενστερνίζεται ουδετερόφιλες θέσεις, ενώ φαινόταν σε πολλές περιπτώσεις να τηρεί ίσες αποστάσεις μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης, χωρίς να επιτίθεται έντονα στην πρώτη. Μάλιστα πολλές φορές βλέπουμε την εφημερίδα να εγκρίνει ή και να επικροτεί ανοιχτά τις κινήσεις της κυβέρνησης που θεωρεί ορθές (κάτι που συναντάται σπάνια, έως καθόλου, στην περίπτωση της *Ελευθερίας* και των κομμάτων του Κέντρου), καθώς και να παροτρύνει κυβέρνηση και αντιπολίτευση να αφήσουν στην άκρη τις ρητορικές αψιμαχίες, ώστε ενωμένες να χαράξουν μία κοινή γραμμή για τον χειρισμό του Κυπριακού. Η εξαίρεση του *Βήματος* πάντως δεν αναιρούσε τη συνολική τακτική του Κέντρου να χρησιμοποιεί το Κυπριακό ως όπλο κατά της κυβέρνησης Καραμανλή.

Μία τέτοιου είδους τακτική, κατά την άποψη του γράφοντος, ακόμη κι αν αποκομίζει προσωρινά πολιτικά οφέλη, δημιουργεί πλήθος προβλημάτων. Υποσκάπτει τη δυνατότητα της κυβέρνησης να διαθέτει ευχέρεια κινήσεων, ενώ εγείρει απαιτήσεις και προσδοκίες από την αντιπολίτευση, η οποία, όταν τελικά βρεθεί στην εξουσία, δεν μπορεί να υποστηρίξει τις προηγούμενες μαξιμαλιστικές της ρητορείες, είτε επειδή συνειδητοποιεί πως δεν είναι εφαρμόσιμες είτε επειδή αυτές δεν αποτελούσαν την άποψή της περί ορθής πολιτικής, αλλά ένα όπλο, που της ήταν χρήσιμο έως ότου αναλάβει την εξουσία. Με απλά λόγια, ένας τέτοιου είδους χειρισμός ενός μείζονος ζητήματος εξωτερικής πολιτικής, όπως το Κυπριακό, δεν προοιωνίζει σε καμία περίπτωση την ενθαρρυντική του πορεία, αλλά αντιθέτως υποσκάπτει μακροπρόθεσμα τις δυνατότητες ορθολογικού και αποτελεσματικού χειρισμού του.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Πηγές

A) Αδημοσίευτες Πηγές

- Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου (ΑΣΒ), Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα (ψηφιοποιημένο από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»: www.venizelosarchives.gr/tree.asp?mynode=88593&afterroot, τελευταία πρόσβαση 17 Φεβρουαρίου 2021).

B) Δημοσιευμένες Πηγές

- Γεροζήσης Τριαντάφυλλος (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α' (1915-1956), Βουλή των Ελλήνων, Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Αθήνα 1977.
- *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής (2 Απριλίου 1956-3 Ιουλίου 1956)*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1976.
- *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής (15 Οκτωβρίου 1956-12 Φεβρουαρίου 1957)*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1976.
- Πετρίδης Παύλος Β. (επιμ.), *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1945-1965)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμοι 1-2, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992-1993.

Δ) Τύπος

- *Ελευθερία*
- *Η Αυγή*
- *Η Καθημερινή*
- *Το Βήμα*

Βιβλιογραφία

A) Ελληνόγλωσση

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, τόμος Α΄, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1982.
- Βερέμης Θάνος - Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια, από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.
- Βλάχος Άγγελος Σ., *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα 2003.
- Γιανουλόπουλος Γιάννης Ν., *«Η ευγενής μας τύφλωσις...»: Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Ηρακλείδης Αλέξης, *Το Κυπριακό: Σύγκρουση και επίλυση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002.
- Του ιδίου, *Κυπριακό πρόβλημα, 1947-2004: Από την Ένωση στη διχοτόμηση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006.
- Κουλουμπής Θεόδωρος Α., *Κυπριακό: Λάθη, διδάγματα και προοπτικές*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996.
- Κουφουδάκης Βαγγέλης, *Κύπρος: Ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, Πατάκης, Αθήνα 2008.
- Κρανιδιώτης Νίκος Γ., *Δύσκολα χρόνια: Κύπρος, 1950-1960*, Εστία, Αθήνα 1981.
- Του ιδίου, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρντιγκ, 1955-1956*, Όλκος, Αθήνα 1987.
- Κύρου Αλέξης Αδ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, Εστία, Αθήνα 1984.
- Κωστής Κώστας, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας»: Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα 2018.
- Λιάκος Αντώνης, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, Αθήνα 2019.
- Λιαλιούτη Ζηνοβία, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα, 1947-1989*, Ασίνη, Αθήνα 2016.
- Λιναρδάτος Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1978.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2016.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Καραμανλής και Κυπριακόν*, Νέα Θέσις, Αθήνα 1992.

- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας, ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 2017.
- Ριζάς Σωτήρης, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000.
- Του ιδίου, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008.
- Του ιδίου, *Παρατάξεις και κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016.
- Του ιδίου, *Κωνσταντίνος Καραμανλής, η Ελλάδα από τον εμφύλιο στη Μεταπολίτευση, Μεταίχμιο*, Αθήνα 2018.
- Σακκάς Γιάννης Δ., *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο, 1950-2004: Εξωτερική πολιτική και περιφερειακές διενέξεις*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2008.
- Σεφεριάδης Σεραφείμ Ι., Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η “σύντομη” δεκαετία του 60’: γνωστικές και ιστοριογραφικές προκλήσεις», στο Άλκης Ρίγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η “σύντομη” δεκαετία του ‘60*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 11-37.
- Στεφανίδης Ιωάννης Δ., *Ασύμμετροι Εταίροι: Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα 2010.
- Του ιδίου, *Εν ονόματι του έθνους: Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.
- Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα-Διγενή, *Απομνημονεύματα αγώνος ΕΟΚΑ, 1955-1959*, Πελασγός, Αθήνα 2013.
- Συρίγος Άγγελος Μ., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Πατάκης, Αθήνα 2015.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Σουέζ και Ουγγαρία, Φθινόπωρο 1956: Η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα», *Αγορά χωρίς σύνορα*, 12/3 (1990), σ. 324–347.
- Του ιδίου, «Εξόθηση και καταστολή, βόμβες και ψηφοδέλτια: Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1958», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13 (2001-2002), σ. 221-239.

- Του ιδίου, *Στρατηγικές του Κυπριακού, η δεκαετία του 1950*, Πατάκης, Αθήνα 2005.
- Του ιδίου, *Στα σύνορα των κόσμων: Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2009.
- Του ιδίου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός: το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Πατάκης, Αθήνα 2015.
- Του ιδίου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2015.
- Χόλλαντ Ρόμπερτ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1959*, Ποταμός, Αθήνα 2001.
- Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2009.
- Crouzet Francois, *Η κυπριακή διένεξη, 1946-1959*, τόμοι 1-2, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011.

B) Ξενόγλωσση

- Baumgartner Frank R., Beth L. Leech, *Basic interests: The importance of groups in politics and in political science*, Princeton University Press, New Jersey 1998.
- Carlton David, *Britain and the Suez crisis*, Blackwell, New York 1989.
- Couloumbis Theodore A., *Greek political reaction to American and NATO influences*, Yale University Press, New Heaven London 1966.
- Crawshaw Nancy, *The Cyprus revolt: An account of the struggle for union with Greece*, Allen and Unwin, London 1978.
- French David, *Fighting EOKA: The British counter-insurgency campaign on Cyprus, 1955-1959*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Hatzivassiliou Evanthis, «Blocking Enosis: Britain and the Cyprus question, March-December 1956», *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 19/2 (1991), σ. 247-263.
- Του ιδίου, *Britain and the international status of Cyprus, 1955-1959*, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 1997.

- Του ιδίου, *The Cyprus Question, 1978-1960: The constitutional aspect*, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 2002.
- Του ιδίου, «Greece and the Arabs, 1956-1958», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 16 (2013), σ. 49-82.
- Holland Robert, Diana Markides, *The British and the Hellenes: struggles for mastery in the Eastern Mediterranean, 1850-1960*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Kitromilides Paschalis M., «Greek irredentism in Asia Minor and Cyprus», *Middle Eastern Studies*, 26/1 (1990), σ. 3-17.
- Klapsis Antonis, «EOKA and Anglo-Greek relations: The view from Athens», *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 48/3 (2019), σ. 547-564.
- Little Douglas, «The Cold War in the Middle East: Suez Crisis to Camp David Accords», στο Odd Arne Westad, Melvyn P. Leffler (επιμ.), *The Cambridge history of the cold war*, τόμος 2, Cambridge University Press, New York 2010, σ. 305 – 311.
- Markides Diana Weston, «Britain's "new look" policy for Cyprus and the Makarios-Harding talks, January 1955-march 1956», *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 23/3 (1995), σ. 479-502.
- Mayes Stanley, *Makarios: A biography*, The Macmillan Press, London 1981.
- Melakopides Constantine, «The Cyprus Problem in Greek Foreign Policy», στο Norma Salem (επιμ.), *Cyprus, a regional conflict and its resolution*, St. Martin's Press, New York 1992, σ. 71-89.
- Miller James Edward, *The United States and the making of modern Greece: History and power, 1950-1974*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2009.
- Stefanidis Ioannis D., *Isle of discord: Nationalism and the Making of Cyprus Problem*, Hurst and Company, London 1999.
- Του ιδίου, «Telling America's story: US propaganda operations and Greek public reactions», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 30/1 (2004), σ. 39-95.
- Xydis Stephen G., *Cyprus: Conflict and conciliation, 1954-1958*, Ohio State University Press, Ohio 1967